

**DELTA
PARTNER**

STOWARZYSZENIE
WSPIERANIA
INICJATYW
GOSPODARCZYCH

INWENTARYZACJA DZIEDZICTWA
PRZYRODNICZEGO ZWIĄZANEGO Z KULTURĄ
PASTERSKĄ W KARPATACH
W OBRĘBIE WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

DZIEDZICTWO PRZYRODNICZE

Opracowanie na potrzeby projektu „Szlak Kultury Wołoskiej”

Część 1

**INWENTARYZACJA DZIEDZICTWA PRZYRODNICZEGO ZWIĄZANEGO
Z KULTURĄ PASTERSKĄ W KARPATACH
W OBRĘBIE WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO**

Opracowanie: Michał Sobala

Projekt „**Szlak Kultury Wołoskiej**” współfinansowany jest ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.
Projekt „**Trasa valašskej kultúry**” je spolufinancovaný z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

Spis treści

1. Pierwotne zbiorowiska roślinne omawianego obszaru	7
2. Inwentaryzacja hal, polan i innych terenów wypasowych	9
Beskid Śląski	9
Beskid Żywiecki	35
Ogólne rozmieszczenie hal i polan śródleśnych	78
3. Charakterystyka wybranych zbiorowisk nieleśnych na polanach	81
Murawy górskie (klasa <i>Nardo-Callunetea</i>)	81
łąki i pastwiska – klasa <i>Molinio-Arrhenatheretea</i>	85
Torfowiska	93
Pozostałe zbiorowiska	97
4. Charakterystyka wybranych gatunków roślin chronionych	100
5. Drzewa w kulturze pasterskiej	123
6. Wybrane zwierzęta związane z kulturą pasterską	128
7. Elementy przyrody nieożywionej związane z kulturą pasterską	141

Wprowadzenie

Wypas owiec, podobnie jak każda inna działalność człowieka, nie pozostaje bez wpływu na środowisko przyrodnicze i krajobraz. W jego wyniku dochodzi do zmian pokrycia terenu, które polegają na pojawianiu się nieleśnych zbiorowisk roślinnych czy rozbudowie zabudowy gospodarczej. Zmianie ulegają także zachodzące procesy przyrodnicze (ich rodzaj i intensywność). W efekcie działalności pasterskiej wytwarza się nowy podtyp krajobrazu kulturowego, jakim jest krajobraz pasterski. Strukturę tradycyjnych krajobrazów pasterskich cechuje wysoki udział elementów przyrodniczych (naturalność krajobrazu) i silne uzależnienie elementów pochodzenia antropogenicznego od cech środowiska przyrodniczego.

Pasterstwo w Karpatach przyczyniło się przede wszystkim do przekształcenia roślinności naturalnej. Pozyskiwanie terenów wypasowych powodowało, że miejsce prastarej Puszczy Karpackiej na znacznych obszarach zajęła roślinność nieleśna. To z kolei spowodowało, że dobre warunki siedliskowe znalazły tu zupełnie nowe gatunki roślin i zwierząt, część z nich zwiększyła swój zasięg, a nawet jak było to przypuszczalnie w przypadku darniówki tatrzańskiej na Pilsku, mogła przeżyć. Tym samym wzbogaceniu uległa różnorodność biologiczna. Przemiany dotyczyły także samych lasów. W kompleksach leśnych otaczających polany i hale wycinano drzewa, zbierano chrust, zdzierano korę i tyko z drzew, grabiono ściółkę na paszę, wycinano podrosty drzew liściastych, wypasano zwierzęta, zbierano runo i polowano. W celu pozyskiwania węgla drzewnego, smoły, popiołu i potażu wypalano drewno i karpy. Eksploatacja środowiska przyrodniczego przez człowieka powodowała zmiany krajobrazu. Zmiany te polegały przede wszystkim na jego otwieraniu, co nie pozostało bez znaczenia dla rozwijającej się od poł. XIX w. w Karpatach turystyki górskiej. Wędrującym turystom towarzyszyły bowiem (i nadal jeszcze towarzyszą) rozległe panoramy, które można było podziwiać z śródleśnych polan i hal. W efekcie kilkunastoletniej działalności pasterskiej w Beskidzie Śląskim, Żywieckim i Małym wykształcił się typowy dla tego obszaru krajobraz stanowiący o jego odrębności i będący wizualizacją lokalnej tożsamości i tradycji.

Niniejsze opracowanie dotyczy dziedzictwa środowiska przyrodniczego, które związane jest z kulturą pasterską w Beskidzie Śląskim i Żywieckim w obrębie obszaru województwa śląskiego. Składa się ono z kilku części poświęconych poszczególnym elementom środowiska przyrodniczego, które mają bezpośredni lub pośredni związek z prowadzoną na tym obszarze tradycyjną gospodarką pasterską.

W pierwszej części opracowania przedstawiono krótko tło środowiskowe, które stanowiło bazę na gruncie której rozwijała się działalność pasterska. Omówiono główne piętra roślinności w Beskidzie Śląskim, Żywieckim i Małym jako naturalną roślinność potencjalną tego obszaru. Krótko zasygnalizowano jakie zmiany w wyniku działalności pasterskiej zaszły w obrębie poszczególnych pięter roślinności.

Druga część poświęcona jest szczegółowej charakterystyce wybranych hal, polan i terenów wypasowych położonych wzdłuż pogranicza polsko-czeskiego i polsko-słowackiego, ważnych z punktu widzenia tradycji wypasowych w przeszłości i/lub aktualnie wypasanych. Ze względu na rozległość obszaru, niezliczoną liczbę hal i śródleśnych polan, dynamiczne przemiany zachodzące w ich obrębie (zarastanie, zmiany użytkowania ziemi w przeszłości i współcześnie, w tym rozlewanie się zabudowy mieszkaniowej i turystycznej) zinwentaryzowanie wszystkich obiektów jest praktycznie niemożliwe. Część obiektów nadal zachowała swój pasterski charakter, podczas gdy inne, zwłaszcza niżej położone polany, nie są już współcześnie wykorzystywane dla celów gospodarki pasterskiej, zarosły lub zostały przekształcone w osiedla mieszkaniowe. W pojedynczych przypadkach zdarza się także, że wypas prowadzony współcześnie jest na obszarach, które w przeszłości nie miały tradycji pasterskich. Dlatego zaprezentowana inwentaryzacja stanowi wybór obiektów spośród niezliczonych hal i polan, które powstały na omawianym obszarze i z biegiem czasu ewoluowały w różnych kierunkach. Przede wszystkim w opracowaniu ujęto te hale i polany oraz inne tereny wypasowe, na których współcześnie prowadzony jest wypas w ramach różnych działań z zakresu czynnej ochrony przyrody. Szczegółowa charakterystyka tych obiektów obejmuje określenie ich lokalizacji (położenie, wysokość bezwzględna, ekspozycja stoków), znaczenie współczesne, jak i w przeszłości dla gospodarki pasterskiej, ale i turystycznej (zagospodarowanie turystyczne). Ponadto podano główne cechy środowiska przyrodniczego z naciskiem na występujące zbiorowiska roślinne oraz gatunki roślin chronionych. Charakterystyki tej dokonano na podstawie wyników inwentaryzacji przeprowadzonej na potrzeby Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej „Owca Plus”¹. W miarę dostępnych źródeł podano także informacje o wierzeniach i podaniach związanych z opisywanymi miejscami. Ponadto autor

¹ Opracowanie zbiorowe autorstwa mgr Renata Bula, mgr Agata Kloczkowska, dr Jerzy B. Parusel, dr Michał Romańczyk, mgr Krzysztof Sokół. Monitoring przyrodniczy Programu aktywizacji gospodarczej oraz zachowania dziedzictwa kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej Owca Plus na lata 2010 – 2014 Raport 2014.

zapropował szereg innych obiektów o pasterskich tradycjach, które aktualnie nie są objęte Programem „Owca Plus”, a które mają pasterskie tradycje i są godne uwagi. Autor ma jednocześnie świadomość, że nie są to wszystkie obiekty a ich wybór jest subiektywny.

W kolejnych częściach opracowania przedstawiono charakterystykę wybranych zbiorowisk roślinnych, których występowanie lub zasięg wynika z prowadzenia w przeszłości tradycyjnej działalności pasterskiej, oraz gatunków roślin i zwierząt typowych dla terenów wypasowych. Opis ten ma charakter nie tylko czysto przyrodniczy, ale także odwołuje się do kulturowego znaczenia poszczególnych gatunków roślin i zwierząt, wskazując na ich związki z codziennym życiem pasterzy i mieszkańców regionu (np. znaczenie roślin w medycynie ludowej, wierzenia i magia, symbolika itp.).

Ostatnia część opracowania dotyczy elementów przyrody nieożywionej, które z różnych względów towarzyszyły kulturze pasterskiej (źródła, formy skałkowe, jaskinie itp.). Szczegółowa inwentaryzacja tych obiektów może stanowić przedmiot oddzielnego opracowania. Część z obiektów została zresztą zinwentaryzowana, a wyniki tej inwentaryzacji opublikowane². W niniejszym opracowaniu wskazano jedynie na przykładowe obiekty i podkreślono ich znaczenie w kulturze ludowej.

Niniejsze opracowanie oparte jest w głównej mierze na dostępnej literaturze przedmiotu oraz wynikach monitoringu przyrodniczego, jaki przeprowadzony był na halach i polanach w ramach różnych działań z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu. Nie bez znaczenia pozostają także obserwacje terenowe i analiza materiałów kartograficznych (w tym archiwalnych), jakie zostały przeprowadzone przez autora w toku badań naukowych prowadzonych na omawianym obszarze w latach 2012-2015. Szczegółowy spis wykorzystanych źródeł umieszczono na końcu opracowania.

² Np. seria „Jaskinie Karpat fliszowych” wydana przez Państwowy Instytut Geologiczny czy monografia Z. Alexandrowicz (1978) pt. „Skałki piaskowcowe zachodnich Karpat fliszowych”.

1. Pierwotne zbiorowiska roślinne omawianego obszaru

Pierwotnie prawie cały obszar Karpat za wyjątkiem najwyższych partii Tatr, Bieszczad oraz Babiej Góry i Pilska zajmowała rozległa Puszcza Karpacka. Ponieważ wraz ze wzrostem wysokości n.p.m. zmienia się cały zespół czynników siedliskowych, a szczególnie klimatycznych (spada temperatura powietrza, zwiększa się suma opadów, wydłuża okres zalegania pokrywy śnieżnej, skraca się okres wegetacyjny), jak w każdych górach, tak i w Karpatach wykształciły się pietra roślinne. W Beskidzie Śląskim i Żywieckim³ są to piętro pogórza, regla dolnego, regla górnego, a na Pilsku także piętro kosodrzewiny (subalpejskie) sięgające powyżej górnej granicy lasu.

Piętro pogórza sięga wysokości 550 m n.p.m. i pierwotnie zajmowane było głównie przez lasy grądowe z grabem, dębem i lipą. Ze względu na to, że lasy grądowe wykształcają się na siedliskach żyznych, wraz z rozwojem osadnictwa zostały w ogromnej większości zniszczone i zajęte przez grunty rolne. Niewielkie fragmenty tych lasów zachowały się jedynie w miejscach trudniej dostępnych, w wąwozach i na stromych skarpach. Ich pozostałością są także stare okazy drzew na przydrożach i wśród zabudowań. Nad rzekami, na niskich terasach zalewowych występowały łągi wierzbowo-topolowe i podmokłe olszyny. Obecnie występują tu łąki kośne, pastwiska lub zarośla wiklinowe z rozproszonymi zadrzewieniami i niewielkimi płatami silnie zniekształconych lasów. Nadrzeczna olszyn górska *Alnetum incanae* najlepiej zachowała się nad Leśnicą, Leśnianką, Białą Wisetką i Czadeczką w Beskidzie Śląskim oraz nad Sopotnią, Sopotnią Wielką, Sopotnią Małą, Glinne, Bystrą i Abramów w Beskidzie Żywieckim.

Kolejne piętro, **regiel dolny** sięgający od 550 do 1150 m n.p.m., zdominowane było pierwotnie przez buczynę karpacką (*Dentario glandulosae-Fagetum*) Drzewostan tworzy buk z domieszką jawora, jodły i świerka. Zachowały się tu także małe płaty górskich lasów jaworowych, dawniej znacznie szerzej rozpowszechnione w Beskidzie Żywieckim. Buczyny zajmowały wyższą strefę regla dolnego. W strefie niższej sięgającej 800 m n.p.m. przeważały lasy jodłowe. Świadczą o tym dziewiętnastowieczne zapiski i stare mapy leśne oraz resztki drzewostanów jodłowych, które miejscami przetrwały do dziś. Wzdłuż potoków, po ok. 900 m n.p.m., sięgała olszyna karpacka, która zachowała się w niewielu miejscach oraz i dziś często spotykane bujne

³ Opracowanie obejmuje obszar Beskidu Żywieckiego w granicach województwa śląskiego. Znaczna część Beskidu Żywieckiego znajduje się także na terenie województwa małopolskiego (Pasma Babiej Góry, Pasma Polic). Na Babiej Górze powyżej piętra kosodrzewiny rozpościera się jeszcze piętro halne (inaczej zwane alpejskim).

ziołorośla z lepiężnikami: różowym *Petasites hybridus*, wytysiałym *Petasites kablikianus*, białym *Petasites albus*, miętą długolistną *Mentha longifolia*, świerząbkiem orzęsionym *Chaerophyllum hirsutum*, wiązówką błotną *Filipendula ulmaria* i innymi okazałymi bylinami. W otoczeniu źródeł wykształciły się zbiorowiska torfowisk niskich z żółtymi kwiatami rosnącej tu masowo wiosną knieci błotnej *Caltha palustris*, a latem białą wełnianką szerokolistną *Eriophorum latifolium* i wąskolistną *Eriophorum angustifolium*. W efekcie działalności pasterskiej na wyrobionych polanach powierzchnia zawilgoceń i młak wzrosła, a co za tym idzie pojawiły się nowe siedliska dla torfowisk niskich. Ponadto grzbiety i mniej strome zbocza w reglu dolnym zajęte przez polany pokryte głównie zbiorowiska łąk mietlicowych i uboższych łąk z bliźniczką psią trawką *Nardus stricta* zwanych psiarami. W ostatnich kilkunastu latach regłowe polany i hale w wyniku zaprzestania gospodarki pasterskiej i kośnej coraz szybciej zarastają borówką i młodnikami świerkowymi lub są zalesiane przez właścicieli. Proces ten został miejscami zahamowany przez realizację różnych programów z zakresu czynnej ochrony przyrody.

Regiel górny wykształcił się w postaci wąskiego pasa zajmującego najwyższe szczyty w strefie od 1150 do 1400 m n.p.m. W piętrze tym szata roślinna jest najlepiej zachowana, gdyż naturalne bory świerkowe (acydofilna zachodniokarpacka świerczyna górnoreglowa *Plagiothecio-Piceetum*) zachowały się prawie na całej swej dawnej powierzchni. Drzewostan buduje głównie świerk pospolity *Picea abies*, w niższych położeniach z domieszką jodły. Podszyt jest niezbyt bujny, podobnie jak runo. Dobrze rozwinięta jest warstwa mszysta. Na skutek wyrabiania hal od końca XV w. w piętrze tym pojawiły się hale i polany pasterskie. Górna granica lasu zwartego sięga w masywie Pilska średnio po ok. 1380 m n.p.m. na stokach północnych w rejonie Kopca, natomiast w ekspozycji wschodniej nie przekracza na ogół wysokości 1350 m n.p.m. Rozrzedzone laski niskich świerków z dużym udziałem jarzębiny sięgają lokalnie nawet 1450 m n.p.m., tworząc dość szeroką strefę przejściową między górnoreglowym borem a zaroślami kosodrzewiny. Przebieg górnej granicy lasu na Pilsku został znacznie przekształcony przez działalność człowieka. Na północnym stoku granica ta została obniżona poprzez liczne polany i wycinki pod trasy i wyciągi narciarskie. Z kolei na stokach wschodnich granica lasu wyraźnie dowiązuje do rzeźby terenu, jednakże jej przebieg też został obniżony w rejonie dawnej Hali Słowikowej. Na skutek eliminacji wypasu, aktualnie obserwuje się wyraźną ekspansję lasu ku górze. Na polanach i halach wyrobionych w reglu górnym spotkać można borówczyśka, łąki mietlicowe i psiary, a w miejscach podmokłych wykształciły

się zbiorowiska torfowiskowe i ziołorośla, będące siedliskiem bardzo bogatej flory wysokogórskiej.

Ostatnim piętrzem na omawianym obszarze jest **piętro kosodrzewiny** (subalpejskie), które zajmuje całą szczytową część Pilska. Zarośla kosodrzewiny przeplatają się tu z płatami wysokogórskich zbiorowisk krzewinkowych z bażyną obupłciową *Empetrum hermaphroditum* i traworośli z trzcinnikiem owłosionym *Calamagrotis villosa*.

Fot. 1. Kosodrzewina na Pilsku

2. Inwentaryzacja hal, polan i innych terenów wypasowych

Beskid Śląski

Hala Barania

Hala Barania to rozległa polana położna na wschodnich stokach grzbietu łączącego Baranią Górę z Magurką Wiślańską, na wysokości 980-1040 m n.p.m. Ważny ośrodek gospodarki pasterskiej od co najmniej XVII w. Okresowo wypasana była jeszcze po II wojnie światowej, współcześnie znajduje się tutaj nowa baczówka wybudowana w ramach programu Owca Plus. Halę porasta cenna przyrodniczo zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. W miejscach wilgotnych występują cenne płaty żyznej młaki górskiej (młaka

kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae* i kwaśnej młaki górskiej *Carici canescentis-Agrostietum caninae* z udziałem kukułki szerokolistnej. Hala w dużym stopniu porośnięta jest zbiorowiskiem borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Ponadto miejscami występują zespół maliny właściwej *Rubetum idaei* i zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici*, a na polanę wkracza świerk pospolity *Picea abies*. Z gatunków roślin chronionych występują tojad mocny *Aconitum firmum* i goryczka trojęściowa *Gentiana asclepiadea*.

Fot. 2. Bacówka na Hali Baraniej

Przez polanę nie przebiega żaden szlak turystyczny, choć zdarza się, że turyści zbaczą ze szlaku przebiegającego grzbietem, aby podziwiać rozległą panoramę Beskidu Żywieckiego rozpościerającą się z hali: widać stąd masyw Romanki, Pilska i Lipowskiej oraz pasmo Babiej Góry.

Kompleks polan na Błotnym i Cisowym Groniu

Ciąg widokowych polan rozciągający się na grzbiecie Błotnego (917 m n.p.m.), Wielkiej Cisowej (878 m n.p.m.) i Małej Cisowej (829 m n.p.m.) oraz stokach opadających w kierunku południowym i zachodnim (Brenna) na długości ok. 3 km. Na Cisowej Wielkiej mieszkańcy Brennej mieli swoje pierwsze górskie pastwisko, na którym paśli bydło rogate. Nazwa góry znana jest co najmniej od XVI w., określenie „*Sallasch Tissowa*” (Sałasz Cisowa) wspomina się w 1689 r., a nazwa przysiółka w poł. XIX w. Cały kompleks w przeszłości stanowił ważny ośrodek szalaśnictwa. Resztki zabudowań szalaśniczych widoczne są do dziś na Cisowej Małej.

Fot. 3. Zarastająca polana na Cisowym Groniu

Szczyt Błotnego jest doskonałym punktem widokowym, z którego zobaczyć można masyw Trzech Kopców i Klimczoka, opadający w lewo przez Szyndzielnię ku Pogórzcu Cieszyńskiemu, Pasma Wiślańskie z masywem Skrzycznego i Baraniej Góry, Pasma Równicy z Równicą, Trzema Kopcami Wiślańskimi i Kotarzem, Pasma Stożka z Stożkiem Wielkim, Cieślarem, Wielkim Soszowem i oddzieloną szerokim siodłem przełęczą Beskidek Wielką Czantorią. Na południowym-zachodzie i zachodzie horyzont zamykają szczyty Beskidu Śląsko-Morawskiego, z najwyższą Łysą Górą. W kierunku południowym zobaczyć można szczyty pasma Wielkiej Racy w Beskidzie Żywieckim, a ponad nimi pokazują się czasem najwyższe

wierzchołki Małej Fatry na Słowacji. Po stronie północnej widać rozległą panoramę miasteczek i wsi śląskich od Skoczowa po Bielsko-Białą.

Polany porastają głównie zbiorowisko śmiałka pogiętego *Deschampsia flexosa* i mietlicy pospolitej *Agrostis capillaris* oraz kostrzewy czerwonej *Festuca rubra* i mietlicy pospolitej *Agrostis capillaris*. Z cennych zbiorowisk niewielkie płaty zajmuje zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i kwaśna młaka *Caricetum canescentis-Agrostietum caninae*. Ponadto miejscami spotkać można zbiorowisko kłosówki miękkiej *Holcus mollis* i jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus*. Znaczną powierzchnię polan porastają zbiorowiska borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Spośród roślin chronionych występuje dziewięciśł bezłodygowy *Carlina acaulis*.

Pod szczytem Błotnego znajduje się schronisko turystyczne PTTK oraz ważny węzeł szlaków turystycznych – zbiegają się tu szlaki: żółty z Jaworza oraz Klimczoka, czerwony z Jasienicy, zielony z Brennej i niebieski z Wapienicy.

Bukowy Groń

Kompleks rozległych polan położonych na wysokości 750-900 m n.p.m. na krótkim ramieniu górskim w paśmie Błotnego, odchodzącym od grzbietu łączącego Błotny i Stołów w kierunku południowym i opadającym ku dolinie Brennicy. Szałas na Bukowym Groniu wzmiankowany był już w 1689 r., dzisiaj znajduje się tutaj przysiółek Brennej.

Polany porasta łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum* oraz cenna zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Ponadto miejscami spotkać można zbiorowisko kłosówki wełnistej *Holcus lanatus*. Znaczą część polany porastają borówczyska *Vaccinium myrtillus*, a miejscami także zbiorowisko jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus*. Wśród drzew spotkać można grupy świerka pospolitego *Picea abies*, buka zwyczajnego *Fagus sylvatica*, jarzębu pospolitego *Sorbus aucuparia*, a także brzozy brodawkowatej *Betula pendula* czy klonu jawora *Acer pseudoplatanus*. Z chronionych gatunków roślin wyróżnić można goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea*, dziewięciśła bezłodygowego *Carlina acaulis*. Na uwagę zasługuje także kruszyna pospolita *Frangula alnus*. Przez polanę nie przebiega żaden szlak turystyczny.

Cieńków

Kompleks polan ciągnących się wzdłuż grzbietu o tej samej nazwie, który odgałęzia się od głównego grzbietu Pasma Baraniej Góry na Zielonym Kopcu i biegnie w kierunku południowo-zachodnim. Grzbiet opada kilkoma wyraźnymi progami, których spiętrzenia noszą nazwy: Cienków Wyżni (957 m n.p.m.), Cienków Postrzedni (867 m n.p.m.) i Cienków Niżni (720 m n.p.m.). Do nazw tych nawiązują nazwy polan, które w przeszłości były żywym ośrodkiem szałasnictwa w Wiśle. Jak podawał w 1913 r. prof. Ludomir Sawicki („Szałasnictwo na Śląsku Cieszyńskim”), na Cienkowie Wyżnim wypasano 150 owiec i 10 krów, należących do 12 „spólników” z Wisły. Pod względem florystycznym poszczególne polany różnią się między sobą.

Na Cienkowie Niżnim spotkać można cenną przyrodniczo łąkę mietlicową *Gladiolo-Agrostietum*. Jest ona dość mocno przekształcona w wyniku silnego nawożenia mineralnego i podsiewania kupkówki pospolitej i innych traw. W miejscach, gdzie użytkowanie jest mniej regularne występuje łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*. Na samym wierzchołku Cienkowa Niżniego, na stoku o ekspozycji południowej wykształciło się bogate florystycznie zbiorowisko murawy goździkowej *Carlino-Dianthetum deltoidis* z dużym udziałem gatunku chronionego – dziewięciśła bezłodygowego *Carlina acaulis*. Niewielką powierzchnie polany zajmuje cenna zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Ponadto w kilku miejscach spotkać można zbiorowisko orlicy pospolitej *Pteridium aquilinum*, zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*, zarośla jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus* oraz zespół życicy i grzebienicy pospolitej *Lolio-Cynosuretum*. Uroku polanie dodają grupy drzew: klon jawor *Acer pseudoplatanus*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* i jarząb pospolity *Sorbus aucuparia*.

Fot. 4. Cienków Niżni

Polanę na Cieńkowie Postrzednim z kolei porasta głównie łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*. Spotkać tu można także cenną zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum* czy zbiorowisko dziurawca czterobocznego *Hypericum maculatum*. Ponadto miejscami występuje łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum*, zbiorowisko orlicy pospolitej *Pteridium aquilinum*, zbiorowisko kłosówki miękkiej *Holcus mollis* i zbiorowisko situ skupionego *Juncus conglomeratus*. Polanę porasta także zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i grupy świerka pospolitego *Picea abies*, co wynika z postępującego procesu sukcesji wtórnej lasu w miejscach nieużytkowanych. Z roślin chronionych spotkać można dziewięciśiła bezłodygowego *Carlina acaulis* i fałdownika nastroszonego *Rhytidiadelphus squarrosus*.

Fot. 5. Cieńków Postrzedni

Fot. 6. Cieńków Wyżni

Najwyżej położoną polanę na Cienkowie Wyżnim pokrywa łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum* oraz szczególnie cenna florystycznie łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum* i zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Ponadto miejscami występuje zbiorowisko dziurawca czterobocznego *Hypericum maculatum*, zbiorowisko tojeści pospolitej *Lysimachia vulgaris*, zbiorowisko situ rozpierzchniętego *Juncus effusus* i zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Spotkać tu można także jarzab pospolity *Sorbus aucupria*. Z roślin chronionych wymienić należy goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea* i rokitnika pospolitego *Pleurozium schreberi*.

Przez polany przebiega żółty szlak turystyczny z Wisły Nowej Osady w kierunku Pasma Baraniej Góry oraz liczne szlaki spacerowe, w tym tzw. Pętla Cieńkowska. Na północnym zboczu Cieńkowa Niżniego znajduje się Stacja Narciarska Cieńków z wyciągiem krzeselkowym, 3 wyciągami talerzykowymi, 2 wyciągami dla dzieci, snowparkiem i prawie 7 km tras narciarskich.

Kompleks Czantorii

Kompleks polan na Czantorii obejmuje polany pokrywające wypłaszczenie szczytowe Małej Czantorii (866 m n.p.m.) oraz polanę zlokalizowaną na grzbiecie Czantorii Wielkiej (995 m n.p.m.) w pobliżu czeskiego schroniska turystycznego. Polany te w przeszłości były żywym ośrodkiem szataśnictwa. Współcześnie wypas owiec prowadzony jest w ramach programu Owca Plus. Z polany na Czantorii Małej rozpościera się piękny widok w kierunku zachodnim i północnym. Widoczne jest Pogórze Cieszyńskie od Cieszyna po Skoczów, w oddali łni tafla Jeziora Goczałkowickiego.

Fot. 7. Mała Czantoria (fot. A. Łęczyńska)

Polany na Czantorii w głównej mierze pokrywa łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*. W kilku miejscach można zaobserwować szczególnie cenną zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Niewielkie płyty zajmuje zbiorowisko z orlicą pospolitą *Pteridium aquilinum* oraz zespół szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini*. Polany miejscami pokrywają grupy buka zwyczajnego *Fagus sylvatica*, świerka pospolitego *Picea abies*, klonu jawora *Acer pseudoplatanus* oraz zbiorowiska borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*.

Współcześnie Czantoria bardziej kojarzona jest z podaniami ludowymi dotyczącymi czartów oraz rycerzy. Według językoznawców nazwa góry powstała przez zniekształcenie słowa „czartoryja” oznaczającego „miejsce pokryte przez czarty”. Ponadto strome zbocza Czantorii Wielkiej opadające ku dolinom Wisły i Głuchówki porozcinane są dolinami licznych potoków i kryją liczne uroczyska i urwiska. Według podań ludowych w jednym z takich urwisk znajduje się grot, w której śpią zakłęci rycerze króla Bolesława Chrobrego – lub też Jana III Sobieskiego. Czekają oni na porę, w której przebudzą się i wyzwolą uciemiężony lud śląski. Podanie to często przewija się w twórczości regionalnych, m.in. w dramacie Jana Łyska z muzyką Jerzego Hadyny

pt. „Śpiący rycerze” czy utworach Józefa Rzymana i Alojzego Sznapki. Do legendy tej nawiązuje szlak dydaktyczny „Ścieżka Rycerska” prowadzący z Ustronia do Nydka (Czechy). Brak natomiast współcześnie nawiązań do tradycji pasterskich – do lat pięćdziesiątych ub. wieku obok schroniska stał w niewielkim ogrodzeniu drewniany krzyż. Upamiętniał on śmierć 12-letniego pasterza Słowioka, który zmarł w tym miejscu poszukując zaginionej owcy w zadymce śnieżnej w kwietniową noc 1913 r. W Internecie ponadto można znaleźć pocztówkę z okresu międzywojennego, na której widnieje schronisko turystyczne na Wielkiej Czantorii i owce, wówczas nieodłączny element beskidzkiego krajobrazu.

Pod szczytem Małej Czantorii znajduje się silne źródło, z którego woda współcześnie doprowadzana jest rurociągiem o długości 3 km do zakładu produkcyjnego wody mineralnej „Czantoria” w Ustroniu Jelenicy.

Przez polany przebiega czarny szlak turystyczny z Golezowa na Wielką Czantorię oraz żółty i niebieski z Ustronia.

Fot. 8. Czantoria Wielka w okresie międzywojennym – wypas owiec (źródło: fotopolska.eu)

Doliny – ciąg polan na północno-zachodnich stokach Skrzycznego, nieco poniżej Hali Jaworzyna. W przeszłości był to ośrodek życia pasterskiego, współcześnie ważny punkt na mapie zimowej Szczyrku – znajdują się tu wyciąg i zjazdowe trasy narciarskie.

Grabowa – polany rozciągające się na zachodnich stokach Grabowej na wysokości 700-800 m n.p.m. „Łąka Grabowa” wspomiana była już w dokumentach z 1689 r., w poł. XVIII w. wzmiankowany był szałas. Przez polanę przebiega czarny szlak z Brennej.

Gronik

Polana zlokalizowana na grzbiecie bocznym opadającym w kierunku północnym od Trzech Kopców Wiślańskich, na wysokości 640-680 m n.p.m. Pokrywa ją cenna zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum* oraz łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*. Przez polanę przebiega zielony szlak turystyczny z Brennej przez Stary Groń na Trzy Kopce Wiślańskie.

Hala Jaskowa – duża polana w Beskidzie Śląskim, na wschodnich stokach masywu Skrzycznego. Ciągnie się na długości ok. 1 km po południowo-zachodniej stronie grzbietu, wznoszącego się od tzw. Równi ku szczytowi Skrzycznego, na wysokości 870-990 m n.p.m. Jej nazwa pochodzi od nazwiska Jasek – bogatego rodu sołtysiego z Lipowej, do którego hala należała od XVII w. Współcześnie na hali obserwować można bardzo zaawansowany proces sukcesji wtórnej lasu, który doprowadził do podzielenia jej na szereg niewielkich polan, pokrytych głównie borówczyskami. Okres bujnie kwitnącego tu do połowy XX w. pasterstwa przypominają już jedynie ślady po ostatnich szałasach oraz kamień pamiątkowy z okolicznością inskrypcją.

Przez zarastającą halę przebiega niebieski szlak turystyczny z Ostrego na Skrzyczne. Hala stanowi jego urozmaicenie, ponieważ rozciągają się stąd interesujące widoki na Beskid Śląski od Skrzycznego po Glinne oraz piękna panorama Kotliny Żywieckiej i najwyższych szczytów Beskidu Żywieckiego z dominującym masywem Babiej Góry.

Fot. 9. Hala Jaskowa zarastająca borówczyskami

Hala Jaworzyna – rozległa widokowa polana na północno-zachodnim ramieniu Skrzycznego. Do lat 50. XX w. była ona intensywnie wypasana. Współcześnie znajduje się tutaj pośrednia stacja wyciągu krzesółkowego na Skrzyczne, górna stacja wyciągu narciarskiego i skrzyżowanie kilku narciarskich tras zjazdowych. W pobliżu polany znajduje się pomnik przyrody nieożywionej – Jaskinia w Jaworzynie oraz liczne zapadliska i rumowiska skalne. Przez polanę przebiega niebieski szlak z Szczyrku na Skrzyczne.

Koczy Zamek / Podgrapy

Kompleks obszarów wypasowych położonych w Koniakowie na wysokości ok. 800 m n.p.m. porośnięty głównie przez łąkę tomkowo-mietlicową *Anthoxantho-Agrostietum* i cenną przyrodniczo łąkę mieczykowo-mietlicową *Gladiolo-Agrostietum*. Ponadto znajdują się tu zarośla wierzby iwy *Salix caprea*, brzozy brodawkowatej *Betula pendula*, jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus*, dzikiej róży *Rosa canina* i jarzębu pospolitego *Sorbus aucuparia*. Spotkać tu można także zbiorowiska siedlisk wilgotnych: mięty długolistnej *Mentha longifoliae-Juncetum*

inflexi, zespół sitowia leśnego *Scirpetum silvatici*, zespół ostrożenia łąkowego *Cirsietum rivularis*, zbiorowisko górskiej knieci błotnej i świerzębka orzęsionego *Caltha laeta-Chaerophyllum hirsutum* oraz kwaśna młaka górską *Carici canescentis-Agrostietum caninae* i zbiorowisko śmiałka darniowego *Deschampsia caespitosa*. Znikome powierzchniowo zajmuje zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i zespół życicy i grzebienicy pospolitej *Lolio-Cynosuretum*.

Z gatunków chronionych występuje dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*.

Kotarz

Kompleks rozległych polan rozłożonych na grzbiecie górskim odgałęziającym się od szczytu Kotarza w kierunku północno-zachodnim i opadającym ku widłom Brennicy i Hołcyny. Obejmuje dwie duże polany: Halę Jaworową, położoną na wysokości 835-918 m n.p.m. i polanę Kotarz położoną w szerokim siodle na wysokości 810-830 m n.p.m.

Kotarz był w przeszłości żywym ośrodkiem szalaństwa. Szalas Kotarz wzmiankowany był już w 1689 r. W latach 70. i 80. XX w. jego tradycje kontynuowała duża eksperymentalna owczarnia, należąca do ówczesnego Zakładu Doświadczalnego Instytutu Zootechniki PAN. W dolnej, zachodniej części drugiej z wymienionych polan znajdują się zabudowania należącego do Brennej przysiółka Kotarz. W ostatnich latach osiedle to rozrasta się na skutek budowy domków letniskowych, które wkroczyły już na sam grzbiet ramienia Kotarza.

Nazwa polany jest często spotykaną w polskich Beskidach pamiątką po dawnych tradycjach pasterskich tego rejonu: oznacza ona miejsce, w którym owce, wypędzane wiosną na górskie pastwiska, wydawały na świat młode, czyli „kociły się”.

Polany na Kotarzu zajmuje przede wszystkim zbiorowisko mietlicy pospolitej *Agrostis capillaris* i kostrzewy czerwonej *Festuca rubra*. Wśród cennych zbiorowisk wyróżnić można zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Ponadto polanę porasta zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* oraz zespół maliny właściwej *Rubetum idaei* i jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus*. Spośród drzew spotkać można grupy buka zwyczajnego *Fagus sylvatica*, świerka pospolitego *Picea abies*, a także klonu jawora *Acer pseudoplatanus* i brzozy brodawkowatej *Betula pendula*. Z roślin chronionych spotkać można dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*. Na polanach Kotarza znajdują się także jedno z najliczniejszych w Polsce stanowiska naparstnicy purpurowej *Digitalis purpurea*.

Gminy Brenna i Szczyrk planowały rozbudowanie infrastruktury narciarskiej, mającej na celu stworzenie dużego ośrodka narciarskiego łączącego obie gminy. W rejonie góry Kotarz zaplanowano wybudowanie wyciągów krzeselkowych, nartostrady o długości 1,5 km, drogi oraz schroniska. Inwestycja wiązałaby się z potrzebą wylesienia znacznych terenów pod budowę wyciągów i nartostrady. Ponieważ góra Kotarz stanowi fragment krajowego południowego korytarza ekologicznego, wybudowanie wyciągów krzeselkowych spowodowałoby jego przecięcie. Wobec negatywnych opinii wyrażonych przez organizacje ekologiczne inwestorzy wraz z samorządowcami wycofali się z tych planów.

Przez polany przebiega niebieski szlak turystyczny z Brennej na szczyt Kotarza.

Malinka

Polana położona na północnych i północno-wschodnich stokach grzbietu bocznego odchodzącego od Gościejowa w kierunku doliny Leśnicy, na wysokości 630-700 m n.p.m.. Porasta ją cenna przyrodniczo łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum*, łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*, zespół życicy i grzebienicy pospolitej *Lolio-Cynosuretum* oraz cenna zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, a także zbiorowisko orlicy pospolitej *Pteridium aquilinum*. W górnej części polany występuje grupa starych jaworów kwalifikująca się do ochrony w formie pomnika przyrody. Przez polanę nie przebiega szlak turystyczny, znajduje się tu niewielki wyciąg narciarski.

Fot. 10. Wypas owiec na Malince

Mrażnica

Ciąg polan na wysokości 700-810 m n.p.m., opadających ku północy i północnemu zachodowi z grzbietu biegnącego z Kubalonki na Kiczory. Nazwa została zanotowana już w 1788 r. i oznacza „miejsce w górach, w którym zimowały i kociły się owce”. W poł. XIX w. istniał tu jeszcze szałas („Szałas Głębiec”), który obejmował także część grzbietu opadającego ku północy w widły potoków Łabajów i Głębiczek. Obecnie część polan zajmują osiedla Mrażnica i Mrózków, należące administracyjnie do Wisły. Według tradycji ludowych było to miejsce, w którym dawniej tracono nieszanujących praw szałasnicych.

Na polanie znajduje się jeden z najlepiej wykształconych w Beskidzie Śląskim płatów zespołu ostrożenia łąkowego *Cirsetium rivularis* oraz kwaśnej młaki górskiej *Carici canescentis-Agrostietum caninae*.

Przez polany przebiegają licznie uczęszczane szlaki turystyczne na Stożek Wielki – niebieski z Wisły Głębcy i czerwony (Główny Szlak Beskidzki) z przełęczy Kubalonka.

Ochodzita

Ochodzita (895 m n.p.m.) to wybitna, bezleśna góra o kopulastym kształcie w Beskidzie Śląskim, wznosząca się na terenie Koniakowa. Jej stoki w większości wykorzystywane rolniczo: w niższej części jako pola uprawne lub łąki kośne, wyżej jako pastwiska.

Wypreparowanie Ochodzitej spośród otaczających ją obniżeń zdecydowało zapewne o nazwie góry: wędrowca idącego z którejkolwiek strony ukształtowanie terenu zmusza do obchodzenia szczytu. Popularna ludowa legenda z tego regionu umieszczała na wierzchołku Ochodzitej siedzibę zbrojników. Mieli oni z tego wyniosłego punktu obserwować biegnący stokami góry trakt handlowy w oczekiwaniu na karawany kupieckie. Kupcy ciągnący tym szlakiem, nie chcąc wpaść w ręce rabusiów, musieli nadkładać drogi, z dużym wysiłkiem okrążając górę. Sława niebezpiecznej góry, którą trzeba było obchodzić utrwaliła się zatem w jej nazwie.

Fot. 11. Poidła dla owiec na Ochodzitej (fot. A. Łęczyńska)

Ochodzita góruje nad okolicznymi wzniesieniami przeciętnie 100-200 m ze względu na jej budowę geologiczną. Zbudowana jest ona z gruboławicowych, gruboziarnistych, wapnistych piaskowców krośnieńskich, znacznie odporniejszych na erozję niż skały, budujące jej otoczenie. Na północnych stokach Ochodzitej, poniżej trasy Koniaków - Milówka, w dolince tuż na wschód od osiedla Polana, znajduje się jedno z największych młodych osuwisk w Beskidzie Śląskim. Powstało ono w czasie dużych opadów deszczu w końcu lat 50. XX w.

Bezleśny wierzchołek należy do najlepszych punktów widokowych w Beskidach, który z racji bliskości głównej drogi Koniaków – Milówka jest bardzo łatwo dostępny.

Nadal występujący tu tradycyjny wypas owiec sprzyja zachowaniu zbiorowisk roślinnych z nim związanych. Występuje to zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i zespół murawy goździkowej *Carlino-Dianthetum deltoideis*, która jest optymalnym siedliskiem dla chronionego dziewięcisiu bezłodygowego *Carlina acaulis*. W niższych położeniach, dzięki użytkowaniu kośnemu oraz sporadycznemu nawożeniu organicznemu występują kośne łąki mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum*, wyróżniające się w krajobrazie z początkiem lipca, gdy licznie zakwita w nich mieczyk dachówkowaty oraz

w sierpniu, kiedy optimum kwitnienia ma chaber ostrołuskowy. Na obszarach źródliskowych, położonych w pobliżu Kosarzysk, w płatach eutroficznej młaki górskiej *Valeriano-Caricetum flavae*, można zaobserwować łanowo występującego storczyka – kruszczyka błotnego. U podnóża Ochodzitej, w miejscach wilgotnych i o mniejszym nachyleniu, spotyka się wilgotną łąkę ostrożeńiową *Cirsietum rivularis*, o fizjonomii której decyduje ostrożeń łąkowy, którego nasiona stanowią bazę pokarmową dla szczygłów. Ponadto występują tu łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*, zespół zycicy i grzebienicy pospolitej *Lolio-Cynosuretum*, zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*, zbiorowisko śmiatka darniowego *Deschampsia caespitosa*, zbiorowisko dziurawca czterobocznego *Hypericum maculatum* i zespół zycicy i rdestu *Lolio-Plantaginetum*. Zarośla tworzą wierzba iwa *Salix caprea*, świerk pospolity *Picea abies*, brzoza brodawkowata *Betula pendula* i jarząb pospolity *Sorbus aucuparia*. Z roślin chronionych występują dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis* i rokietnik pospolity *Pleurozium schreberi*.

Fot. 12. Owce na Ochodzitej

Orłowa – rozległa góra w Paśmie Równicy z ciągiem widokowych polan z rozrzuconymi zabudowaniami osiedla Orłowa. Polanę porasta murawa goździkowa *Carlino-Dianthetum*

deltoidis. W przeszłości był to jeden z największych ustronńskich szałasów. Przebiega tędy niebieski szlak z Równicy na Trzy Kopce Wiślańskie, a także kończą swój bieg – żółty z Brennej Leśnicy i zielony z Ustronia Polany.

Fot. 13. Orłowa

Fot. 14. Szopki w dolnej części Hali Ostre

Hala Ostre

Niezwykle malownicza i widokowa hala położona w szczytowych partiach góry Ostre (932 m n.p.m.) oraz na jej południowo-wschodnich stokach. Porastają ją zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, zespół murawy goździkowej *Carlino-Dianthetum deltoidis*, łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum* oraz żyzna młaka górską (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae*, zbiorowisko dziurawca czterobocznego *Hypericum maculatum* i zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*.

Przez halę przebiega zielony szlak turystyczny z Ostrego na Magurkę Radziechowską. Rozpościera się stąd widok na Beskid Żywiecki z dominującym masywem Babiej Góry. Na hali znajduje się kilka szopek na siano, które współcześnie użytkowane są przez mieszkańców pobliskich wsi.

Fot. 15. Hala Ostre

Podmagurskie – wielki kompleks polan rozciągających się na wysokości 730-930 m n.p.m., na południowych stokach Magury w Paśmie Klimczoka. Do początku XIX w. był to jeden z głównych ośrodków szałaśniczych w Szczyrku, później rozsiadły się tu zabudowania licznych przysiółków, wśród których wiedzie niebieski szlak ze Szczyrku na Klimczok.

Pośrednie – ciąg polan na północnym ramieniu Malinowa w Szczyrku, na wysokości 800-960 m n.p.m. Górna część polany zwana Halą Pośrednią, była do lat powojennych intensywnie wypasana. Obecnie znajduje się tu ruchliwy ośrodek narciarski. Przez polany przebiega zielony szlak turystyczny z Salmopolu na Malinów.

Hala Radziechowska

Rozległa polana położona po obu stronach grzbietu górskiego łączącego Magurkę Radziechowską z Glinnym, na wysokości 980-1040 m n.p.m. Wypas owiec prowadzony był tu regularnie do przełomu lat 80. i 90. XX w., a ostatni szałas spłonął na początku lat 90. ub. wieku. Aktualnie znajduje się tu szałas wybudowany w ramach programu Owca Plus, w ramach tego programu prowadzony jest także wypas owiec.

Na polanie wykształciło się zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris-Festuca rubra*. Ponadto spotkać można cenną przyrodniczo zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Miejscami rosną zbiorowiska z kłosówką miękką *Holcus mollis* oraz z sitem rozpięzchłym *Juncus effusus*. Cennym zbiorowiskiem jest także kwaśna młaka górską *Carici canescentis-Agrostietum caninae*, porastająca źródłisko z wodopojem dla owiec. W wielu miejscach halę pokrywa zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Występuje także zespół maliny właściwej *Rubetum idaei*. Widać także postępującą sukcesję lasu – z roku na rok zwiększa się liczba drzew: świerka pospolitego *Picea abies*, brzozy brodawkowatej *Betula pendula* i jarzębu pospolitego *Sorbus aucuparia*. Z roślin chronionych spotkać można torfowca *Sphagnum sp.* i fałdownika nastroszonego *Rhytidiadelphus squarrosus*.

Fot. 16. Wypas owiec na Hali Radziechowskiej

Przez halę przebiega Główny Szlak Beskidzki na odcinku Węgierska Górka – Barania Góra. Można tu także dotrzeć niebieskim szlakiem z Radziechów.

Skalka-Złączana

Kompleks polan położonych na południowo-zachodnich stokach Trzech Kopców w Brennej, na wysokości ok. 650-900 m n.p.m. Pokrywa ją łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*, łąka z rzędu górskich łąk konietlicowych użytkowana ekstensywnie *Polygono-Trisetion*, a także cenna łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum* i zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Niewielkie powierzchnie zajmuje zbiorowisko orlicy pospolitej *Pteridium aquilinum* i borówczyśka *Vaccinium myrtillus*. Z gatunków roślin chronionych występuje dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*. Przez polany nie przebiegają szlaki turystyczne.

Stary Groń

Nazwa Stary Groń obejmuje odcinek grzbietu górskiego o długości 3 km, który odchodzi w kierunku północno-zachodnim od kulminacji Grabowej w głównym grzbiecie Beskidu Śląskiego i rozdziela doliny Leśnicy i Hołcyny. Określany tą nazwą odcinek grzbietu jest prawie połogi, choć wąski. Północno-wschodnie stoki Starego Gronia, opadające ku dolinie Hołcyny, są strome i prawie w całości zalesione, natomiast bardziej połogie zbocza opadające ku dolinie Leśnicy, wystawione ku południowemu zachodowi, są pokryte licznymi polanami sięgającymi aż po grzbiet. Rozciągają się one na wysokości 730-780 m n.p.m. Na polanach tych położone są zabudowania przysiółków Grabowa, Pod Stary Groń, Na Tłoczki.

Stary Groń jest najstarszym w Brennej ośrodkiem szalaństwa. Pierwszy szałas założył tu w I poł. XVII w. niejaki Gawlas. Wypas owiec prowadzono na Starym Groniu jeszcze w latach 60. XX wieku.

Polany grzbietowe pokrywa przede wszystkim łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*. Z cennych zbiorowisk znaleźć można zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Niewielkie fragmenty polany pokrywa zbiorowisko z orlicą pospolitą *Pteridium aquilinum*. Miejscami polany porasta zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*, a niewielkie fragmenty pokrywa zespół maliny właściwej *Rubetum idaei* oraz grupy drzew: świerka pospolitego *Picea Abies*, buka zwyczajnego *Fagus sylvatica* i brzozy brodawkowatej *Betula pendula*. Z gatunków roślin chronionych wyróżnić można dziewięciśiła bezłodygowego *Carlina acaulis* i goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea*. Ponadto na uwagę zasługuje występujący tu bluszcz pospolity *Hedera helix*.

Grzbietem Starego Gronia na całej długości wiedzie czarny szlak turystyczny z Brennej na Grabową. Na przełęczkę (752 m n.p.m.) z kapliczką, na południe od spiętrzenia Horzelicy, wyprowadzają z Brennej znaki zielone. W 2014 r. wybudowano tu wieżę widokową, której lokalizacja może budzić zdumienie z uwagi na fakt, że rozległa panorama rozpościera się już z poziomu gruntu.

Góra Tuł

Góra Tuł to zbudowany z wapieni cieszyńskich i tylko w nieznacznym stopniu zalesiony niewielki grzbiet, pokryty w większości zaroślami i łąkami o bogatej roślinności wapieniolubnej i kserotermicznej. Jest on wyjątkowo interesujący z przyrodniczego punktu widzenia i ciągnie się od miejscowości Leszna Górna do wsi Cisownica. Fakt ten potwierdza bardzo częste

cytowanie nazwy góry w pracach botaników XIX wieku oraz utworzenie tu w 1936 r. rezerwatu przyrody. Rezerwat ten obejmował przeszło 17 ha łąk i lasów. Jednak już od okresu międzywojennego postępowało niszczenie góry. Najpierw na skutek eksploatacji surowca przez cementownię w Golezowie, następnie w czasie II wojny światowej Niemcy urządzili tu stanowisko artylerii przeciwlotniczej wraz z odpowiednimi ziemiankami dla załogi i składów amunicji. Wycięto wówczas sporo drzew, uległa również zniszczeniu najbogatsza w storczyki łąka podszczytowa, którą zaorano i obsiano owsem w 1944 i 1945 r. W 1948 r. ponownie utworzono rezerwat w celu ochrony naturalnych stanowisk storczykowatych *Orchidaceae* oraz jedyne na Śląsku stanowiska dyptamu jesionolistnego *Dictamnus albus*.

Fot. 17. Widok z Tułu w kierunku Małej Czantorii

Krótko po II wojnie światowej na Tule i w najbliższej okolicy naukowcy zanotowali 923 gatunki roślin, wśród nich wiele gatunków rzadkich i chronionych. Wielu gatunków, rosnących tu jeszcze 20-50 lat wcześniej, nie udało się jednak odnaleźć. Na początku XX w. występowały tu m.in. 22 gatunki storczykowatych (na 72 gatunki znane z Europy), z których po II wojnie światowej nie udało się odnaleźć 7 gatunków. Wśród tych, które wyginęły, były obuwik pospolity, koślaczek stożkowaty, kukułka bzoowa, storczyk samczy i storczyk trójzębny.

Podobnie wyginął, spotykany tu 100 lat temu kosaciec trawolistny, mający w rejonie Tułu swe jedyne stanowiska w Polsce. W latach międzywojennych widziano tu jeszcze ostatnie okazy dyptamu jesionolistnego (jedno z pięciu znanych stanowisk w Polsce). W 2008 r. opisano najliczniejsze w Polsce, liczące około 165 osobników stanowisko ostrożenia głowacza. W roku 2007, w miejscu dawnego rezerwatu, utworzono na górze Tuł użytek ekologiczny o powierzchni 6,94 ha, celem ochrony łąk storczykowych ze stanowiskami regionalnie rzadkich i ustępujących gatunków roślin.

Florę grupy Tułu opisują trzy istotne cechy: 1) niezwykle bogactwo – 401 taksonów roślin naczyniowych, co stanowi około 15% flory krajowej, 2) ścisłe powiązanie z gospodarką człowieka – dla przetrwania wielu gatunków konieczna jest tradycyjna gospodarka, polegająca na wykaszaniu łąk, ekstensywnym wypasie oraz 3) zagrożenie – wymieranie dawniej obficie tu występujących organizmów.

Wśród zbiorowisk roślinnych znajdziemy m. in. interesujące zarośla z klasy ciepłolubnych zbiorowisk okrajkowych *Rhamno-Prunetea*, łąkę świeżą ze związku *Arrhenatherion*, zespół rajgrasu wyniosłego *Arrhenatheretum elatioris*, murawy kserotermiczne z klasy *Festuco-Brometea*, zgrupowania tworzone przez dziki bez hebd *Sambucus ebulus* oraz płaty z czyścicą drobnokwiatową *Calamintha acinos*, goryczką krzyżową *Gentiana cruciata* i przymiotnem ostrym *Erigeron acer*.

Osobliwością dendrologiczną są pojedyncze okazy starych, drzewiastych klonów polnych (paklonów), o średnicy pnia sięgającej 50 cm i wysokości do 10 m, rosnące na wschodnich stokach Tułu. Pasy drzew i krzewów liściastych tworzą takie gatunki jak: leszczyna pospolita *Corylus avellana*, klon polny *Acer campestre*, lipa drobnolistna *Tilia cordata*, dąb szypułkowy *Quercus robur*, wiśnia ptasia *Cerasus avium*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*, głóg jednoszyjkowy *Crataegus monogyn* czy kalina koralowa *Viburnum opulus*

Z gatunków roślin chronionych występują: zimowit jesienny *Colchicum autumnale*, śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis*, wilżyna ciernista *Ononis spinosa*, goryczuszka orzęsiona *Gentianella ciliata*, centuria pospolita *Centaureum erythraea*, podkolan biały *Platanthera bifolia*, storczyk męski *Orchis mascula*, storczyk bladej *Orchis pallens*, kopytnik pospolity *Asarum europaeum*. Na uwagę zasługuje także ostrożeń głowacz *Cirsium eriophorum*.

Fauna grupy Tułu obfituje w gatunki rzadkie. Warto wymienić tu ptaki: jastrzębia *Accipiter gentilis*, krogulca A. *nisus*, dzięcioła czarnego *Dryocopus marrius*, szczygła *Carduelis carduelis* i trznadla *Emberiza citrinella*. Występują również cenne gatunki motyli: mieniak strużnik

Apatura ilia, dostojka malinowiec *Argynnis paphia*, dostojka selene *Clossianaselene*, przepłatka atalia *Mellicta athali*, modraszek alkon *Maculinea alcon*, ogończyk wiązowiec *Satyrium walbum* czy kosternik palemon *Carterocephalus palaemon*. Stwierdzono także obecność chrząszczy – gatunków kserotermofilnych oraz charakterystycznych dla ciepłych lasów Bramy Morawskiej, w tym 10 gatunków chronionych, np. tęcznika mniejszego *Calosoma inquisitor*, biegacza gruzełkowatego *Carabus variolosus* czy jelonka rogacza *Lucanus cervus*. Przez górę Tuł przebiega czarny szlak turystyczny z Goleiszowa na Wielką Czantorię. Walory przyrodnicze góry Tuł zostały szczegółowo opisane w wielu publikacjach naukowych i popularnonaukowych.

Tyniok

Polana położona pod szczytem wierzchołka o tej samej nazwie (892 m n.p.m.) w Koniakowie. Nazwa pochodzi od „tyniny”, czyli listew „szczypanych” siekierą z świerkowego kłosa, z których wyplatano płoty do koszarowania owiec.

Fot. 18. Tyniok

Polany porasta w znacznym stopniu łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*. Ponadto spotkać tu można łąkę mieczykowo-mietlicową *Gladiolo-Agrostietum* i cenną przyrodniczo zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Miejscami występuje zbiorowisko dziurawca czterobocznego *Hypericum maculatum*, jarzębu pospolitego *Sorbus aucuparia* i borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*.

Przez polanę przebiega niebieski szlak turystyczny z Koniakowa na Baranią Górę.

Wierch Skalnity (inaczej Wirch Skolnity lub Skolnity) – nazwa niewielkiej kulminacji w grzbiecie odbiegającym od Pasma Stożka i Czantorii w kierunku północno-wschodnim pomiędzy dolinami Dziehcinki i Jawornika. Rozległe polany grzbietowe były do poł. XIX w. żywym ośrodkiem pasterstwa (Sałasz „Skolnity”). Współcześnie na polanach rozrzucone są domostwa osiedla o tej samej nazwie. Przebiega przez nie szlak spacerowy.

Złoty Groń

Rozległe wzniesienie w Istebnej sięgające wysokości 710 m n.p.m. Ta niewysoka góra, niegdyś zalesiona, jak całe Beskidy, została prawie zupełnie ogołociona z lasów przez pierwszych osadników Istebnej, którzy osiedlili się na jej południowych stokach. Dziś pokryta polami i pastwiskami, niewielkie fragmenty lasów i zagajniki jedynie na północnych stokach. Współcześnie prowadzi się tutaj także wypas w ramach programu Owca Plus. Górę pokrywają łąki mieczykowo-mietlicowe *Gladiolo-Agrostietum* i jej zubożałe postacie z ostrożeniem łąkowym *Cirsium rivulare* lub konietlicą łąkową *Trisetum flavescens*. Ponadto występują tu zarośla z jarzębem pospolitym *Sorbus aucuparia*, głogiem jednoszyjkowym *Crataegus monogyna*, wierzbą iwą *Salix caprea* i kaliną koralową *Viburnum opulus*. Z roślin chronionych występuje tutaj goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*.

Fot. 19. Złoty Groń (fot. A. Łęczyńska)

Na północnych stokach znajdują się 3 wyciągi narciarskie, wyprowadzające z doliny Olzy na sam grzbiet góry. Na szczyt Złotego Gronia można dostać się za pomocą 6-osobowego wyciągu krzeselkowego wybudowanego w 2012 roku. W sezonie zimowym działa tu Ośrodek Narciarski Złoty Groń w Istebnej.

Beskid Żywiecki

Abrahamów

Nazwa przysiółka oraz grzbietu górskiego rozdzielającego doliny potoków Żabnica i Cięcinka. Południowo-zachodnie stoki grzbietu opadające ku dolinie Żabicy są strome i w większości zalesione. W przeszłości stoki te były w znacznym stopniu wylesione, co miało związek ze zjawiskiem określanym jako „głód ziemi”. W XIX wieku Żywiecczyzna borykała się z problemem przeludnienia, co przyczyniało się do lokalizacji pól uprawnych w bardzo niekorzystnych miejscach – często na stromych stokach i znacznych wysokościach nad poziomem morza. Obecnie na wielu dawnych polach uprawnych i polanach Abrahamowa

(szczególnie tych wyżej położonych) z powodów ekonomicznych zaprzestano ich rolniczego wykorzystywania, przez co stopniowo zarastają lasem. W znacznie większym stopniu wylesione są stoki północno-wschodnie opadające ku dolinie Cięcinki, ale i tutaj można obserwować proces sukcesji wtórnej lasu.

Współcześnie polany na Abrahamowie porasta głównie cenna przyrodniczo łąka kośna z rzędu łąk świeżych *Arrhenatheretalia* (związku *Arrhenatherion*) oraz zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris-Festuca rubra*. Ze względu na znaczną powierzchnię polan spotkać można miejscami także wiele innych zbiorowisk roślinnych: cenną zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i zespół ostrożenia łąkowego *Cirsietum rivularis*, a także pastwisko z kostrzewą czerwoną i grzebienicą pospolitą *Festuco-Cynosuretum*, zbiorowisko z kłosówką wełnistą *Holcus lanatus*, zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici*, zbiorowisko ze śmiałkiem darniowym *Deschampsia caespitosa*, zbiorowisko z jeżyną fałdowaną *Rubus plicatus*, zespół tojeści pospolitej i wiązówki błotnej *Lysimachio vulgaris-Filipenduletum* oraz zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Z roślin chronionych spotkać można tu dziewięciśiła bezłodygowego *Carlina acaulis*, mieczyka dachówkowego *Gladiolus imbricatus* i kruszczyka błotnego *Epipactis palustris*.

Fot. 20. Abrahamów

Przez polany przebiega czerwony Główny Szlak Beskidzki na odcinku Węgierska Górka – stacja turystyczna „Słowianka” i dalej w kierunku Hali Rysianki oraz Transbeskidzki Szlak Konny.

Abramów – nazwa niewielkiej hali położonej tuż pod szczytem wzniesienia o tej samej nazwie. Z hali rozpościera się panorama Worka Raczańskiego. Przebiega tędy czerwony szlak turystyczny z Wielkiej Raczy na Rycerzową.

Hala Bacmańska (Motykowa)

Hala położona na południowo-zachodnich stokach Boraczego Wierchu na wysokości 1110-1190 m n.p.m. W przewodnikach i na mapach można spotkać się także z nazwą Hala Motykowa, pochodzącą od należącego do miejscowości Złatna osiedla Motykówka. Jej pierwsza nazwa z kolei bez wątplenia związana jest z gospodarką pasterską i pochodzi od słowa „bacman”, co prawdopodobnie jest zbitką słowa pochodzenia wołoskiego „baca” i niemieckiego „der Mann”, co daje „bacę – człowieka” – osobę sprawującą funkcję starszego pasterza, zwierzchnika społeczności pasterskiej na hali.

Fot. 21. Hala Bacmańska

Halę porasta cenna zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Duże powierzchnie zajmują płaty szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini* i zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Niewielkie powierzchnie zajmuje zbiorowisko z kłosówką miękką *Holcus mollis*, maliną właściwą *Rubus idaeus* i jeżyną fałdowaną *Rubus plicatus*. Hale porastają grupy świerka pospolitego *Picea abies*. Z gatunków chronionych spotkać można szafrana spiskiego (krokusa) *Crocus scepusiensi*, śnieżyczkę przebiśnieg *Galanthus nivalis* i dziewięciśia bezłodygowego *Carlina acaulis*.

Z hali roztacza się rozległa panorama na południową stronę, szczególnie na graniczny, polsko-słowacki grzbiet od Pilska po Wielką Raczę. W oddali z kolei widać Tatry, Góry Choczańskie, Małą Fatrę i Wielką Fatrę. Przez halę przebiega jeden z najbardziej widokowych szlaków w Beskidach – żółty łączący Rajczę i Ujsoty z Halą Rysianką.

Hala Bendoszka

Rozległa hala położona w szczytowych partiach Bendoszki Wielkiej (1144 m n.p.m.) i na jej północnych stokach na wysokości powyżej 1080 n n.p.m. Bendoszka Wielka jest szczytem

położonym w środkowej części „Worka Raczańskiego”, w biegnącym ku północy bocznym ramieniu odchodzącym od grzbietu granicznego w rejonie Bani, a kończącym się nad Rycerką Górną u zbiegu potoków Rycerka i Rycerki. Nazwa szczytu pochodzi od nazwiska Bendys. Halę porasta cenna przyrodniczo łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum*, znajduje się tu stanowisko dzwonka piłkowanego *Campanula serrata*.

Fot. 22. Widok z Hali Bendoszki na Małą Fatrę

Ze względu na znaczną wysokość, bliskość głównego grzbietu i okazałą szczytową polanę, Bendoszka znana jest z ciekawego i rozległego widoku, praktycznie na cały „Worek Raczański” – z Wielką Raczą, Rycerzową i Muńcołem, a także na Pasma Baraniej Góry w Beskidzie Śląskim. Ze specjalnie oznakowanego punktu widokowego rozpościera się też panorama słowackiej Małej Fatry. Hala jest licznie odwiedzana przez turystów przebywających w nieodległym schronisku PTTK „Na Przegibku”.

Na szczycie znajduje się Jubileuszowy Krzyż Ziemi Żywieckiej o wysokości 23,5 m. postawiony tam we wrześniu 2000 roku z okazji Jubileuszu 2000 roku, ogłoszonego przez Kościół katolicki. Kamień węgielny pod budowę został poświęcony przez Jana Pawła II 15 czerwca 1999 w

Krakowie. Zgodnie ze słowami biskupa Tadeusza Rakoczego, krzyż „*swymi ramionami ma symbolizować wspólnotę Żywiecczyzny, a przede wszystkim jedność wiary chrześcijańskiej*”.

Przez halę przebiega czarny szlak turystyczny z Soli i Rycerki Dolnej do schroniska PTTK na przełęczy Przegibek. Szlak ten łączy szereg zarastających hal i polan na Praszywce Wielkiej, Przysłopie Potóckim i Bendoszcze.

Hala Bieguńska

Rozległa hala położona na południowych, podszczytowych stokach pomiędzy Boraczym Wierchem (1244 m n.p.m.) a Lipowskim Wierchem (1324 m m.p.m.). Jej nazwa pochodzi od właściciela o nazwisku Biegun. Hala Bieguńska znajduje się na wysokości około 1160–1225 m n.p.m. powyżej źródeł Zajaków Potoku i Śmierdzącego Potoku. Często jej dwóm częściom przypisuje się oddzielne nazwy: część zachodnia to Hala Gawłowska, część wschodnia to Hala Bieguńska.

Fot. 23. Hala Bieguńska

Z hali rozpościera się jedna z najpiękniejszych w Beskidach panoram na kierunku południowym. Widać stąd graniczny, polsko-słowacki grzbiet od Pilska po Wielką Raczę, a za nim widoczne są Tatry i Góry Choczańskie.

W przenawożonych miejscach, gdzie dawniej stały koszary dla owiec, rosną łąny szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini*. Z cennych zbiorowisk wyróżnić można zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Niewielkie płaty tworzą także zbiorowisko z kłosówką miękką *Holcus mollis* i zbiorowisko z poziomnikiem szorstkim *Galeopsis tetrahit*. Na postępującą sukcesję wtórną lasu wskazują płaty borówczysk *Vaccinium myrtillus* i grupy świerka pospolitego *Picea excelsa*. Z roślin chronionych spotkać tu można szafran spiski (krokus) *Crocus scepusiensi* i dziewięciśnię bezłodygowego *Carlina acaulis*.

Przez halę przebiega jeden z najbardziej widokowych szlaków w Beskidach – żółty łączący Rajczę i Ujsoły z Halą Rysianką.

Polana Buczynka

Niewielka polana położona na północno-wschodnich stokach Szlakówki na wysokości 950-1000 m n.p.m. Na hali obecnie znajdują się wyciągi narciarskie i trasa zjazdowa należąca do Ośrodka Narciarskiego Pilsko w Korbielowie.

Polanę porasta głównie łąka świeża z rzędu *Arrhenatheretalia* (związku *Arrhenatherion*). Można tu także spotkać zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici*. Miejscami występuje zbiorowisko ze szczawiem alpejskim *Rumex alpinus* oraz zbiorowisko z maliną właściwą *Rubus idaeus* i jeżyną fałdowaną *Rubus plicatus*. W miejscu podmokłym rośnie żyzna młaka górską (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae*. Spotkać tu można gatunki chronione: goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea* i mieczykę dachówkowatą *Gladiolus imbricatus*. Na uwagę zasługuje też marchwica pospolita *Mutellina purpurea*.

Fot. 24. Zniszczenia w pokrywie roślinnej na Polanie Buczynka

Część polany jest rozjeżdżona ze zniszczoną szatą roślinną. Przez polanę przebiega zielony szlak turystyczny z Korbielowa na Pilsko.

Hala Cebulowa

Hala położona na północno-zachodnich stokach Pilska, na wysokości 1280-1310 m n.p.m., w bezpośrednim sąsiedztwie Hali Miziowej. Ma na niej źródła Cebulowy Potok będący największym dopływem Sopotni Wielkiej. Nazwa hali jak i potoku pochodzi od masowego występowania na niej czosnku syberyjskiego *Allium sibiricum*.

W podmokłych częściach hali występuje cenna przyrodniczo żyzna młaka górska (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae* i kwaśna młaka górska *Carici canescentis-Agrostietum caninae*. Ponadto spotkać tu można również cenny zespół mietlicy i mieczyka z dużym udziałem śmiałka darniowego *Gladiolo-Agrostietum deschampsietosum*. Niewielkie powierzchnie zajmuje zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Ponadto polanę porastają grupy świerka pospolitego *Picea abies*, zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i zespół maliny właściwej *Rubetum idaei*. Na hali można

spotkać kilka gatunków roślin chronionych – występują tu: czosnek syberyjski *Allium sibiricum*, niebielistka trwała *Swertia perrenis*, petnik alpejski *Trollius altissimus*, tojad mocny *Aconitum firmum*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea* i kukułka *Dactylorhiza sp.* Z rzadkich w Polsce gatunków roślin stwierdzono także występowanie wierzbownicy zwieszanej *Epilobium nutans*.

Fot. 25. Hala Cebulowa

Przez halę przebiega czerwony Główny Szlak Beskidzki łączący na tym odcinku schroniska na Hali Miziowej i Hali Rysiance oraz zielony szlak z Sopotni Wielkiej i Transbeskidzki Szlak Konny. Fragment Hali Cebulowej o powierzchni 16,36 ha jest chroniony w formie użytku ekologicznego. Celem ochrony jest zachowanie ekosystemu torfowiska ze stanowiskami regionalnie rzadkich i ustępujących gatunków roślin.

Hala Cudzichowa

Jedna z najbardziej rozległych hal położonych w Paśmie Piłska. Rozpościera się ona w obrębie przełęczy o tej samej nazwie, pomiędzy Palenicą (1343 m n.p.m.) a Munczolikiem (1356 m n.p.m.), na wysokości 1175-1300 m n.p.m. Dawniej rozciągała się ona także po słowackiej

stronie – część ta nazywana Kruszetnicką Polaną jest współcześnie zalesiona. Nazwa hali pochodzi od nazwiska Cudzik, notowanego w XVIII wiecznym inwentarzu dóbr żywieckich. Prawdopodobnie był to jeden z właścicieli, stąd też można spotkać się z nazwą Cudzikowa. Nazwę podaje już „Dziejopis Żywiecki” Komonieckiego. Dawniej funkcjonowała również nazwa Hala Martoszowa. Obszar hali należy do Sopotni Wielkiej i według źródeł z 1930 r. stanowił własność 23 współników.

Fot. 26. Hala Cudzichowa

Na hali spotkać można cenną przyrodniczo zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum* oraz zbiorowisko mietlicy pospolitej *Agrostis capillaris* i kostrzewy czerwonej *Festuca rubra*. W miejscach podmokłych występuje żyzna młaka górska (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae*. Ponadto miejscami na hali występuje zespół maliny właściwej *Rubetum idaei*, kępy szczawiu alpejskiego *Rumex alpinus*, zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i liczne grupy świerka pospolitego *Picea abies*, a miejscami rośnie jarząb pospolity *Sorbus aucuparia*. Na uwagę zasługuje zespół turzycy pospolitej *Caricetum nigrae (subalpinum)*. Z gatunków chronionych spotkać można czosnek syberyjski *Allium sibiricum* i kukułkę szerokolistną *Dactylorhiza majalis*.

Z hali rozpościera się rozległa panorama w kierunku północnym na Beskid Mały oraz na wschodnie fragmenty Beskidu Żywieckiego. Widać stąd też inne rozległe hale: Jałowcową na Buczyńce i Trzebuńską na Jałowcu. Przez halę przebiega czerwony Główny Szlak Beskidzki, łączący na tym odcinku schroniska na Hali Miziowej i Hali Rysiance.

Hale Cukiernica (Cukiernicza) i Boracza

Kompleks hal zlokalizowanych na grzbiecie odbiegającym z Redykałnego Wierchu i rozgałęziającym się w kierunku Prusowa oraz Suchej Góry.

Fot. 27. Hala Boracza

Hala Boracza położona jest w szerokim grzbietowym siodle na południowy wschód od kulminacji Prusowa na wysokości ok. 860-880 m n.p.m. Ma wydłużony kształt i opada zarówno w stronę zachodnią ku dolinie potoku Milowskiego, jak i na wschód w kierunku doliny Żabnicy. Nazwa hali pochodzi prawdopodobnie od nazwiska właściciela Borak, które to występuje w okolicy. Z kolei nazwa Cukiernica odnosi się do dwóch hal: Cukiernicy Wyżniej i Niższej, położonych w rozległym obniżeniu pomiędzy Suchą Górą a Redykałnym Wierchem na wysokości ok. 850-890 m n.p.m.

Hala Boracza w dużym stopniu zajęta jest przez zabudowania przysiółka o nazwie Milówki, w przeszłości domostwom towarzyszyły liczne pola uprawne. Uprawiano tu głównie owies i ziemniaki. Pozostałością po nich są liczne kopce zbieranych z pól kamieni, które składowano z reguły pod jarzębinami. Ponadto w obrębie całego kompleksu hal spotkać można tereny użytkowane jako łąki i pastwiska. Hale porastają zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris-Festuca rubra*, łąka z rzędu górskich łąk konietlicowych użytkowanych ekstensywnie *Polygono-Trisetion*, czy cenna przyrodniczo zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Uroku hali dodają grupy drzew zlokalizowane wzdłuż miedz: grupy świerka pospolitego *Picea Abies* i buka zwyczajnego *Fagus sylvatica*. Ponadto w niektórych miejscach spotkać można zbiorowisko maliny właściwej *Rubus idaeus*, jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus*, borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*, zarośla wierzby *Salix sp.*, zbiorowisko situ skupionego *Juncus conglomeratus* i bardzo cenną kwaśną młakę górską *Carici canescentis-Agrostietum caninae*. Z gatunków chronionych występuje dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*.

Fot. 28. Zabudowania przysiółka Milówki na Hali Boraczej

Hala jest dobrym punktem widokowym na Grupę Romanki i Lipowskiego Wierchu, Suchą Górę oraz doliny Żabnicy i Soły. Na Hali Boraczej znajduje się schronisko turystyczne PTTK zbudowane w 1934 r. Stanowi ona zatem węzeł szlaków turystycznych: można tu dotrzeć niebieskim szlakiem z Węgierskiej Górki przez Prusów, biegnącym dalej przez Halę Cudzichową i Suchą Górę do Rajczy, zielonym szlakiem z Milówki przebiegającym dalej w kierunku Rysianki oraz czarnym z Żabnicy. Hala stanowi doskonały punkt wypadowy w kierunku Rysianki, czarnym a następnie żółtym, będącym jednym z najbardziej widokowych szlaków w Beskidach. Do przysiółka Milówki zlokalizowanego w dolnej części hali prowadzi droga asfaltowa z Żabnicy Skątki, co sprawia, że coraz częściej przed schroniskiem można spotkać samochody osobowe. W okolicach hali znajduje się najbardziej znana jaskinia Beskidu Żywieckiego – Jaskinia w Boraczej.

Fot. 29. Hala Cukiernica

Polana Gawlasia

Polana położona na spłaszczeniu w obrębie północnych stoków Studenta ponad doliną potoku Glinne, na wysokości 700-800 m n.p.m. Na polanie zabudowania przysiółka.

Polanę pokrywa prawie w całości łąka kośna z rzędu żyznych łąk świeżych *Arrhenatheretalia* (związku *Arrhenatherion*). Miejscami można zobaczyć zespół sitowia leśnego *Scirpetum*

sylvatici, zbiorowisko z śmiałkiem darniowym *Deschampsia cespitosa* i zbiorowisko z maliną właściwą *Rubus idaeus*. Malowniczości polanie dodają grupy drzew i zakrzewienia. Występuje tutaj kilka gatunków roślin chronionych: goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus* i tojad mocny *Aconitum firmum*.

Przez polanę przebiega czarny szlak turystyczny z Korbielowa na przełęcz Glinne.

Głogowa i Morgi

Dwie polany zlokalizowane w górnym odcinku doliny potoku Cicha w Soblówce sięgające wysokości 900 m n.p.m.

Polany porasta cenna łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum* i zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Można tu także zobaczyć miejscami zbiorowisko z kostrzewą czerwoną *Festuca rubra* i zespół turzycy sztywnej *Caricetum rostratae*. Występują także liczne grupy świerka pospolitego *Picea abies*, a niewielkie płyty tworzą zbiorowisko z wierzbą śląską *Salix silesiaca* i zbiorowisko z pokrzywą zwyczajną *Urtica dioica*. Z gatunków roślin chronionych występują kruszczyk szerokolistny *Epipactis helleborine* i goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*.

Fot. 30. Bacówka w Soblówce

Przez polanę Głogową przebiega zielony szlak turystyczny z Sobkówki na przełęcz Przysłop.

Hala Górowa

Rozległa, ale mocno zarastająca i rozczłonkowana hala położona na grzbiecie odchodzącym na północ od szczytu Pilska, na wschodnich zboczach szczytu Buczynka opadających ku północnemu wschodowi, do dolinki potoku o tej samej nazwie. Jej górny kraniec sięga prawie po wspomniany grzbiet (blisko 1180 m n.p.m.) i graniczy z położoną po zachodniej stronie grzbietu Halą Jodłowcową.

Hala ta od dawna była ośrodkiem szalańskim, na którym wypasali swoje owce górale z Krzyżowej. W latach międzywojennych (1929-1939) polany dzierżawione były przez Małopolskie Towarzystwo Rolnicze, które prowadziło tu wzorcowe górskie gospodarstwo hodowlane (podobnie jak na Hali Długiej w Gorcach). Celem organizacji wzorcowych górskich gospodarstw hodowlanych była próba podniesienia dochodowości górskich gospodarstw rolnych. Podstawą funkcjonowania tych gospodarstw była hodowla zwierząt, a w szczególności bydła i owiec. Głównym więc celem obranym przez Związek stało się dążenie do wzrostu produkcji pasz roślinnych oraz poprawa stanu zdrowotnego hodowanych zwierząt. Starania te prowadzone były już wcześniej i polegały głównie na organizowaniu teoretycznych szkoleń oraz na pomocy finansowej w budowie obiektów stajennych. Ponieważ dotychczasowy skutek tych działań był niezadowolający, m.in. z powodu negatywnego nastawienia miejscowych gospodarzy, podjęto decyzję o budowie ośrodków doświadczalnych na halach, łącząc działalność badawczą z pokazowym wypasem zwierząt. Chodziło przy tym o pokazanie całokształtu gospodarki hodowlanej prowadzonej w warunkach górskich oraz ukazanie korzyści płynących z tych zmian. Prace hodowlane zostały przerwane wybuchem II wojny światowej.

Fot. 31. Baza namiotowa na Hali Górowej

Fot. 32. Postępująca sukcesja wtórna lasu na Hali Górowej

Obecnie w sezonie letnim, w oparciu o zaadaptowany stary szałas pasterski, funkcjonuje tu studencka baza namiotowa, prowadzona przez Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich z Katowic.

Na hali obserwować można zaawansowany proces sukcesji wtórnej lasu, znaczną część polany zajmują grupy świerka pospolitego *Picea abies* oraz wtórna świerczyna. O postępującej sukcesji świadczą też zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i zespół maliny właściwej *Rubetum idaei*. W kilku miejscach spotkać można też kępy szczawiu alpejskiego *Rumex alpinus*. Z cennych zbiorowisk halę porastają zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, żyzna młaka górską (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae* i zespół turzycy pospolitej *Caricetum nigrae* (subalpinum). Znikomą powierzchnię zajmuje zespół starca Fuchsa *Senecionetum fuchsii* oraz grupy jarzębu pospolitego *Sorbus aucuparia*.

Z gatunków chronionych spotkać można tojad mocny *Aconitum firmum*, goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea* i dziewięciśnię bezłodygowego *Carlina acaulis*.

Przez hale przebiega zielony szlak z Sopotni Wielkiej na Halę Miziową.

Hala Janoszkowa

Hala rozpościerająca się na Lachów Groniu (1045 m n.p.m.) w jego szczytowej partii, dzięki czemu rozciąga się z niej rozległa panorama. W kierunku południowo-wschodnim widać masyw Babiej Góry z Cylem i Pasma Policy. W kierunku północno-wschodnim widać pobliski Jałowiec, a na południe roztacza się widok na Pilsko. Na hali zachował się jeden szałas, a pod dużym świerkiem jest źródło z wodą.

Fot. 33. Hala Janoszkowa

Halę porasta głównie zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris*-*Festuca rubra*. Z cennych zbiorowisk występuje zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, a przy wspomnianym źródleku żyzna młaka górską (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae*. Znaczną powierzchnię hali porastają borówczyska *Vaccinium myrtillus*. Niewielkie płaty zajmują zbiorowisko z kłosówką miękką *Holcus mollis*, zbiorowisko z śmiatką darniowym *Deschampsia cespitosa* i kępy situ rozpięzchłego *Juncus effusus*. Z gatunków chronionych roślin spotkać można goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea*, kukułkę szerokolistną *Dactylorhiza majalis* i dziewięciśia beztłodygowego *Carlina acaulis*.

Przez halę prowadzi żółty szlak turystyczny z położonej u podnóża Lachów Gronia miejscowości Koszarawa w kierunku Jałowca.

Hala Jodłowcowa

Rozległa hala położona na południowo-wschodnich stokach Buczynki i na zachodnich zboczach grzbietu odchodzącego na północ od szczytu Pilska, na wysokości 1160-1200 m n.p.m.

Fot. 34. Hala Jodłowcowa z widokiem na Pilsko

Na hali można zobaczyć cenną przyrodniczo zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i łąkę mieczykowo-mietlicową z dużym udziałem śmiałka darniowego *Gladiolo-Agrostietum deschampsietosum*. Z cennych zbiorowisk na uwagę zasługuje także żyzna młaka górską (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae*. Ponadto halę miejscami porastają zbiorowisko z kosmatką olbrzymią *Luzula sylvatica*, zespół maliny właściwej *Rubetum idaei*, zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i grupy świerka pospolitego *Picea abies*. W kilku miejscach można też zobaczyć kępy szczawiu alpejskiego *Rumex alpinus* i grupy jałowca pospolitego *Juniperus communis*. Z gatunków chronionych występują czosnek syberyjski *Allium sibiricum*, pełnik alpejski *Trollius altissimus*, tojad mocny *Aconitum firmum* i dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*.

Dolnym skrajem hali przebiega zielony szlak turystyczny z Sopotni Wielkiej na Halę Miziową.

Hala Kamińskiego

Malownicza hala podszczytowa, położona na wysokości ok. 1050 – 1100 m n.p.m. na północno-zachodnim stoku Magurki (1114 m n.p.m.) w Paśmie Jałowieckim. Nazwa polany, pochodzi od zniekształconego nazwiska Kamiński, które występuje w pobliskich miejscowościach Przyborów i Koszarawa. Jeszcze do niedawna tętniła życiem pasterskim,

wypasano tutaj owce. Na polanie stało kilka szałasów. W górnych partiach Hali Kamińskiego zachowały się okopy z 1944 r.

Halę porastają głównie zbiorowisko z kłosówką wełnistą *Holcus lanatus*, zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris-Festuca rubra* oraz cenna zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Znaczną część hali porasta zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Ponadto występuje tu zbiorowisko z maliną właściwą *Rubus idaeus* i jeżyną fałdowaną *Rubus plicatus*, a także zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici* i ostrożenia błotnego *Cirsium palustre* oraz zbiorowisko kosmatki obrzymiej *Luzula sylvatica*. Z roślin chronionych występuje goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*.

Fot. 35. Hala Kamińskiego

Przez halę przebiega zielony szlak z Huciska i Koszarawy na szczyt Babiej Góry oraz czarny szlak z Zawoi Czatoży do Korbielowa.

Kapkowa i Lizakowa

Dwie polany położone w górnym odcinku doliny potoku Cicha w Soblówce na wysokości 720-750 m n.p.m.

Porasta je prawie w całości cenna przyrodniczo łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum*, ale miejscami można tu także zobaczyć kwaśną młakę *Carici canescentis-Agrostietum caninae*, zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici* czy zbiorowisko z sitem rozpierzchłym *Juncus effusus*. Z gatunków roślin chronionych występują dziewięcił bezłodygowy *Carlina acaulis* i goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*.

W pobliżu polan przebiega zielony szlak turystyczny z Sobłówki na przełęcz Przysłop.

Hala Krawcula

Duża hala zlokalizowana pod szczytem Krawców Wierchu (1084 m n.p.m.) w Beskidzie Żywieckim tuż przy granicy ze Słowacją. Leży ona na południowych, podszczytowych, rozległych i niemal płaskich stokach Krawców Wierchu, na wysokości około 1040-1060 m n.p.m.

Obecnie na hali znajduje się baczówka PTTK na Krawcowym Wierchu, jednak do połowy lat 70. XX w. ze względu na przygraniczne położenie miejsce to było zapomniane. Aż po Wielką Rycerzową pasmo graniczne było pozbawione szlaków i wszelkiego zagospodarowania turystycznego.

Z hali rozpościera się rozległa panorama w kierunku południowym, zachodnim i północno-zachodnim, a na horyzoncie widać szczyty Małej Fatry.

Fot. 36. Baczówka PTTK na Hali Krawculi

Fot. 37. Panorama Małej Fatry z Krawculi

Na temat nazwy hali i szczytu krążą różne podania. Edward Moskała przytacza gadkę starego bacy z Ujsół, który twierdził, że dawno temu mieszkał we wsi chłop – krawiec znany na całą Żywiecczynę. Z kolei w Żywcu żył srogi graf, do którego należały wszystkie góry i pasy, który bardzo lubił się stroić i nikt nie mógł mu dogodzić. Gdy spotkał krawca odzianego w piękny kozuch, zażądał, by uszyto mu taki sam, a nawet lepszy. W przypadku, gdyby usługa go nie zadowoliła, krawiec miał stracić głowę. Chłop podjął wyzwanie i wkrótce kozuch był gotów. Był tak piękny, że udobruchał srogięgo pana, który obdarował krawca gruntem z halą. Odtąd pał on tu owce, a zimą w szałasie szył kozuchy. Halę nazwano więc Krawculą, a pobliski szczyt Krawców Wierchem. Nazwę Krawcula podaje już Komoniecki w „Dziejopisie Żywieckim”, natomiast szczyt pierwotnie nazywano Straconym Wierchem.

Halę Krawcula objęto szczegółowymi badaniami botanicznymi⁴. Malowniczą halę porasta przede wszystkim cenna przyrodniczo łąka mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum*. Jej

⁴ Wilczek Z., Kowal J., Michniok J., 2016: Cenna szata roślinna Polany Krawcula w Beskdzie Żywieckim i problemy jej ochrony. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 72 (4): 278–287. Opis zbiorowisk roślinnych oparty jest w głównej mierze na wynikach tych badań.

płaty występują najczęściej na stokach o niewielkim (od 2 do 10°) nachyleniu i południowej lub południowo-zachodniej ekspozycji. Pokrycie warstwy zielnej wynosi 100%. W runie znaczny udział mają gatunki charakterystyczne dla klasy *MolinioArrhenatheretea*, jak np. krwawnik pospolity *Achillea millefolium*, kupkówka pospolita *Dactylis glomerata*, kostrzewa łąkowa *Festuca pratensis*, groszek łąkowy *Lathyrus pratensis*, wiechlina łąkowa *Poa pratensis*, tymotka łąkowa *Phleum pratense*, koniczyna biała *Trifolium repens* i barszcz zwyczajny *Heracleum sphondylium*. Dominującym gatunkiem trawy jest mietlica pospolita *Agrostis capillaris*. Z roślin dwuliściennych znacznym pokryciem charakteryzują się: przywrotnik pasterski *Alchemilla monticola*, krwawnik pospolity *Achillea millefolium*, dziurawiec czteroboczny *Hypericum maculatum* i szczaw zwyczajny *Rumex acetosa*. Pokrycie warstwy mszystej wynosi od 20 do 70%. Występują w niej głównie dwa gatunki: fałdownik nastroszony i mokradłoszka zaostrowana. Gatunki chronione reprezentowane są przez: kukułkę szerokolistną, dziewięciśń bezłodygowy, szafran spiski i ciemniżycę zieloną. Odnotowano również obecność dzwonka piłkowanego, który jest endemitem ogólnokarpackim, uznanym za gatunek narażony na wyginięcie.

Kolejnym zbiorowiskiem charakteryzującym się istotnym udziałem w powierzchni hali jest wilgotna łąka ostrożeńiowa *Cirsietum rivularis*. Porasta ona nieznacznie nachylone stoki (2–3°) o ekspozycji południowej i południowo-zachodniej. Płaty opisywanego zespołu są łatwe do zidentyfikowania w terenie w czasie kwitnienia ostrożenia łąkowego *Cirsium rivulare* – gatunku charakterystycznego zespołu. W wielowarstwowym runie najwyższą warstwę stanowi ostrożeń łąkowy oraz świerżabek orzęsiony *Chaerophyllum hirsutum*. W niższych warstwach duże pokrycie osiągają śmiełek darniowy *Deschampsia caespitosa*, kuklik zwisty *Geum rivale*, pięciornik kurze ziele *Potentilla erecta* i knieć błotna *Caltha palustris*. Najniższą warstwę zielną tworzą przywrotniki *Alchemilla* spp. Innymi gatunkami odgrywającymi ważną rolę w tym zbiorowisku są rośliny charakterystyczne dla łąk wilgotnych: pępawa błotna *Crepis paludosa* i niezapominajka błotna *Myosotis palustris*. Warstwa mszysta występuje sporadycznie i osiąga około 20% pokrycia. Tworzą ją głównie takie gatunki jak: krótkosz strumieniowy *Brachythecium rivulare* i płaskomerzyk kończysty *Plagiomnium cuspidatum*. W wielu płatach nie ma warstwy mszystej, co jest spowodowane silnie rozwiniętą runią. Gatunkiem ściśle chronionym występującym w badanym zespole jest kukułka Fuchsa, a ochroną częściową objęte są listera jajowata i pierwiosnka wyniosła.

Wśród zbiorowisk roślinnych na hali dobrze wyróżnia się również młaka kozłkowo-turzycowa *Valeriano-Caricetum flavae*. Bogate pod względem gatunkowym płaty tego zespołu wykształcają się w północnej części polany. Występują na stokach o niewielkim nachyleniu (3–5°) i różnej ekspozycji, w otoczeniu źródlisk. Warstwa zielna jest zwarta (100%) i bujna. Główną masę runi stanowią różne gatunki turzyc: turzyca żółta *Carex flava*, pospolita *C. nigra*, gwiazdkowata *C. echinata*, prosowata *C. panicea*, zajęcza *C. ovalis* czy blada *C. pallenscens*. Charakterystycznym dla tego zespołu gatunkiem jest kozłek całolistny *Valeriana simplicifolia*. Warto wspomnieć także o wełniankach: wąskolistnej *Eriophorum angustifolium* i szerokolistnej *E. latifolium*, które w trakcie owocowania zdecydowanie wpływają na ogólną fizjonomię fitocenozy, podnosząc ich walory krajobrazowe. Barwny akcent zbiorowisku nadają również: pępawa błotna, niezapominajka błotna, dziewięciornik błotny *Parnassia palustris*, knieć górską *Caltha laeta* i firletka poszarpana *Lychnis flos-cuculi*. Cenną i liczną grupę w opisywanym zbiorowisku stanowią gatunki chronione: kukułka szerokolistna, kukułka Fuchsa, kruszczyk błotny, kruszczyk szerokolistny i listera jajowata. Warstwa mszysta osiąga maksymalnie 40% pokrycia i składa się z trzech gatunków mchów: drabika drzewkowatego, płaskomerzyka kończystego i krótkosza strumieniowego.

Udział pozostałych zbiorowisk stwierdzonych na hali jest nieznaczny. Na siedliskach charakteryzujących się niewielkim nachyleniem i znaczną wilgotnością gleby wykształcają się także inne zbiorowiska, jak: zbiorowisko świerzębka orzęsionego i knieci górskiej *Chaerophyllum hirsutum-Caltha laeta*, zbiorowisko wiązówki błotnej *Filipendula ulmaria* oraz zespół turzycy pospolitej *Caricetum nigrae*. Niewielką powierzchnię zajmuje cenna kwaśna młaka górską *Carici-Agrostietum* i zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, a także zespół życicy i rdestu ptasiego *Lolio-Polygonetum*. W obrębie łąki mieczykowo-mietlicowej, na siedliskach świeżych spotyka się płaty zespołu świerzębka korzennego *Chaerophylletum aromatici* oraz zbiorowiska dziurawca czterobocznego, a także płaty zespołu maliny właściwej *Rubetum idaei*. Fitocenozy te rozwijają się w miejscach rzadziej koszonych, w których zarazem wypas owiec jest mniej intensywny. Z kolei zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* stanowi strefę przejścia pomiędzy polaną a otaczającym ją lasem.

W granicach polany stwierdzono 12 gatunków chronionych roślin naczyniowych. Rośnie tu ciemniżyca zielona *Veratrum lobelianum*, dziewięciśl bezłodygowy *Carlina acaulis*, dzwonek piłkowany *Campanula serrata*, kruszczyk błotny *Epipactis palustris*, kruszczyk szerokolistny

Epipactis helleborine, kukułka Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, listera jajowata *Listera ovata*, pierwiosnka wyniosła *Primula elatior*, storczyca kulista *Traunsteinera globosa*, szafran spiski *Crocus scepusiensis* i tojad morawski *Aconitum firmum* subsp. *moravicum* oraz dwa gatunki umieszczone w Czerwonej księdze Karpat polskich dzwonek piłkowany *Campanula serrata* i ostrożeń głowacz *Cirsium eriophorum*. Stwierdzono także obecność sześciu gatunków mszaków objętych częściową ochroną, tj.: rokiętnik pospolity *Pleurozium schreberi*, widłoząb miotłowy *Dicranum scoparium*, fałdownik nastroszony *Rhytidiadelphus squarrosus*, płonnik pospolity *Polytrichum commune*, mokradłoszka zaostrzona *Calliergonella cuspidata* i drabik drzewkowaty *Climacium dendroides* oraz jeden gatunek objęty ochroną ścisłą: torfowiec Girgensohna *Sphagnum girgensohnii*. Spośród chronionych gatunków roślin naczyniowych najliczniej występuje dzwonek piłkowany (ponad 10 tysięcy pędów). Kilkaset osobników liczą populacje kruszczyka błotnego, listery jajowatej oraz pierwiosnki wyniosłej. Na Hali Krawcula stwierdzono jedynie pojedyncze osobniki storczyca kulistej oraz tojadu morawskiego. Populacje pozostałych gatunków chronionych roślin naczyniowych oceniono na kilkadziesiąt osobników.

W skali Beskidu Żywieckiego Hala Krawcula jest ważną ostoją siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin o znaczeniu europejskim. O jej wysokiej wartości przyrodniczej świadczy także duży udział chronionych i zagrożonych gatunków roślin.

Położone na hali schronisko jest przykładem tzw. bacówki turystyki kwalifikowanej PTTK, wybudowanej według standardowego projektu w latach 1975-76. Prace rozpoczęto bezpośrednio po zakończeniu budowy pierwszego z tej serii obiektów, tzw. bacówki na Rycerzowej. W porównaniu z nieodległą Lipowską i Rysianką jest tutaj cicho i spokojnie. Do schroniska można dotrzeć żółtym szlakiem z Glinki i niebieskim ze Złatnej.

Krzyżowski Groń

Polana zlokalizowana na północno-zachodnich stokach wzniesienia o tej samej nazwie opadających w kierunku doliny Sopotni Wielkiej, na wysokości 750-950 m n.p.m.

Znaczna część polany porośnięta jest drzewami. Występują tu zbiorowiska z kłosówką wełnistą *Holcus lanatus* oraz łąką mieczykowo-mietlicową *Gladiolo-Agrostietum* z dużym udziałem siewek wierzby iwy *Salix caprea*, brzozy brodawkowatej *Betula pendula* i świerka pospolitego *Picea abies*. Ponadto występuje tu zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris-Festuca rubra*, zbiorowisko z śmiałkiem darniowym *Deschampsia cespitosa*,

zbiorowisko z maliną właściwą *Rubus idaeus* i jeżyną pofałdowaną *Rubus plicarus*. Niewielkie płaty zajmuje też zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici*, zbiorowisko z starcem Fuchsa *Senecio Fuchsie*, zbiorowisko z tojeścią pospolitą *Lysimachia vulgaris* oraz borówczyska *Vaccinium myrtillus*. Z roślin chronionych występują goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus* i podkolan biały *Platanthera bifolia*.

Przez polanę nie przebiega żaden szlak turystyczny. Polana stanowi punkt obserwacyjny nieba w ramach Wirtualnego Obserwatorium Ciemnego Nieba.

Mała i Wielka Racza

Ciąg polan rozciągających się pod szczytami Wielkiej (1236 m n.p.m.) i Małej Raczy, na wysokości 1035-1190 m n.p.m. Wzmianka o Wielkiej Raczy pojawia się już w dokumencie z 1417 roku. Nazwa szczytu pojawia się także w XVII i XVIII wiecznych dokumentach jako „*Wielka Rayca*”. W ten sposób określano szczyt graniczny pomiędzy żywieckimi dobrami Komorowskich a terenami należącymi do węgierskich „panów” z Żyliny. Według podań spisanych przez Komonieckiego nazwa pochodzi od słowa „raczyć się”, gdyż ponoć po zakończeniu sporów granicznych Komorowscy wraz ze swoimi węgierskimi adwersarzami urządzili na granicznym szczycie ucztę, w czasie której obficie raczono się winem. W gwarze żywieckiej słowo *rajczula* oznacza zagrodę dla owiec. Aleksy Siemionow w Studiach beskidzko-tatrzańskich (1992 r.) pisze, że nazwa góry pochodzi od staropolskiego słowa *rac*, *racz* oznaczającego rycerza i miałyby związek z nazwami miejscowości Rycerka Górna, Rycerka Dolna, będącymi kiedyś własnością rycerską.

Fot. 38. Hala na Raczy

W połowie XVI wieku na hali wypasali swoje stada pierwsi wołoscy pasterze. Wkrótce potem między pasterzami z posiadłości ziemskich Budatina i Streczna (Budatinske a Strcnanške panstvo) dochodziło do krwawych walk o tereny pasterskie. W XVII i XIX wieku w lasach Wielkiej Raczy i w okolicach ukrywali się zbójnicy, na których urządzano obławy z udziałem miejscowej ludności okradanej przez zbójników.

Pokryte trawami wypłaszczenie szczytowe Wielkiej Raczy najprawdopodobniej nie jest wytworzoną przez ludzi polaną, lecz naturalnego pochodzenia halą, mimo, że naturalna górna granica lasu przebiega w tej części Beskidów około 150 m wyżej. Naturalnego pochodzenia jest również otaczająca tę halę karłowata buczyna. Na hali spotkać można cenną przyrodniczo zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, jednak znaczną część hali pokrywają borówczyska *Vaccinium myrtillus*. Ponadto rośnie tu zbiorowisko z kłosówką wełnistą *Holcus lanatus* i w kilku miejscach zbiorowisko ze starcem Fuchsa *Senecio fuchsii*. O procesach postępującej sukcesji lasów świadczą grupy drzew: świerka pospolitego *Picea abies* i wierzby śląskiej *Salix silesiaca*, a także malina właściwa *Rubetum idaei*.

Wśród roślin chronionych wyróżnić można dzwonka piłkowanego *Campanula serrata*, dziewięciła bezłodygowego *Carlina acaulis*, goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea*.

Tuż pod szczytem Wielkiej Raczy znajduje się budynek schroniska PTTK wybudowany w 1934 r. Przez halę przebiega czerwony szlak ze Zwardonia w kierunku Wielkiej Rycerzowej, można tu także dotrzeć żółtym szlakiem z Rycerki Górnej Kolonii.

Hala Miziowa i Słowikowa

Hale tworzą jeden duży kompleks położony u północnych podnóży kopuły szczytowej Piłska (Hala Miziowa) i na jej północnych stokach (Hala Słowikowa). Niekiedy cały kompleks hal określa się Halą Miziową, natomiast w niektórych opracowaniach wyróżnia się mniejsze jednostki jak Hala Słowikowa czy polana Między Młaki. Najwyższa część całego kompleksu hal sięga wysokości 1300 m n.p.m.

Fot. 39. Hala Miziowa ze schroniskiem PTTK

Większą część Hali Miziowej pokrywa rozległe spłaszczenie stokowe, powstałe w wyniku depozycji materiału dużego osuwiska. Powyżej znajduje się rozległa, płytka nisza osuwiskowa. Na obszarze Hali Miziowej znajduje się wał osuwiskowy – miejsce akumulacji materiału

skalnego. W plejstocenie w okresach glacialnych kopuła szczytowa Pilska wznosiła się powyżej linii śnieżnej, nawet do 500 m, jednak całkowitemu zlodowaceniowi tego obszaru nie sprzyjało ukształtowanie terenu. Po rozległej mało nachylonej wierzchołku śnieg ulegał przewiewaniu i mógł się trwale gromadzić tylko w górnych partiach stoków w obrębie głębszych form terenu (duże nisze osuwiskowe, podnóża stromych stoków w sąsiedztwie wysoko położonych spłaszczeń). W takich miejscach istniały topograficzne i klimatyczne warunki do rozwoju i długotrwałego zalegania dużych płatów śniegu, a także niewielkich lodowców typu stokowego. Obserwowane w tych miejscach głębokie nisze to prawdopodobnie przemodelowane glacialnie lub niwalnie starsze nisze osuwiskowe. Opinie na temat zlodowacenia Pilska nie są jednak jednoznaczne. Jeden z takich lodowców stokowych zalegał prawdopodobnie w otoczeniu dzisiejszej Hali Miziowej, o czym świadczy wyraźnie zaznaczony w terenie duży wał zamykający amfiteatralnie zagłębienie zajęte przez torfowiska (dawniej znajdowało się tu jezioro). Poniżej występuje prawdopodobnie drugi mniejszy wał morenowy. Wymienione formy terenu z biegiem czasu uległy przemodelowaniu przez późniejsze procesy osuwiskowe.

Osuwisko na Hali Miziowej zaburzyło pierwotne stosunki wodne w tej części stoku Pilska, tworząc szeroką, bezodpływową misę. Na skutek tego w obrębie polany powstało duże torfowisko wysokie o długości ok. 100 m i miąższości przekraczającej 3 m oraz dwa mniejsze. Torfowiska te charakteryzują się interesującą roślinnością, wśród której spotkamy czosnek niedźwiedzi, tojad mocny, niebielistkę trwałą i in.

Hala Miziowa jest dużym ośrodkiem ruchu turystycznego i narciarstwa. W 1929 r. wybudowano tutaj Schronisko PTTK na Hali Miziowej, które spłonęło w roku 1953, później w pobliżu wzniesiono tymczasowe schronisko PTTK, istniejące do 2003, kiedy to wzniesiono nowy murowany budynek. Znajduje się tutaj również budynek GOPR i stacja meteorologiczna IMGW. Z hali prowadzą wyciągi orczykowe na Pilsko, jest ona również węzłem szlaków turystycznych, stąd duży całoroczny ruch turystyczny na jej obszarze.

Największą powierzchnie na omawianych halach zajmuje łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum deschampsietosum* z dużym udziałem śmiałka darniowego, co świadczy o nasilonej antropopresji. Obserwuje się tu ekspansję borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i świerka pospolitego *Picea abies*. Niewielkie powierzchnie zajmują płaty cennej przyrodniczo zachodniokarpackiej murawy bliźniczkowej *Hieracio (vulgati)-Nardetum* oraz żyźnej młaki górskiej *Valeriano-Caricetum flavae*, wyróżniającej się obecnością situ cienkiego i wełnianki

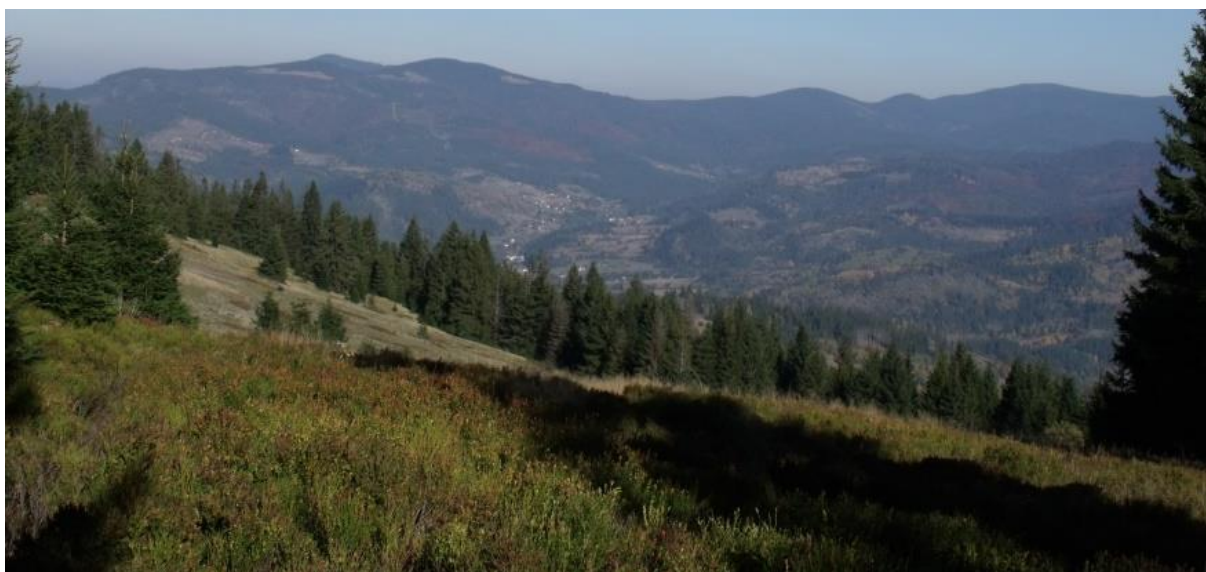
pospolitej. W obrębie polany można też spotkać zespół szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini*, zespół życicy i rdestu ptasiego *Lolio polygonetum*, grupy wierzby iwy *Salix caprea* i zespół maliny właściwej *Rubetum idaei*.

Z gatunków roślin chronionych występują czosnek syberyjski *Allium sibiricum*, tojad mocny *Aconitum firmum*, niebielistka trwała *Swertia perrenis*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, tłustosz pospolity *Pinguicula vulgaris*, wełnianka wąskolistna *Eriophorum angustifolium*, wełnianka szerokolistna *Eriophorum latifolium* i pełnik alpejski *Trollius altissimus*.

Fragment Hali Miziowej o powierzchni 5,13 ha oraz znajdująca się w sąsiedztwie niewielka Hala Kamieniańska (1,75 ha) chronione są formą użytku ekologicznego. Celem ochrony jest zachowanie ekosystemów torfowisk ze stanowiskami regionalnie rzadkich i ustępujących gatunków roślin.

Hale na Muńcole

Hala położona na wschodnich podszczytowych stokach Muńcoła na wysokości 900-1050 m n.p.m. Nazwa szczytu i hali ma pochodzenie wołoskie i jest dość często spotykana w całych Karpatach również w formie Minczol i Menczył. Pochodzi ona od słowa *muncel* oznaczającego wzgórze lub pagórek. Według legendy w górze ukryte są piwnice ze skarbami, do których można dostać się tylko raz w roku, kiedy podczas procesji Bożego Ciała ksiądz czyta przy czterech kolejnych ołtarzach Ewangelie. Wejście do zbójnickich piwnic wymaga jednak nie lada odwagi, ponieważ skarbów pilnuje zły duch przybierający często postać czarnego barana.

Fot. 40. Widok z Hali na Muńcole

Hala ta stanowi doskonały punkt widokowy na wschodnią stronę, szczególnie na graniczne pasmo Beskidu Żywieckiego, na odcinku od Przetęczy Ujsolskiej po Wielką Rycerzową. Widoczne są stąd także Tatry, Niżne Tatry, Wielki Chocż i Mała Fatra.

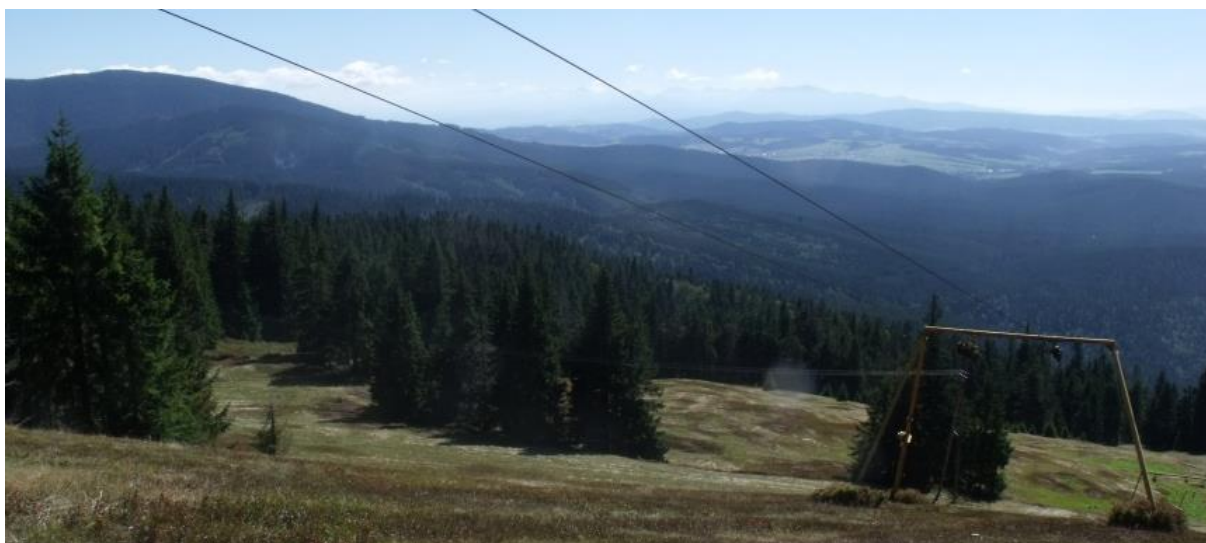
Halę porastają głównie bardzo cenna przyrodniczo łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum* i zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Niewielki fragment pokrywa żyzna młaka górską (młaka kozłkowo-turzykowa) *Valeriano-Caricetum flavae*. Część polany porośnięta jest zbiorowiskiem borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i zbiorowiskiem z maliną właściwą *Rubus idaeus*. Hala stanowi także stanowisko kilku roślin chronionych – rośnie tu: ciemiężca zielona *Veratrum lobelianum*, dzwonek piłkowany *Campanula serrata*, dziewięciśń beztodygowy *Carlina acaulis* i ozorka zielona *Coeloglossum viride*.

W sąsiedztwie hali znajduje się florystyczny rezerwat przyrodniczy „Muńcoł”. Celem jego utworzenia była ochrona licznych stanowiska śnieżyczki przebiśnieg *Galanthus nivalis*, występującej w płacie żyznej buczyny karpackiej, w podzespole z kokoryczą pustą *Dentario glandulosae-Fagetum corydaletosum*, który należy do zbiorowisk rzadkich w skali kraju.

Przez halę przebiega zielony szlak turystyczny z Ujsół na Wielką Rycerzową.

Hala Lipowska

Rozległa hala położona na południowo-wschodnim stoku Lipowskiego Wierchu (1324 m n.p.m.), na wysokości 1180-1290 m n.p.m. Nazwa hali pochodzi prawdopodobnie od lip, które dawniej tutaj rosły.

Fot. 41. Widok z Hali Lipowskiej

Na górnym skraju hali, pod lasem znajduje się schronisko PTTK na Hali Lipowskiej. Wybudowała je w 1931 r. bielska sekcja Beskidenverein, łamiąc zawarte wcześniej porozumienie z PTT o podziale kompetencji w zagospodarowaniu Beskidów. Na hali znajduje się drewniany krzyż, przy którym dawniej odprawiano msze święte dla pasterzy z tej hali i z innych okolicznych. Obecnie krzyż odnowiono, wybudowano obok kaplicę i zamontowano głaz pamiątkowy, przy którym kończy się Droga Światła upamiętniająca biskupa krakowskiego Karola Wojtyłę, który bywał na Hali Lipowskiej.

Z polany rozpościera się przepiękna panorama Tatr, Małej Fatry oraz Beskidu Żywieckiego. Zimą na polanie działa orczykowy wyciąg narciarski.

Halę porasta przede wszystkim cenna zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Znaczną część hali zajmują także zespół ziołorośli szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini* i zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Niewielką powierzchnię hali zajmują zbiorowisko z kłosówką miękką *Holcus mollis* i zbiorowisko z śmiałkiem darniowym *Deschampsia caespitosa*. Na hali spotkać można kilka gatunków roślin chronionych, rośnie tu szafran spiski *Crocus scopusiensis*, śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis*, podkolan biały *Platanthera biforia* i rokietnik pospolity *Pleurozium schreberi*.

Hala Pawlusia i Hala Łyśniowska

Kompleks dwóch hal położonych w obniżeniu pomiędzy Romanką a Rysianką. Hala Pawlusia rozpościera się na od przełęczy Pawlusiej (1176 m n.p.m.) do wysokości 1200 m n.p.m., natomiast Hala Łyśniowska leży na południowo-wschodnich stokach Martoszki na wysokości 1150-1250 m n.p.m. Nazwa Hali Pawlusiej pochodzi o nazwiska jednego z jej właścicieli.

Fot. 42. Płaty szczawiu alpejskiego na Hali Pawlusiej

Znaczne powierzchnie hali pokrywa zespół ziołorośli szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini*. Ponadto spotkać tu można zbiorowisko z śmiałkiem darniowym *Deschampsia caespitosa*, a miejscami także zbiorowisko z kostrzewą czerwoną *Festuca rubra*. Ponadto hale porasta miejscami zespół maliny właściwej *Rubetum idaei* i zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Bardzo niewielkie płaty zajmują zbiorowisko z kłosówką miękką *Holcus mollis* i zbiorowisko z bliźniczką psią trawką *Nardus stricta*. Z gatunków roślin chronionych występuje szafran spiski *Crocus scopusiensis*.

Przez Halę Pawlusią prowadzą trzy znakowane szlaki turystyczne: zielony z Żabnicy na Rysiankę, żółty z Rajczy na Romankę przez Halę Łyśniowską i czerwony Główny Szlak Beskidzki na odcinku Rysianka – Węgierska Górka. Z uwagi na swoje ukształtowanie hala stanowi dobry punkt widokowy w kierunkach: wschodnim (Pilsko, Babia Góra) oraz zachodnim (Barania Góra, Skrzyczne).

Pod Orłem – przełęcz między Małą Raczą a Orłem pokryta przez zarastające polany.

Praszywka Wielka – nazwa szczytu i rozległej zarastającej hali z licznymi ruinami dawnej zabudowy szałasowej, a także budynków mieszkalnych. Na polanie także ślady dawnej uprawy roli w postaci licznych kamiennych kopców zwanych *krudami* i śladami dawnych miedz. Przez polanę przebiega czarny szlak turystyczny z Rycerki Dolnej. Z Praszywki roztacza się widok na okoliczne szczyty Worka Raczańskiego.

Fot. 43. Widok z Hali Praszywka

Prusów

Okazały szczyt (1010 m n.p.m.) w zachodniej części Beskidu Żywieckiego tworzący poniekąd samodzielny masyw pomiędzy dolnym biegiem Żanicy (od północy), Milowskim Potokiem (od południa) i Sołą (od zachodu). Na jego stokach znajdują się rozległe polany z zabudowaniami przysiółków Milówki, Prusów i Juraszka. Spłaszczony wierzchołek Prusowa pokryty był w przeszłości polami uprawnymi, co na tej wysokości było rzadkością. Obecnie porzucone pola zarastają. O ich występowaniu świadczą charakterystyczne kopce kamienne sięgające nawet do wysokości 1,5 m porośnięte borówką. Po dawnych polach ornych pozostały też wyraźne miedze i bruzdy. Kamienie te zarośnięte są borówkami czarnymi, malinami i jeżynami, a szczeliny między kamieniami stanowią schronienie dla jaszczurek, węży, drobnych gryzoni, łasic. Niestety w 2015 r. zostały one zniszczone podczas prac ziemnych, co przyniosło zarówno straty przyrodnicze, jak i utratę wartości kulturowych, gdyż kamienne kopce były zapisem trudu gospodarowania w górach w przeszłości.

Fot. 44. Prusów

Współcześnie na polanach można spotkać cenną zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum* oraz zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej

Agrostis capillaris-Festuca rubra. Licznie występują tu także zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* oraz grupy drzew: świerka pospolitego *Picea abies*, buka zwyczajnego *Fagus sylvatica* i wierzby iwy *Salix caprea*. Niewielkie płaty zajmują zbiorowisko jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus* oraz zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici*. Z gatunków roślin chronionych występują goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea* i dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*.

Przez Prusów przebiega niebieski szlak turystyczny z Żabnicy na Halę Boraczą.

Przysłop Potócki – nazwa głębokiej przełęczy (870 m n.p.m.) pomiędzy Bendszką Wielką a Praszywką Wielką, pokrytej malowniczymi łąkami. Nazwa pochodzenia wołoskiego, często spotykana w Karpatach na określenie bezleśnych przełęczy. Na polanie spotkać można jeszcze ruiny dawnych szałasów pasterskich. Uroku polanie dodają okazałe samotne drzewa. Część zabudowy szałasowej wykorzystywana jest przez studencką bazę namiotową. Obok bazy zlokalizowana jest nowa bacówka powstała w ramach programu Owca Plus. Przez przełęcz przebiega czarny szlak turystyczny z Rycerki Dolnej.

Fot. 45. Nowa bacówka na Przysłopie Potóckim

Fot. 46. Przysłop Potócki

Fot. 47. Baza namiotowa na Przysłopie Potóckim

Hala Redykalna

Malownicza hala położona na południowo-zachodnim grzbiecie Redykalnego Wierchu (1146 m n.p.m.), na wysokości 1050-1100 m n.p.m. Jej nazwa związana jest ze słowem „redyk” oznaczającym wiosenne wyjście owiec na halę lub jesienny powrót z hali. Hala rozciąga się na długości pół kilometra, a jej szerokość osiąga 100-150 metrów. Z najwyższej położonej części hali roztacza się rozległa panorama na Worek Raczański i Beskid Śląski oraz Małą Fatrę.

Fot. 48. Panorama Małej Fatry z Hali Redykalnej

Na hali dominuje zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris*-*Festuca rubra* z dużym udziałem śmiałka pogiętego *Deschampsia flexuosa*. Miejscami można tu także zobaczyć cenną zachodniokarpacką murawę bliźniczkową Hieracio (vulgati)-*Nardetum*. W niewielu miejscach rośnie także zbiorowisko z kłosówka miękką *Holcus mollis* i zbiorowisko z sitem rozpierzchłym *Juncus effusus*. W miejscach przenawożonych, w których dawniej stały koszary rośnie duży szczaw alpejski *Rumex alpinus*. Na hali widać zaawansowane procesy sukcesji wtórnej lasu. Duże powierzchnie zajmują grupy świerka pospolitego *Picea abies*, porastają borówczyska *Vaccinium myrtillus*, a także zbiorowisko z jeżyną fałdowaną *Rubus plicatus*.

Na Hali Redykanej krzyżują się dwa szlaki turystyczne: przebiega tędy szlak żółty z Rajczy w kierunku Rysianki, stanowiący jeden z najbardziej widokowych szlaków w Beskidach. Tutaj także kończy swój bieg czarny szlak doprowadzający z Hali Boraczej.

Rówienki

Obszar wypasowy położony w okolicach Jeleśni na wysokości ok. 600 m n.p.m. porośnięty przez łąkę kośną z rzędu *Arrhenatheretalia* (związku *Arrhenatherion*). Z gatunków roślin chronionych występują tu goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, podkolan biały *Platanthera biforia*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*, kalina koralowa *Viburnum opulus* i kruszyna pospolita *Frangula alnus*. Polana znajduje się w znacznym oddaleniu od szlaków turystycznych.

Hala Rycerzowa

Hala położona na rozległym siodle pomiędzy dwoma wierzchołkami Rycerzowej: Wielką Rycerzową (1226 m n.p.m.) i Małą Rycerzową (1207 m n.p.m.), na wysokości 1120-1220 m n.p.m. Morfologia tej hali jest wybitnie osuwiskowa. W zagłębieniach osuwiskowych będących silnie nawodnionymi obszarami, występują młaki i torfowiska. Jedno z takich torfowisk występuje w bezpośrednim sąsiedztwie schroniska, po jego południowej stronie. Na hali znajdują się trzy źródła. Nieopodal schroniska (bacówki PTTK), w zagłębieniu hali znajduje się okresowo jeziorko o zmiennym stanie wody i wielkości zwane Sporków Stawkiem.

Fot. 49. Hala Rycerzowa

Większą powierzchnię hali zajmuje zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Z cennych przyrodniczo zbiorowisk występują także łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum*, zespół turzycy pospolitej *Caricetum nigrae (subalpinum)* i żyzna młaka górska (młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae*. W wielu miejscach halę pokrywają borówczyska *Vaccinium myrtillus*. Na hali występuje kilka gatunków roślin chronionych: dzwonek piłkowny *Campanula serrata*, dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis* i storczyca kulista *Trausteinera globosa*. Na uwagę zasługuje też rzadko występujący ostrożeń głowacz *Cirsium eriophorum*.

Na hali znajduje się niewielkie schronisko, tzw. bacówka turystyki kwalifikowanej PTTK, wybudowane w 1975 r. Było ono jedną z pierwszych z serii standardowych schronisk tego typu, jakie PTTK zaczęło budować w Beskidach w latach 70. Na hali znajduje się duży węzeł szlaków turystycznych: czerwonego z Rajczy przez Mładą Horę i dalej w kierunku Wielkiej Raczy, żółtego i czarnego z Soblówki i zielonego z Ujsół.

Hala Rysianka

Rozległa hala położona na wschodnich i południowo-wschodnich zboczach Rysianki (1322 m n.p.m.), na wysokości od 1150 do 1260 m n.p.m. Jej nazwa, podobnie jak nazwa szczytu, pochodzą od rysia. Jest jedną z najbardziej widokowych hal w Beskidach. Panorama z niej obejmuje m.in. Pilsko, Babią Górę, a przy dobrej pogodzie również Tatry i góry Słowacji, w tym Małą Fatrę.

Fot. 50. Panorama z Hali Rysianka w kierunku Pilska i Babiej Góry

W górnej części hali funkcjonuje Schronisko PTTK na Hali Rysiance, którego początki działalności sięgają 1937 r.

Halę porasta przede wszystkim cenne zbiorowisko z bliźniczką psią trawką *Nardus stricta* oraz zbiorowisko z śmiałkiem darniowym *Deschampsia caespitosa*. Znaczne powierzchnie zajmują zespół ziółorośli szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini*, hale porasta też zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i grupy świerków pospolitych *Picea abies*. Niewielką powierzchnię zajmuje zbiorowisko z kłósówką miękką *Holcus mollis*.

Z gatunków roślin chronionych występują szafran spiski *Crocus scpeusiensis*, fałdownik nastroszony *Rhytidiadelphus squarrosus*, śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis*, widłak goździsty *Lycopodium clavatum* i kruszczyk szerokolistny *Epipactis helleborine*.

Na hali znajduje się węzeł licznie uczęszczanych szlaków, którymi można tu dotrzeć ze Złatnej, Rajczy, Milówki, Sopotni Wielkiej, Żabnicy, Pilska.

Skąta

Polana położona na północno-wschodnich stokach wzniesienia o tej samej nazwie na wysokości 840-880 m n.p.m., w grzbiecie odchodzącym na północy-wschód od Romanki.

Polanę porasta zbiorowisko z kłósówką miękką *Holcus mollis* oraz zbiorowisko z mietlicą pospolitą i kostrzewą czerwoną *Agrostis capillaris-Festuca rubra*. Duże płaty zajmuje też zbiorowisko z maliną właściwą *Rubus idaeus* i jeżyną fałdowaną *Rubus plicatus*. Na polanie

występują liczne grupy świerka pospolitego *Picea abies* i buka zwyczajnego *Fagus sylvatica*. Niewielkie płaty zajmuje zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*, a także zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i kępy szczawiu alpejskiego *Rumex alpinus*. Z roślin chronionych stwierdzono występowanie goryczki trojeściowej *Gentiana asclepiadea*.

Przez polanę przebiega Szlak Papieski z Cięciny w kierunku Stacji Turystycznej Słowianka.

Polana Sucha Góra i Hala Michalskiego

Kompleks polan zlokalizowanych na południowych i wschodnich stokach Suchej Góry (1040 m n.p.m.), na wysokości 960-1030 m n.p.m.

Polany porasta głównie zbiorowisko mietlicy pospolitej i kostrzewy czerwonej *Agrostis capillaris-Festuca rubra*. Występuje tu także cenna przyrodniczo zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i zespół trzcinnika piaskowego *Calamagrostietum epigeji*. Uroku polanie dodają grupy świerka pospolitego *Picea Abies* i buka zwyczajnego *Fagus sylvatica*. Polany porastają także borówczyska *Vaccinium myrtillus* oraz zespół maliny właściwej *Rubetum idaei* i jeżyny fałdowanej *Rubetum plicati*. Niewielkie płaty zajmuje zbiorowisko situ rozpięzchłego *Juncus effusus* oraz zespół starca Fuchsa *Senecionetum fuchsii*. Z gatunków chronionych występują dziewięsił bezłodygowy *Carlina acaulis*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea* i naparstnica zwyczajna *Digitalis grandiflora*.

Wschodnim skrajem Polany Sucha Góra przebiega niebieski szlak turystyczny z Rajczy na Halę Boraczą.

Śrubita

Hala rozpościerająca się w okolicach przełęczy Śrubita pod szczytem Śrubitego Wierchu (1032 m n.p.m.) w paśmie Wielkiej Raczy na wysokości 980-1032 m n.p.m. Obejmuje teren zarówno po polskiej jak i słowackiej stronie. Polska część hali nie jest dzisiaj użytkowana i nie zachowały się na niej żadne szałas, natomiast w dolnych partiach słowackiej części hali znajdowało się kilka szałasów, które w większości zamieniono na domki letniskowe.

Z halą wiąże się legenda o harnasiu zbójnickim, który zbudował zaczarowany, żelazny kotlik o kształcie wilka. Kiedy został zabity przez swojego kolegę ze zbójnickiej kampanii, nikt już tego kotlika nie potrafił otworzyć. Dopiero przypadek sprawił, że skarbiec trafił w ręce miejscowego

karczmarza i podczas przenoszenia rozbił się. Ponadto na hali 28 grudnia 1688 r. ujęto hetmana zbójnickiego – Marcina Portasza, zwanego Dzigosikiem.

Fot. 51. Widok z Hali Śrubita na Halę na Raczy

Halę porasta głównie zbiorowisko mietlicy pospolitej *Agrostis capillaris*. Ponadto można spotkać cenną przyrodniczo zachodniokarpacką murawę bliźniczkową *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Miejscami można także zobaczyć zbiorowisko ze starcem Fuchsa *Senecio fuchsii*, zbiorowisko kłosówki miękkiej *Holcus mollis*, zbiorowisko dziurawca czterobocznego *Hypericum maculatum*, zespół trzcinnika piaskowego *Calamagrostietum epigeji* i zbiorowisko situ rozpięzchłego *Juncus effusus*. Polanę porastają także zbiorowiska borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* i maliny właściwej *Rubus idaeus*. Z gatunków chronionych występują goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, ciemiężca zielona *Veratrum lobelianum* i rokitnik pospolity *Pleurozium schreberi*.

W pobliżu hali znajduje się rezerwat przyrody „Śrubita”, w którym ochronie podlega starodrzew o charakterze zbliżonym do dawnej Puszczy Karpackiej, który tworzy typową dla tutejszego regla dolnego przejściową postać śląsko-żywiecką żywej buczyny karpackiej. W rezerwacie oprócz dorodnych buków rosną liczne stare jodły sięgające 50 m wysokości, których pnie mają często i po 100 cm średnicy w pierśnicy.

Przez halę przebiega czerwony szlak z Wielkiej Raczy w kierunku Przegibka i Wielkiej Rycerzowej.

Hala Uszczawne i Hala Malorka

Kompleks rozległych hal położonych w grzbiecie górskim biegnącym na północ od Pilska, rozdzielającym doliny potoków Sopotnia Wielka i Glinne. Hale rozlokowane są w przyszczytowych partiach Malorki (1051 m n.p.m.) i na północno-wschodnich stokach Uszczawnego (1145 m n.p.m.).

Fot. 52. Babia Góra widoczna z Hali Malorka

Znaczną część hal pokrywa cenna przyrodniczo łąka rajgrasowa (owsicowa) *Arrhenatheretum elatioris*. Ponadto występuje tu zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum* i zbiorowisko ze śmiałkiem darniowym *Deschampsia cespitosa*. Niewielkie powierzchnie zajmuje zbiorowisko z kłosówką miękką *Holcus lanatus*, zespół sitowia leśnego *Scirpetum sylvatici*, czy cenna łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum* i zespół turzycy pospolitej *Caricetum nigrae (subalpinum)*. W miejscach przenawożonych rośnie zbiorowisko ze szczawiem alpejskim *Rumex alpinus*. Ponadto hale pokrywają zbiorowisko z maliną właściwą *Rubus idaeus* i zbiorowisko borówki czarnej *Vaccinium myrtillus*. Spotkać tu można następujące gatunki roślin chronionych: goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea*,

dziewięciosa bezłodygowego *Carlina acaulis* oraz dzwonka piłkowanego *Campanula serrata*.

Na uwagę zasługuje też marchwica pospolita *Mutellina purpurea*.

Przez hale przebiega czarny szlak turystyczny z Krzyżowej na Halę Miziową. Na halach znajdują się przystanki edukacyjnej ścieżki przyrodniczej z tablicami informacyjnymi.

Ogólne rozmieszczenie hal i polan śródleśnych

Analizując rozmieszczenia hal i polan śródleśnych w Beskidzie Śląskim, Żywieckim i Małym można zauważyć pewne prawidłowości, zarówno w układzie pionowym (wysokościowym) jak i poziomym.

Po pierwsze w wyniku rozwoju osadnictwa na omawianym obszarze, w obrębie stoków górskich i wierzchołnin, do początku XX wieku wykształciły się dwie strefy (piętra) gospodarcze:

- strefa dolna tworzona przez tzw. spodki (łąki i pastwiska) oraz polany (łąki, pola uprawne i pastwiska) do wysokości ok. 900 m n.p.m.,
- strefa górna (halna) – powyżej wysokości 900 m n.p.m. wykorzystywana jako pastwiska.

W dolnej strefie zlokalizowane były obiekty osadnictwa sezonowego (szopy) lub stałego (gospodarstwa), z którymi związana była uprawa różnych roślin. Osadnicy czasowi uprawiali owies i ziemniaki, a osadnicy stali m.in. owies, żyto jare i okopowe, ziemniaki, buraki, marchew, rośliny strączkowe i pastewne. Strefy osadnictwa stałego i sezonowego przenikały się, dlatego niemożliwe jest wytyczenie wyraźnej granicy pomiędzy nimi. Dobitym przykładem jest położenie przysiółka Przegibek zlokalizowanego na wysokości ok. 1000 m n.p.m. Często też te same polany były użytkowane przez osadników stałych, jak i okresowych. W okresie międzywojennym gospodarka rolna wycofywała się z terenów polaniarskich w niższe partie gór, a pola orne zastępowały łąki. Z biegiem czasu na polanach, gdzie osadnictwo miało tylko sezonowy charakter, na skutek porzucania gospodarki kośnej następował proces sukcesji wtórnej lasu i współcześnie obserwuje się zmniejszanie się ich powierzchni. Z kolei polany, na których występują zabudowania stałe objęte są procesami zarastania przez las w znacznie mniejszym stopniu, a w wielu miejscach (zwłaszcza w Beskidzie Śląskim) postępuje proces ich zabudowywania.

Z kolei w piętrze górnym proces zarastania rozpoczął się już w połowie XIX wieku na skutek upadku szałaśnictwa, a przybrał on na sile zwłaszcza po 1989 r., kiedy w wielu miejscach całkowicie zarzucono wypas owiec. Współcześnie zarastanie hal zostało w wielu przypadkach zahamowane na skutek realizacji różnych działań związanych z ochroną przyrody beskidzkich hal, np. w ramach Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej „Owca Plus” czy projektu Life+ „Ochrona zbiorowisk nieleśnych na terenie Beskidzkich Parków Krajobrazowych”.

Fot. 53. Wypas owiec w ramach programu Owca Plus na Hali Radziechowskiej

Oprócz wyżej wymienionych pięter użytkowania ziemi, wyróżnić można także (w układzie poziomym) kilka ciągów hal i polan (zwłaszcza w wyższych położeniach), które rozpościerają się wzdłuż grzbietów górskich i na których można mówić o stosunkowo dobrze zachowanym krajobrazie pasterskim. Należy tu wymienić przede wszystkim takie ciągi jak:

- ciąg hal i polan w Worku Raczańskim: Wielka i Mała Racza – Polana pod Orłem – Hala Śrubita – Abramów – Przegibek – Wielka Rycerzowa z odnogą w kierunku Hali Bendoszki – Przysłopiu Potóckiego i Praszywki Wielkiej,

- ciąg hal i polan w grupie Rysianki i Lipowskiej: Prusów – Hala Boracza – Hala Redykalna – Hala Bacmańska – Hala Gawłowska – Hala Bieguńska – Hala Lipowska – Hala Rysianka,
- ciąg hal i polan w grupie Pilska: Hala Cudzychowa – Hala Cebulowa – Hala Miziowa – Hala Górowa – Hala Jodłowcowa – Hala Uszczawne – Hala Malorka – Polana Piekło – Polana Przystop.

W Beskidzie Śląskim, ze względu na niższe wysokości bezwzględne, nie występują tak rozległe ciągi polan i hal, ale na uwagę zasługują obiekty zlokalizowane w jego wschodniej części: Hala Barania, Hala Radziechowska, Hala Ostre, czy mocno zarastająca Hala Jaskowa. Jest to jedyna część Beskidu Śląskiego, w której zachowała się górna strefa użytkowania ziemi. Na uwagę zasługują także dawne ośrodki szałasnictwa w Brennej (Wielki Cisowy i Błotny, Stary Groń), Ustroniu (Mała i Wielka Czantoria) oraz w Wiśle (Cieńków). Jednakże ze względu na rozlewającą się zabudowę mieszkaniową i rozbudowę infrastruktury turystycznej, na polanach tych krajobraz pasterski uległ znacznym przemianom w kierunku krajobrazów wiejskich czy turystycznych.

3. Charakterystyka wybranych zbiorowisk nieleśnych na polanach

Murawy górskie (klasa *Nardo-Callunetea*)

Zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa *Hieracio (vulgati)-Nardetum*

Zachodniokarpacką murawę bliźniczkową zalicza się do zbiorowisk półnaturalnych, które zajmują tereny po wyciętych lasach. Murawy bliźniczkowe w Polsce powstały w wyniku ich długotrwałego, ekstensywnego wypasu, przy słabym nawożeniu lub jego braku. W górach tworzą one rozległe obszarowo, jednorodne płaty, czasami występujące w mozaice z kosodrzewiną lub grupami świerków. Są one bardzo rozpowszechnione, ich różnej wielkości płaty można spotkać na niemal wszystkich górskich polanach. Największe obszary zajmują w reglu górnym i dolnej części pietra kosodrzewiny. W niższych położeniach zwykle zajmują bardzo niewielkie powierzchnie na wilgotnych brzegach oczek i torfowisk śródpolnych. Murawy bliźniczkowe rozwijają się na glebach umiarkowanie wilgotnych, kwaśnych, dystroficznych. Na nieużytkowanych polanach łatwo ulegają zarastaniu przez borówkę czarną oraz kosówkę i świerka.

Fot. 54. Bliźniczka psia trawka na Hali Radziechowskiej

Zachodniokarpackie murawy bliźniczkowe rozwijają się na siedliskach ubogich, powstałych po wykarczowaniu lasów lub na miejscu zdegradowanych łąk kośnych. Występują w postaci niewielkich płatów rozproszonych na suchych, stromych, kamienistych zboczach, obrzeżach lasu i na niewielkich polanach w jego wnętrzu, a także na polanach reglowych powyżej 800 m n.p.m., zwłaszcza w przygrzbietowych położeniach. Pokrywają one także rozległe powierzchnie w piętrze subalpejskim, tworząc często mozaikę z kosodrzewiną.

Występują one na siedliskach nieco przesuszonych, o małej zdolności retencyjnej, jałowych i silnie zakwaszonych, ubogich w składniki mineralne, co jest spowodowane ich łatwym wymywaniem. Najczęściej murawy bliźniczkowe w górach występują na stokach o ekspozycji południowej. Mogą pokrywać zarówno miejsca płaskie, jak i silnie nachylone stoki, nawet do 40-45°.

Fot. 55. Murawa bliźniczkowa na Hali Radziechowskiej

Zachodniokarpackie murawy bliźniczkowe tworzą się na glebach brunatnych wyługowanych lub brunatnych kwaśnych. Mogą też występować na glebach skrytobelicowych. Gleby te charakteryzują się tym, że są płytkie lub średnio głębokie i silnie szkieletowe. Posiadają one cienką warstwę słabo rozłożonej próchnicy. Dodatkowo, na stokach, gdzie gleby są szczególnie

płytkie, ulegają one latem znacznemu nagrzananiu, a co za tym idzie silnemu przesuszeniu (zwłaszcza na stokach południowych). Nie mniej jednak uwilgotnienie gleby nie jest istotnym czynnikiem wpływającym na występowanie zachodniokarpackich muraw kserotermicznych, gdyż mogą one występować zarówno w miejscach suchych, jak i wilgotnych.

Do powstania zachodniokarpackich muraw kserotermicznych przyczyniła się stała ingerencja człowieka, która jest niezbędna do ich dalszego występowania. Głównym czynnikiem było pasterskie użytkowanie bez koszarzenia zwierząt. Nie mniej jednak naturalne zbiorowiska muraw mogły występować na obrzeżach torfowisk wysokich, w prześwietleniach lasu, na skarpach nad urwiskami oraz w piętrze subalpejskim.

Zachodniokarpacka murawa kserotermiczna jest niska (5-30 cm; średnio ok. 20 cm) i zwarta. Posiada jednowarstwową ruń i cechuje się charakterystycznym płowobrazowym lub żółtozielonym zabarwieniem zależnym od pory roku. Zabarwienia tego nadaje panująca bezwzględnie bliźniczka psia trawka *Nardus stricta*. Struktura płatów jest jednorodna, a zmianie może ulegać jedynie w przypadku losowych zmian w podłożu, np. występowania kopców mrowisk. Zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa wykazuje duże zróżnicowanie w zależności od wysokości nad poziomem morza. W składzie florystycznym dominują trawy. Poza bliźniczką psią trawką są to: igrzyca przyziemna *Danthonia decumbens*, śmiełek darniowy *Deschampsia caespitosa*, tomka wodna *Anthoxanthum odoratum*, kostrzewa czerwona *Festuca rubra*. Poza tym udział dwuliściennych jest niewielkich, a motylkowatych brak jest zupełnie. Niektóre płaty charakteryzują się także dużym zwarcim krzewów, zwłaszcza jałowca pospolitego *Juniperus communis* czy wierzby śląskiej *Salix silesiaca*. Ponadto do gatunków reprezentatywnych zaliczyć można pięciornik kurze ziele *Potentilla erecta*, turzyca pigułkowata *Carex pilulifera*, turzyca blada *Carex pallescens*, turzyca zajęcza *Carex ovalis*, jastrzębiec Lachenala *Hieracium lachenalii*, pięciornik złoty *Potentilla aurea*, podkolan biały *Platanthera bifolia*, jastrzębiec kosmaczek *Hieracium pilosella*, przetacznik leśny *Veronica officinalis*, kosmatka licznokwiatowa *Luzula multiflora*, ukwap dwupienny *Antennaria dioica*, igrzyca przyziemna *Danthonia decumbens*, dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*, krzyzownica zwyczajna *Polygala vulgaris*, wrzos zwyczajny *Calluna vulgaris*.

Zachodniokarpackie murawy bliźniczkowe w całych Karpatach Zachodnich w zależności od wysokości nad poziomem morza i składu florystycznego podzielić można na trzy główne odmiany, spośród których w Beskidzie Śląskim i Żywieckim występuje tzw. psiara (regłowa) *Hieracio (vulgati)-Nardetum*. Pokrywa ona niekiedy rozległe hale monotonną, jednorodną

murawą. Wykształca się ona na fliszu karpackim, łupkach lub skałach węglanowych w piętrach reglowych. W miejsce wyciętych borów świerkowych w pierwszym etapie rozwijały się borówczyska, a następnie pod wpływem wypasu i koszenia psiary.

Zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa jest zbiorowiskiem mało stabilnym, co oznacza, że przy braku użytkowania ulega szybkim przemianom. W pierwszej kolejności następuje jej zajmowanie przez borówkę czarną *Vaccinium myrtillus*, a następnie formują się młodniki świerkowe. Najszybciej proces ten zachodzi w miejscach o znacznym wpływie ściany lasu, zwłaszcza przy północnej ekspozycji. Szacunki wskazują, że po zaprzestaniu użytkowania zarastanie muraw następuje w ciągu ok. 35 lat. Czas ten zależy od wielkości polany jak i warunków siedliskowych. Zachowanie powierzchni muraw możliwe jest dzięki wykaszaniu borówki i prowadzeniu wypasu bez nawożenia. Nawożenie psiar z kolei prowadzi do ich przekształcania w kierunku zbiorowisk z dominacją kostrzewy czerwonej *Festuca rubra* lub łąki mieczykowo-mietlicowej z udziałem śmiałka darniowego *Deschampsia caespitosa*. Wynikiem przenawożenia z kolei może być ich przekształcenie w zespół szczawiu alpejskiego *Rumicetum alpini* lub zbiorowiska pokrzywy zwyczajnej *Urtica dioica*.

Wartość muraw zależy w dużym stopniu od składu florystycznego. Są to zbiorowiska stosunkowo ubogie florystycznie, ale związane są z nimi liczne gatunki rzadkie, zagrożone i chronione prawnie. Spośród roślin na uwagę zasługuje dzwonek piłkowany *Campanula serrata*. Murawy mają także znaczenie dla życia takich gatunków ptaków jak płochacz halny *Prunella collaris*, siwerniak *Anthus spinoletta* oraz stanowią obszary żerowiskowe ptaków drapieżnych, np. orlika krzykliwego *Aquila pomarina*.

Murawa goździkowa *Carlino-Dianthetum deltoidis*

Zbiorowisko murawy goździkowej jest ściśle związane z prowadzeniem wypasu owiec i bydła. Występuje najczęściej na suchych, nasłonecznionych zboczach o ekspozycji południowej, południowo-zachodniej i południowo-wschodniej, z reguły w wyższych położeniach regla dolnego. W niskiej runi występują gatunki o dużych walorach estetycznych, którymi są będący pod ochroną dziewięciśli bezłodygowy *Carlina acaulis* i goździk kropkowany *Dianthus deltoides*. Często dominują jastrzębiec kosmaczek *Hieracium pilosella* i macierzanka zwyczajna *Thymus pulegioides*. Z gatunków roślin chronionych spotkać można naparstnicę zwyczajną *Digitalis grandiflora* i goryczkę trojeściową *Gentiana asclepiadea*.

Fot. 56. Macierzanka

Łąki i pastwiska – klasa *Molinio-Arrhenatheretea*

Łąka ostrożeńiowa (zespół ostrożenia łąkowego *Cirsium rivularis*)

Łąka ostrożeńiowa występuje w Polsce w regionach północno-wschodnich oraz w niższych piętrach górskich, a także na przedpolu Sudetów i Karpat. W Beskidzie Śląskim i Żywieckim zajmuje ona siedliska wilgotne zlokalizowane w dolnych partiach stoków lub w dolinach potoków.

Łąka ta szczególnie wyróżnia się w terenie w czasie kwitnienia gatunku charakterystycznego, którym jest ostrożeń łąkowy *Cirsium rivulare*. Stanowi ona jedno z najpiękniejszych zbiorowisk roślinnych w Karpatach. Ostrożeń łąkowy często dominuje w warstwie zielnej osiągającej 100% pokrycia. Roślina ta osiąga 160 cm wysokości i posiada duże, okrągłe, fioletowo-różowe kwiatostany. Istotną rolę w tym zbiorowisku odgrywają także pępawa błotna *Crepis paludosa* i niezapominajka błotna *Myosotis palustris*. Łąka ta jest siedliskiem także wielu innych, interesujących i rzadkich gatunków roślin, jednakże są one przytłumione przez ostrożeń. Spotkać tu można m.in. chronione storczyki – kukułkę szerokolistną *Dactylorhiza majalis* i kukułkę Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii* oraz gólkę długoostrogową *Gymnadenia conopsea*.

Z gatunków chronionych występują także tojad mocny *Aconitum firmum*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*, listera jajowata *Listera ovata* i podkolan biały *Platanthera bifolia*.

Tradycyjnie łąki ostrożeńiowe koszone raz w roku, często późnym latem i nie nawożono ich. Pozyskiwane z nich siano charakteryzuje się niską jakością, więc w przeszłości było wykorzystywane głównie jako ściółka dla zwierząt. Obecnie, ze względu na zaprzestanie użytkowania łąk ostrożeńiowych, stają się one coraz rzadsze. Zagrożeniem dla nich jest także odwadnianie łąk.

Reglowa łąka mieczykowo-mietlicowa *Gladiolo-Agrostietum capillaris*

Zbiorowisko to należące do górskich świeżych łąk użytkowanych ekstensywnie występuje na polanach reglowych Karpat, sięgając wysokości 1350 m n.p.m. Stanowi najważniejsze zbiorowisko łąkowe polan górskich w Karpatach Zachodnich. Zajmuje ono różnorodne siedliska pod względem ekspozycji, nachylenia (średnio do 10⁰, ale nawet 30⁰) i trofii podłoża. Rozwija się na glebach świeżych brunatnych, kwaśnych, kamienistych, o średniej głębokości. Gleby te są żyzne, umiarkowanie wilgotne, z poziomem wód wahających się dość znacznie w cyklu rocznym. Naturalnie stanowią one siedlisko żyznych i średnio żyznych lasów liściastych lub mieszanych. Łąki te istnieją tylko dzięki stałej ingerencji człowieka na terenach po wyciętych lasach. Głównymi czynnikami wpływającymi na występowanie tych łąk było użytkowanie pasterskie i regularne nawożenie. Skoszarowane owce i bydło silnie nawożyły powierzchnię, a koszar przesuвано systematycznie, tak aby w ciągu kilku lat nawieźć całą polanę. W ten sposób uzupełniano straty składników pokarmowych odprowadzanych corocznie z plonem i możliwe było utrzymywanie odpowiedniej żyzności gleby. Ruń koszone raz w roku na siano (na przełomie lipca i sierpnia) z przeznaczeniem na zimową paszę. Zdarzało się, że wiosną i jesienią łąki te krótko przepasano. Obecnie występowanie łąki mieczykowo-mietlicowej związane jest z regularnym koszeniem lub wypasem i nawożeniem obornikiem, a rzadziej także nawozami mineralnymi.

Łąki mieczykowo-mietlicowe są łąkami kośnymi, które występują przede wszystkim w reglu dolnym, choć spotykane są nawet na wysokości do 1350 m n.p.m. Jest to jedna z najbogatszych pod względem składu florystycznego łąka, co powoduje, że należy ona do najbardziej kolorowych łąk. Wykazuje ona duże zróżnicowanie florystyczne w zależności od warunków siedliskowych i sposobu użytkowania. Dominują w niej trawy, którym towarzyszą liczne

gatunki roślin dwuliściennych, zwłaszcza motylkowych i złożonych. Do gatunków budujących łąkę mieczykowo-mietlicową zaliczyć można m.in. mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*, mietlica pospolita *Agrostis capillaris*, krokus spiski *Crocus secpusiensis*, zimowit jesienny *Colchicum autumnale*, chaber ostrołuskowy *Centaurea oxylepis*, rzeżusznik Hallera *Cordaminopsis halleri*, jastrun właściwy *Leucanthemum vulgare*, przywortnik Wallischa *Alchemilla walasii*, przywrotnik połyskujący *Alechemilla gracilis*, przywrotnik pasterski *Alchemilla monticola*.

W Beskidzie Żywieckim wyróżnić można dwa podzespoły łąki mieczykowo-mietlicowej: *Gladiolo-Agrostietum typicum* na niżej położonych i użytkowanych polanach, z bogatym składem florystycznym i charakterystycznymi gatunkami zespołu oraz *Gladiolo-Agrostietum deschampsietosum* w wyższych położeniach z dużym udziałem lub dominacją śmiałka darniowego.

Po zaniechaniu użytkowania zmieniają warunki wilgotnościowe i zasobność gleby w składniki mineralne, co powoduje przemiany zbiorowiska: zwiększa się bujność, pojawia się coraz więcej gatunków ziołoroślowych, a następnie siewki krzewów i drzew.

Łąki mieczykowo-mietlicowe należą do najcenniejszych gospodarczo i przyrodniczo łąk w Karpatach Zachodnich, w których uznawane są za zespół endemiczny. Ze zbiorowiskiem tym związane są liczne gatunki rzadkie, zagrożone i cenne. Wśród gatunków chronionych roślin wyróżnić można m.in. krokus spiski *Crocus sceousienis*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, kukułka plamista *Dactylorhiza maculata*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*, gółka długoostrogowa *Gymnadenia conopsea*, listera jajowata *Listera ovata*, storczyk męski *Orchis mascula*, podkolan biały *Platanthera bifolia*, kilka gatunków goryczki *Gentiana sp.*, ozorka zielona *Coeloglossum viride*, ciemiężca zielona *Veratrum lobelianum*, dzwonek piłkowany *Campanula serrata*. Różnorodna flora stwarza odpowiednie warunki dla występowania wielu gatunków zwierząt, zwłaszcza owadów, ale także dla kumaka górskiego *Bombina variegata*, traszki karpackiej *Triturus montandoni*, podkowca dużego *Rhinolophus ferrumguinum*, nocka orzęsionego *Myotis emarginatus*. Łąka ta jest także dogodnym środowiskiem dla derkacza *Crex crex*, czy obszarem żerowania bociana białego *Ciconia ciconia*, bociana czarnego *Ciconia nigra*, orlika krzykliwego *Aquila pomarina* i puchacza *Bubo bubo*. Łąka mieczykowo-mietlicowa jest spotykana wyłącznie w Karpatach Zachodnich, gdzie do niedawna była pospolita. Niestety ze względu na zaprzestanie kośnego użytkowania łąk, dzisiaj dobrze wykształcone płaty z dużym udziałem mieczyka dachówkowatego należą do rzadkości.

Nadal jednak zubożałe, wymagające czynnej ochrony płaty można spotkać na większości polan w Beskidach.

Łąka rajgrasowa (owsicowa) *Arrhenatheretum elatioris*

Łąka rajgrasowa jest typowa dla większości obszarów Polski, jednakże rzadka w górach i związana tylko z niżej położonymi obszarami.

Roślinność łąk rajgrasowych cechuje duże zróżnicowanie florystyczne spowodowane przez różnorodność siedlisk przez nie zajmowanych. Rozwijają się one na potencjalnych siedliskach lasów grądowych oraz na najsuchszych siedliskach łągowych. Łąki te zazwyczaj wykształcają się na obrzeżach dolin i wilgotnych kotlin. Dominującymi gatunkami w runi są miękkolistne trawy darniowe, wśród których przeważa rajgras wyniosły *Arrhenatherum elatius*. Stanowią one najwyższą warstwę. Trawom towarzyszy liczna grupa gatunków dwuliściennych. W najwyższej warstwie występują kwiatostany barszczu pospolitego *Heracleum sphondylium* lub barszczu syberyjskiego *Heracleum sibiricum* oraz kozibrodu łąkowego *Tragopogon pratensis*. W niższej warstwie występują bodziszek łąkowy *Geranium pratense*, jastrun właściwy *Leucanthemum vulgare*, przytulia właściwa *Galium mollugo*, świerzbica polna *Knautia arvensis*, dzwonek rozpierzchły *Campanula patula* oraz niższe trawy. Duży udział w runi mają rośliny motylkowe: komonica pospolita *Lotus coniculatus*, groszek łąkowy *Lathyrus pratensis*, koniczyna łąkowa *Trifolium pratense* i koniczyna biała *Trifolium repens*. Warstwa mszysta jest słabo rozwinięta. Występują w niej mchy typowe dla suchych siedlisk: fałdownik nastroszony *Rhytidiadelphus squarrosus*, płaskomerzyk oskrzydłony *Plagiomnium elatum*, krótkosz Mildeana *Brachythecium mildeanum* i krótkosz rowowy *Brachythecium salebrosum*.

Do gatunków reprezentatywnych łąki rajgrasowej należą bodziszek łąkowy *Geranium pratense*, pasternak zwyczajny *Pastinaca sativa*, szczaw rozpierzchły *Rumex thyrsiflorus*, kozibród wschodni *Tragopogon orientalis*, rajgras wyniosły *Arrhenatherum elatius*, kupkówka pospolita *Dactylis glomerata*, krwawnik pospolity *Achillea millefolium*, barszcz pospolity *Heracleum sphondylium*, przytulia pospolita *Galium mollugo*, jastrun pospolity *Leucanthemum vulgare*.

Łąki rajgrasowe są zróżnicowane ze względu na położenie geograficzne. Na obszarach górskich występuje głównie łąka rajgrasowa z dużym udziałem przywrotników *A. e. alchemilletostum*.

Zaprzestanie użytkowania powoduje zwykle zubożenie florystyczne runi. Koszenie i pozostawienie siana na miejscu sprawia, że zmniejsza się udział roślin charakterystycznych dla łąk świeżych i wzrasta pokrycie gatunków nitrofilnych (np. pokrzywy pospolitej *Urtica dioica* i podagrycznika pospolitego *Aegopodium podagraria*). Roślinność drzewiasta i krzewiasta wkracza na nieużytkowane łąki zwykle po kilkunastu latach. Łąki rajgrasowe powinny być obejmowane ochroną czynną. Należy je kosić, najlepiej ręcznie lub lekkim sprzętem, maksymalnie dwa razy w roku. Pierwszy pokos powinien odbywać się nie wcześniej niż w pierwszej połowie czerwca, drugi we wrześniu. Nie jest wskazane zbyt niskie koszenie i intensywne wypasanie. Siano powinno być usuwane z łąki. Użytki zielone powinny być umiarkowanie nawożone. Wysokość dawek nawozów zależy od żyzności siedliska.

Zespół sitowia leśnego *Sciripetum sylvatici*

Zespół sitowia leśnego jest rozpowszechniony w całej Polsce. Po raz pierwszy został stwierdzony i opisany przez Edwarda Ralskiego w masywie Babiej Góry w 1931 r. W Beskidzie Śląskim i Żywieckim zespół ten wykształcił się w lokalnych zagłębieniach, na odlesionych źródłiskach w kompleksie łąk oraz na polanach śródleśnych. Zajmuje siedliska silnie uwilgotnione, często trwale zabagnione i zlokalizowane najczęściej w dolnych partiach stoków o słabym nachyleniu.

Fot. 57. *Sit rozpięzchły*

W zespole dominuje sitowie leśne *Scirpus sylvaticus*. Ponadto często, choć mniej licznie, w warstwie zielnej można spotkać sit rozpięzchły *Juncus effusus*, niezapominajkę błotną *Myosotis palustris*, pępowę błotną *Crepis paludosa* i ostrożeńca łąkowego *Cirsium rivulare*. Z gatunków chronionych występują tu: kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, kukułka Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii*, kruszczyk błotny *Epipactis palustris*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus* i ciemiężca zielona *Veratrum lobelianum* oraz chronione częściowo: pierwiosnek wyniosły *Primula elatior*, mokradłozka zaostrowana *Calliergonella cuspidata* i fałdownik nastroszony *Rhytidiadelphus squarrosus*.

Łąka tomkowo-mietlicowa *Anthoxantho-Agrostietum*

Łąka tomkowo-mietlicowa wykształca się na skutek zaprzestania użytkowania łąk mieczykowo-mietlicowych lub ich niedostatecznego nawożenia. Ze względu na zaprzestanie użytkowania łąk, zbiorowisko to zajmuje coraz większe powierzchnie. W porównaniu z łąką mieczykowo-mietlicową jego ruń jest zdecydowanie niższa i mniej bujna, zmniejsza się bogactwo gatunkowe.

W zbiorowisku dominują dość niskie i wątle trawy – mietlica pospolita *Agrostis capillaris*, kostrzewa czerwona *Festuca rubra* i tomka wodna *Anthoxanthum odoratum*, a niekiedy również kłosówka miękka *Holcus mollis*. Czasami oprócz traw dominują takie gatunki jak brodawnik zwyczajny *Leontodon hispidus* lub szelężnik mniejszy *Rhinanthus minor*. Z gatunków roślin chronionych występują: dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, kukułka Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii*, naparstnica zwyczajna *Digitalis grandiflora*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, widłak goździsty *Lycopodium clavatum* czy podkolan biały *Platanthera bifolia*.

Fot. 58. Brodawnik zwyczajny

Zbiorowisko dziurawca czterobocznego *Hypericum maculatum*

Zbiorowisko dziurawca czterobocznego stanowi stadium sukcesji zachodzącej w różnorodnych zbiorowiskach, ukształtowanych w przeszłości w wyniku działalności człowieka. Zbiorowisko to nie wykazuje specjalnych preferencji siedliskowych, co wskazuje na jego różnorodną genezę – mogło się wykształcić na siedliskach zajmowanych wcześniej przed odmienne zbiorowiska należące do łąk z klasy *Molinio-Arrhenatheretea* lub *Nardo-Callunetea*. Brak użytkowania gospodarczego przyczynia się bowiem do ekspansji półnaturalnych zbiorowisk nieleśnych, który jest gatunkiem mało odpornym na koszenie. W bujnej runi o pokryciu 90-100%, poza dominującym dziurawcem czterobocznym *Hypericum maculatum*, istotny element stanowią gatunki łąkowe, spośród których najczęściej spotyka się takie jak: szczaw zwyczajny *Rumex acetosa*, kostrzewa czerwona *Festuca rubra*, kupkówka pospolita *Dactylis glomerata*, krwawnik pospolity *Achillea millefolium*, jaskier ostry *Ranunculus acris* i chaber ostrołuskowy *Centaurea oxylepis*. Z gatunków chronionych występują tu: dziewięciśń bezłodygowy *Carlina acaulis*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, kukułka Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii*,

naparstnica zwyczajna *Digitalis grandiflora*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus* czy podkolan biały *Platanthera bifolia*.

Fot. 59. Dziurawiec czteroboczny

Zbiorowisko orlicy pospolitej *Pteridium aquilinum*

Zbiorowisko orlicy pospolitej spotykane jest na polanach, często na siedliskach kwaśnej buczyny górskiej lub dolnoreglowego boru mieszanego. Na ogół porasta ono nasłonecznione stoki o ekspozycji południowej. Na początku XX wieku, w okresie intensywnego wypasania polan reglowych, orlica pospolita *Pteridium aquilinum* występowała w murawach bliźniczkowych, tworząc luźne skupienia. Zaniechanie wypasu i koszenia przyczyniło się do ekspansji orlicy pospolitej na polanach, dzięki czemu gatunek ten tworzy własne, znacznie odbiegające składem gatunkowym zbiorowisko. Zbiorowisko to stanowi stadium sukcesji na nieużytkowanych lasach, jednak znaczne zwarcie orlicy pospolitej utrudnia naturalne

odnowienie drzew i dalszy przebieg sukcesji zmierzający w kierunku kwaśnej buczyny karpackiej i dolnoregłowego boru mieszanego.

W wysokiej i bujnej runi o pokryciu 100% dominuje niepodzielnie orlica pospolita *Pteridium aquilinum*. Z pozostałych gatunków tworzących warstwę zielną wyróżnić można mietlicę pospolitą *Agrostis capillaris* i kłosówkę miękką *Holcus mollis*. W zbiorowisku tym stwierdzono występowanie zaledwie dwóch gatunków chronionych: kukułkę szerokolistną *Dactylorhiza majalis* i fałdownika nastroszonego *Rhytidiadelphus squarrosus*.

Torfowiska

Stałe mokre miejsca na zboczach górskich, zasilane wodami podziemnymi, które wydostają się na powierzchnię w postaci wysięków tworzą młaki górskie. Wysiękające wody napotykając na utrudniony odpływ, powodują lokalne zabagnienia terenu. Młaki górskie rozwijają się dość licznie w Karpatach, szczególnie w piętrze regla dolnego. W Sudetach są znacznie rzadsze. Z reguły nie zajmują dużych powierzchni i najczęściej były lub nadal są użytkowane kośnie. Wprawdzie są to zbiorowiska występujące naturalnie, jednak w skutek działalności człowieka rozszerzyły swój zasięg występowania. Znaczenie miało tutaj odlesianie i związane z tym zwiększenie odpływu wód podziemnych.

Fot. 60. Wełnianka

Młaki stanowią zwarte zbiorowiska dwuwarstwowe tworzone przez warstwę zielną i mchy. Warstwy te pokrywają podłoże łącznie w 100% lub pozostawiają niewielkie luki, z widoczną między darniami wodą. Warstwa zielna składa się z dwóch podwarstw: dolnej i górnej. Pierwsza z nich ma wysokość ok. 15-20 cm i tworzą ją liście większości turzyc, kozłków, przywrotników, storczykowatych i innych niskich ziół. Druga, o wysokości 40-70 cm tworzona jest przez wełnianki, skrzypy, sity, wyższe turzyce, pępawe i kilka innych roślin zielnych. Warstwa mchów kilkucentymetrowej wysokości jest zawsze dobrze rozwinięta, pokrywając 80-95% powierzchni płatów. Młaki wyróżniają się spośród otaczających je łąk z powodu jasnego zabarwienia owocostanów wełnianki szerokolistnej *Eriophorum latifolium*.

Młaki tworzą zespół roślinny o dużej zmienności w zależności od lokalnych warunków siedliskowych. Wykształcać mogą się fitocenozy nawiązujące do zbiorowisk źródłiskowych z klasy *Montio-Cardamineta* lub do kwaśnych młak z rzędu *Caricetalia nigrae*.

Młaki, jako naturalne zbiorowiska mają słaby charakter torfotwórczy. Cechuje je także niewielka wartość gospodarcza, są ekstensywnie koszone lub wypasane. Jednakże stanowią środowisko życia dużej liczby rzadkich i chronionych gatunków. Dla ich zachowania zaleca się utrzymywanie tradycyjnych metod gospodarowania, zabezpieczenie przed obniżeniem poziomu wody i intensywnym deptaniem.

Eutroficzna młaka górska (żyzna młaka górska, młaka kozłkowo-turzycowa) *Valeriano-Caricetum flavae*

Eutroficzna młaka górska stanowi najpospolitsze górskie zbiorowisko torfowiskowe, które jest ostoją interesujących i rzadkich gatunków roślin. Płaty eutroficznej młaki górskiej wykształcają się najczęściej w otoczeniu źródeł w obrębie polan. Często znajdują się one w załamaniach terenu, na stokach poniżej grzbietów. Ich podłoże jest zawsze lekko nachylone i bardzo wilgotne. Zajmują one niewielkie powierzchnie i są otoczone różnymi typami łąk kośnych, a w związku z tym koszone razem z nimi co roku. Charakteryzują się małą odpornością na wydeptywanie i wypas.

Żyzne młaki górskie zwykle są zdominowane przez turzycę żółtą *Carex flava* i turzycę pospolitą *Carex nigra*. Duże znaczenie ma także turzyca gwiazdkowata *Carex echinata* i turzyca prosowata *Carex panicea*. Jednak na fizjonomię zbiorowiska decydujący wpływ mają takie gatunki jak wełnianka szerokolistna *Eriophorum latifolium*, pępawa błotna *Crepis paludosa*, niezapominajka błotna *Myosotis palustris*, a także storczyki: kukułka szerokolistna

Dactylorhiza majalis, kukułka Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii* i kruszczyk błotny *Epipactis palustris*. W składzie gatunkowym żyznych młak górskich można dostrzec różnice, na podstawie których wyróżnić można 3 warianty odzwierciedlające zmienność warunków siedliskowych.

Pierwszy wariant z kosmatką olbrzymią *Luzula sylvatica* występuje w wyższych położeniach górskich, na zacienionych źródłiskach w obrębie dolnoreglowego boru jodłowo-świerkowego *Abieti-Piceetum montanum*. Żyźniejszy wariant z kruszczykiem błotnym *Epipactis palustris* zajmuje nasłonecznione, rozległe polany, z reguły o ekspozycji południowej i południowo-wschodniej. Na siedliskach pośrednich występują najczęściej spotykane płaty wariantu typowego. Jedną z najlepiej zachowanych i wykształconych żyznych młak górskich można spotkać na Polanie Cebula w masywie Magurki Radziechowskiej.

W obrębie zbiorowiska można spotkać wiele gatunków roślin chronionych, takich jak: tojad mocny *Aconitum firmum*, kukułka Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, rosiczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*, kruszczyk błotny *Epipactis palustris*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*, listera jajowata *Listera ovata*, gnidosz rozestany *Pedicularis sylvatica*, ciemiężca zielona *Veratrum lobelianum*, rókiet łąkowy *Hypnum pratense*, torfowiec skręcony *Sphagnum contortum*, torfowiec Girgensohna *Sphagnum girgensohnii*, torfowiec błotny *Sphagnum palustre* czy torfowiec obły *Sphagnum teres*. Płaty tego zbiorowiska są także ostoją największych osobliwości florystycznych Beskidów – czosnku syberyjskiego *Allium sibiricum* i niebielistki trwałej *Swertia perennis*.

Kwaśna młaka górską (mietlicowo-turzycowa) *Carici canescentis-Agrostietum caninae*

Kwaśna młaka górską jest jednym z najczęściej spotykanych zespołów torfowiskowych w Beskidzie Śląskim, Żywieckim i Małym. Zbiorowisko to najczęściej zajmuje miejsca płaskie lub słabo nachylone, zlokalizowane na stokach lub u ich podnóży w dolinach potoków. Siedliska tej młaki z uwagi na znikomy przepływ wody są ubogie w sole mineralne i w tlen, co znajduje odzwierciedlenie w składzie gatunkowym roślin.

Fot. 61. Kwaśna młaka górską na Hali Radziechowskiej

Ze względu na różnice w fizjonomii wynikające z różnego składu gatunkowego, wyróżnić można dwa podzespoły kwaśnych młak górskich. Pierwszy z nich *Carici canescentis-Agrostietum caninae typicum* jest uboższy i bardziej kwaśny. Wykształca się on w dolinach i na stokach, najczęściej w miejscach płaskich lub o słabym nachyleniu. Warstwa zielna jest słabiej rozwinięta i osiąga pokrycie 50-90%. Na ogół dominuje w niej wełnianka wąskolistna *Eriophorum angustifolium* lub turzyca pospolita *Carex nigra*. Poza tym można tu spotkać fiołka błotnego *Viola palustris*, turzycę gwiazdkowatą *Carex echinata* i mietlicę psią *Agrostis canina*. Na uwagę zasługuje też owadożerna rosziczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*. Bardzo dobrze rozwinięta jest warstwa mszysta, którą tworzą najczęściej torfowiec kończysty *Sphagnum fallax* lub płonnik pospolity *Polytrichum commune*. Drugi podzespół kwaśnych młak górskich *Carici canescentis-Agrostietum caninae dactylorhizetosum majalis* jest żyźniejszy i bardziej barwny. Zlokalizowany jest na stokach o większym nachyleniu niż wariant typowy. W jego obrębie występują takie gatunki jak kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, niezapominajka błotna *Myosotis palustris*, przytulia błotna *Galium palustre* i skrzyp błotny *Equisetum palustre*. Warstwa zielna jest bardziej bujna. Można tu spotkać także turzycę

gwiazdkowatą *Carex echinata*, turzycę pospolitą *Carex nigra* i wełniankę wąskolistną *Eriophorum angustifolium*. Liczniej występują tu także gatunki łąkowe, spośród których największe znaczenie mają sit rozpięchły *Juncus effusus*, komonica błotna *Lotus uliginosus* i ostrożeń błotny *Cirsium palustre*.

W obrębie zbiorowiska można spotkać wiele gatunków roślin chronionych, takich jak: tojad mocny *Aconitum firmum*, kukułka Fuchsa *Dactylorhiza fuchsii*, kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis*, rosziczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*, kruszczyk błotny *Epipactis palustris*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, listera jajowata *Listera ovata*, gnidosz rozestany *Pedicularis sylvatica*, podkolan biały *Platanthera bifolia*, ciemiężycza zielona *Veratrum lobelianum*, torfowiec ostrolistny *Sphagnum capillifolium*, torfowiec pogięty torfowiec pogięty *Sphagnum flexuosum*, torfowiec Girgensohna *Sphagnum girgensohnii*, torfowiec magellański *Sphagnum magellanicum*, torfowiec błotny *Sphagnum palustre* torfowiec jednoboczny *Sphagnum subsecundum* czy torfowiec obły *Sphagnum teres*.

Najlepiej wykształcone płaty kwaśnej młaki górskiej można spotkać na Pilsku, Hali Baraniej czy Polanie Mrózków.

Zespół turzycy pospolitej *Caricetum nigrae (subalpinum)*

Zbiorowisko to zajmuje niewielkie powierzchnie zlokalizowane na grzbietach, w miejscach płaskich lub o nieznacznym nachyleniu, z reguły przepojone stagnującą wodą. Warstwę zielną tworzą sit cienki *Juncus filiformis* i turzyca siwa *Carex canescens*, a także turzyca gwiazdkowata *Carex echinata* i turzyca pospolita *Carex nigra*. Z gatunków chronionych roślin występuje tu tojad mocny *Aconitum firmum*, goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, ciemiężycza zielona *Veratrum lobelianum*, torfowiec Girgensohna *Sphagnum girgensohnii*, torfowiec okazały *Sphagnum riparium* i torfowiec Russowa *Sphagnum russowii*.

Pozostałe zbiorowiska

Zbiorowisko borówki czarnej (borówczysko czernicowe) *Vaccinium myrtillus*

Borówczyska czernicowe stanowią stadium przejściowe w zarastaniu nieużytkowanych łąk, które wykształciły się na siedlisku kwaśnych buczyn i borów. Współcześnie borówczyska zajmują znaczne powierzchnie wielu użytkowanych niegdyś polan śródleśnych i hal.

W ostatnich latach prowadzi się jednak zabiegi z zakresu czynnej ochrony przyrody polegające na wycinaniu krzewów.

Fot. 62. Boróczyśko na Hali Radziechowskiej

Borówka czarna wkracza na wyłączone z wypasu lub koszenia polany i bardzo szybko jest w stanie zajmować duże obszary, zwłaszcza na uboższych siedliskach. Pozostawione bez użytkowania boróczyśka przekształcają się stopniowo w bory i kwaśne buczyny. Sukcesja lasu na halach w wyższych położeniach opisuje szczegółowo model S. Michalika (1990). Niewykasane i niewypasane, a tym samym nieużyźniane polany opanowywane są przez boróczyśka (*Vaccinietum myrtilli*), a w końcu, w wyniku samosiewu, wkracza młodnik, który z upływem czasu przekształca się w bór świerkowy (*Plagiothecio-Piceetum tatricum*).

Borówka czarna jest gatunkiem zdecydowanie dominującym, tworzy ona bardzo gęste darnie, utrudniające rozwój innym gatunkom. Poza borówką w płatach boróczyśk licznie występuje śmiełek pogięty *Deschampsia flexuosa* i mietlica pospolita *Agrostis capillaris*.

Szczawiny (ziółorośla szczawiu alpejskiego) *Runicetum alpini*

Szczawiny w ostatnich latach zajmują coraz większe powierzchnie na nieużytkowanych halach. Płaty tego zbiorowiska wykształciły się w miejscach bardzo intensywnie nawożonych, a nawet przesiąkniętych gnojówką, w pobliżu szałasów pasterskich i miejscach koszarowania bydła. Obecnie, pomimo zaprzestania użytkowania pasterskiego, szczawiny zajmują duże powierzchnie hal. Przyczyniają się one do zaniku cennych zbiorowisk łąkowych, znacznie obniżając wartość przyrodniczą, ale i gospodarczą hal.

Fot. 63. Płaty wykoszone szczawiu na Hali Pawlusiej

Szczaw alpejski jest gatunkiem bardzo ekspansywnym, wytrzymałym na zmiany warunków, nawet na zaprzestanie nawożenia, dlatego walka z nim jest trudna. Płaty szczawiu stanowią nieużytki, gdyż nie nadają się do gospodarczego wykorzystania.

Szczaw alpejski jest rośliną wysoką o bardzo dużych liściach. W płatach występuje masowo. Dlatego przyczynia się często do całkowitej eliminacji pozostałych gatunków. Z racji ubogiego składu gatunkowego, jest to zbiorowisko o bardzo niskiej wartości przyrodniczej.

4. Charakterystyka wybranych gatunków roślin chronionych

Ciemiężyca zielona – *Veratrum lobelianum*

Roślina z rodziny liliowatych Liliaceae

Występowanie: góry środkowej i południowej Europy, Kaukaz, Syberia, Daleki Wschód.

Siedlisko: w Karpatach i Sudetach występuje od regla dolnego po piętro halne, zwłaszcza w piętrze kosówki, występuje licznie w ziołoroślach i traworoślach, zaroślach kosówki, na wilgotnych miejscach śródleśnych i brzegach potoków, łąkach górskich i halach, niezależnie od podłoża.

Fot. 64. Ciemiężyca zielona

Charakterystyka ogólna: Okazała roślina, której wysokość sięga 1,5 m. Posiada mocną łodygę z licznymi, skrętolegle ustawionymi liśćmi. Liście są duże, o długich pochwach, jajowate, szerokie i silnie pofałdowane. Wiechowaty kwiatostan zbudowany jest z licznych drobnych kwiatów o żółtawo-zielonych, rozpostartych gwiazdkowato płatkach. Ciemiężyca zielona

kwitnie od czerwca do sierpnia z przerwami co 2-3 lata i jest zapylana przez muchówki i błonkówki.

Znaczenie ludowe: Ciemniżyca zielona jest silnie trująca, jest też rośliną leczniczą. Występująca w niej weratryna obniża ciśnienie tętnicze krwi i spowalnia pracę serca. Przypuszcza się, że Aleksander Macedoński zmarł w wyniku przedawkowania lekarstw sporządzonych z ciemniżycy. Wypasane zwierzęta zwykle jej nie jedzą, choć zdarza się, że zgryzają pędy żeby pozbyć się pasożytów z układu pokarmowego. Trujące właściwości ciemniżycy utrzymują się nawet po jej skoszeniu. W lecznictwie ludowym korzeń ciemniżycy był traktowany jako lekarstwo ostateczne, gdy żadne inne nie chciało pomóc. Stosowano go zewnętrznie w postaci maści na parchy u ludzi i zwierząt oraz wewnętrznie na uporczywe febry i szaleństwo. Jest bardzo prawdopodobne, że Galowie używali soku z ciemniżycy jako skutecznej trucizny do zatruwania swoich strzał. W Ameryce w wywarze z ciemniżycy moczo ziarno zabezpieczając w ten sposób siew przed myszami, ptactwem i innymi szkodnikami. Wywar stosowano także do usuwania wszy u ludzi i zwierząt. Góralska nazwa ciemniżycy zielonej to strzemieszyca. Jej nazwa rodzajowa znana jest od czasów starożytnych i pochodzi od łacińskiego *verare* oznaczającego mówić prawdę. W obyczajowości ludowej wiązano ją ze sproszkowanym korzeniem ciemniżycy, którego działanie pobudzało do kichania, a to z kolei miało potwierdzać prawdziwość wypowiedzi.

Czosnek syberyjski - *Allium sibiricum*

Roślina z rodziny czosnkowatych *Allioideae*

Występowanie: powszechnie w arktycznych obszarach Europy, Azji i Ameryki Północnej, reliktoowo w górach Europy, w Polsce – kilka polan w masywie Pilska oraz kotły polodowcowe w Karkonoszach. Czosnek syberyjski należy do roślin o zasięgu arktyczno-alpejskim. Oznacza to, że jego występowanie jest ograniczone do obszarów okołobiegunowych i wysokogórskich, charakteryzujących się surowym i chłodnym klimatem. Takie rozmieszczenie jest efektem wędrówki gatunków w czasie epoki lodowcowej, która umożliwiła wymieszanie się populacji gatunków górskich z arktycznymi.

Siedlisko: w Beskidach preferuje zbiorowiska roślinne w typie wilgotnych młak

Charakterystyka ogólna: Skrajnie rzadki w Polsce gatunek, blisko spokrewniony ze znanym z ogródków szczypiorkiem. Posiada równowąską, cienką cebulę, z której wyrastają charakterystyczne, obłe i puste w środku, szczypiorkowate liście. Otaczają one bezlistny,

rukowaty pęd, zakończony kulistym lub półkolistym kwiatostanem. Skupia on gęsto drobne, liczne różowe lub fioletowe kwiaty, z ciemniejszą kreską na grzbiecie. Kwitnie w czerwcu i lipcu, jednak często zdarza się, że nie zakwita co roku. Osiąga od 20 do 60 cm wysokości.

Znaczenie ludowe: W przeszłości w Beskidach bywał określany jako cebula, stąd od niego pochodzi nazwa Hali Cebula w masywie Pilska. Wykorzystywany był jako przyprawa, podobnie jak szczypiorek. Czosnek stosowano jako skuteczny środek przeciwko czarom i w walce z demonami. Szczególną siłę miał czosnek posadzony wraz ze szczęką żmii zabitej przed zachodem słońca. Jego moc była tak wielka, że sama nazwa wypowiedziana głośno wystarczała, by zniweczyć urok. Noszony przy sobie, zaszyty w fałdach ubrania lub zawieszony na szyi, chronił przed upiorami i złym spojrzeniem, powodującym urok. Krzyż zrobiony czosnkiem na drzwiach stajni strzegł jej przed czarownicami, które mogły odebrać krowom mleko. Bacowie nacierali nim ręce przed *puceniem* oscypków, aby zniwelować ewentualne czary i sprawić, by żmije nie kąsały owiec. Podczas redyku zwierzętom idącym na przódzie nacierano racie poświęconym czosnkiem, co miało chronić stado przed złem i umożliwić bezpieczne przekraczanie wszelkich niebezpiecznych granic w drodze na halę.

Czosnek stosowano również w medycynie ludowej. Przygotowywano z niego maść do smarowania ciała podczas zapalenia płuc i syrop na kaszel. Traktowano go podobnie jak cebulę, jako środek oślepiający. Czosnek zmieszany z wodą święconą i psim łajnem używany był jako maść na stłuczenia nóg u bydła.

Dziewięciśń beztodygowy – *Carlina acaulis*

Roślina wieloletnia z rodziny astrowatych *Asteraceae*

Występowanie: środkowa i południowa Europa, w tym Sudety i Karpaty

Siedlisko: bardzo częsty w piętrach reglowych, rzadziej powyżej górnej granicy lasu, głównymi siedliskami gatunku są suche łąki, nasłonecznione zbocza, murawy naskalne, górskie pastwiska, luźne prześwietlone lasy i zarośla oraz ich obrzeża.

Fot. 65. *Dziewięsił bezłodygowy*

Charakterystyka ogólna: Roślina o charakterystycznych koszyczkach kwiatowych i promieniście rozłożonych kłujących liściach. Posiada mocny palowy korzeń o silnie zredukowanej łodydze, wysokości zaledwie do 3 cm. Liście są płasko rozpostarte na ziemi, zebrane w różyczkę o średnicy 30-40 cm, szarzielone od pajęczynowego owłosienia, w zarysie lancetowate, pierzastosieczne, kolczaste, zbiegające w ogonek. W środku różyczki liściowej znajduje się jeden duży koszyczek średnicy do 15 cm, wyrastający na szczycie skróconej łodygi. Okrywa koszyczka utworzona jest z listków zewnętrznych kolczastych, podobnych do liści oraz wewnętrznych szeroko rozpostartych, słomianych, srebrzystobiałych lub z różowym odcieniem. Kwiaty czerwone. Roślina kwitnie w sierpniu i wrześniu.

Znaczenie ludowe: Ze względu na wygląd i specyficzne zachowanie roślinę uważano za symbol słońca. Dziewięsił w słoneczne dni rozchyła listki okrywowe i odsłania tarczę koszyczka, a w dni pochmurne stula je, zakrywając wnętrze.

Jest to roślina magiczna mająca czarodziejską siłę dziewięciu tajemnych mocy, które dają mu dziesięciokrotnie silniejsze właściwości lecznicze. Aby zwielokrotnić siłę fizyczną, należało stale nosić dziewięsił przy sobie, zaszyty w fałdach ubrania. Zalecenie to, z uwagi na uciążliwe

drobne kolce, wymagało sporej dozy cierpliwości i odporności na ból. Dziewięciśli jest częstym motywem zdobniczym w sztuce góralskiej.

Ze względu na przyjemny smak podobny do rzepy, roślina ta uważana była za przysmak pasterzy. Używany był także do leczenia bydła. Ziele to dodawano do soli krowom i owcom po ich ocieceniu, aby mleko było żółte i dobre.

Dzwonek piłkowany – *Campanula serrata*

Roślina z rodziny dzwonkowatych *Campanulaceae*.

Występowanie: endemit ogólnokarpacki, w Polsce osiąga północny kres swojego zasięgu i występuje w Beskidzie Żywieckim, Tatrach, Gorcach i Bieszczadach. W Beskidzie Żywieckim występuje na wysokościach 830-1187 m n.p.m. w paśmie Wielkiej Raczy i grupie Pilska. Większość stanowisk podawanych z pasma Wielkiej Raczy potwierdzono i zinwentaryzowano w latach 2007-2009: Hala Rycerzowa, Polana Majów, Bendoszka, Przełęcz Przegibek, między Abramowej a Bugajem, Śrubta, pod Orłem, Mała Racza, Muńcoł. W okolicach Krawców Wierchu potwierdzono stanowiska na Długim Groniu, Przełęcz Glinka i Hali Krawcula. W masywie Pilska dzwonka zinwentaryzowano na Hali Malorka.

Siedlisko: roślina wysokogórska (subalpejska) rosnąca w pełnym oświetleniu i nieznacznym ocienieniu, przeważnie na stokach o różnym nachyleniu i różnej wystawie, rzadziej w miejscach płaskich. Występuje w wysokogórskich traworoślach i ziołoroślach, borówczyskach, na łąkach regłowych i murawach bliźniczkowych. Często są to miejsca, które w przeszłości były użytkowane pastersko lub kośnie. W Beskidzie Żywieckim dzwonek piłkowany występuje na łące mieczykowo-mietlicowej i innych zbiorowiskach łąk świeżych, a także w borówczyskach i zbiorowiskach przejściowych między łąką a murawą bliźniczkową. Często zasiedla obrzeża ścieżek. Prawdopodobnie naturalnym jego siedliskiem są wysokogórskie hale i połoniny, natomiast półnaturalne łąki w niższych położeniach stanowią siedlisko wtórne.

Fot. 66. Dzwonek piłkowany

Charakterystyka ogólna: Dzwonek piłkowany osiąga od 15 do 80 cm wysokości. Posiada zgrubiały korzeń główny i kłącze, wydające po kilka prostych pędów. Łodyga nieco kanciasta z owłosieniem, skrętolegle ulistniona. Liście łodygowe są sztywne, skórkowate i mają krótkoogonkowe, szerokolancetowate i ostro piłkowane blaszki. Kwiaty tworzą groniasty, rzadziej wiechokształny kwiatostan. Niebieskawofioletowa korona ma kształt dzwonkowaty jest rozcięta w górnej części na 5 łatek. Koronę otaczają cienkie zielone działki kielicha, 3 razy krótsze od korony. Dzwonek piłkowany rośnie pojedynczo lub tworzy skupienia liczące od kilku

do kilkudziesięciu osobników. Kwitnie od lipca do początku września w zależności od wysokości n.p.m. Jest owadopylny.

Fot. 67. Dzwonek rozpięzchły

Na beskidzkich polanach spotkać można kilka gatunków dzwonek. Najpospolitszy z nich jest dzwonek rozpięzchły, posiadający kwiaty o głębiej wciętych i rozpostartych łatkach, które występują na łądkach mniej licznie niż u dzwonka piłkowanego. Na skrajach polan czasami występuje dzwonek pokrzywolistny, którego łatwo odróżnić dzięki kształtowi liści przypominających liście pokrzywy. W podobnych miejscach występuje dzwonek jednostronny, który posiada dużo jaśniejsze, różowawe kwiaty i jednostronny kwiatostan.

Ochrona gatunku: W 2001 r. dzwonekowi piłkowanemu nadano status gatunku priorytetowego w skali całej Unii Europejskiej. W Czerwonej Księdze Karpat Polski i w Polskiej Czerwonej Księdze Roślin gatunek ten jest zaliczany do gatunków narażonych na wyginięcie. Dzwonek piłkowany jako gatunek o dość dużych wymaganiach świetlnych, przywiązany do ubogich siedlisk nieleśnych, jest wrażliwy na ekspansję wysokich bylin. Świadczy o tym drastyczne zmniejszanie się liczebności populacji dzwonka piłkowanego w Beskidzie Żywieckim, gdzie po zarzuceniu tradycyjnej gospodarki rolnej, której podstawą był wypas i koszenie, murawy

bliźniczkowe przekształciły się w borówczyska, a kośne łąki w bujne traworośla. Wskazuje to na potrzebę ochrony czynnej w formie wypasu i koszenia w niższych położeniach górskich, gdzie gatunek zajmuje siedliska wtórne.

Goryczka trojeściowa – *Gentiana asclepiadea*

Roślina wieloletnia należąca do rodziny goryczkowatych *Gentianaceae*

Występowanie: góry środkowej i południowej Europy oraz Kaukaz, rzadka w Sudetach, częsta zaś we wszystkich pasmach Karpat

Fot. 68. Goryczka trojeściowa

Siedlisko: rozpowszechniona od regla dolnego po piętro kosówki, rzadka w piętrze halnym, rośnie na łąkach i polanach, brzegach lasów i zarośli, w ziołoroślach, nad potokami, na różnych podłożach.

Charakterystyka ogólna: Roślina o wysokości 1 m. z grubym kłęczem, z którego wyrastają liczne, nierozgałęzione łodygi, na całej długości gęsto ulistnione. Liście długości 5-8 cm, szerokolancetowate i długo zastrzone, całobrzegie, prawie siedzące. Interesujące jest to, że osobniki rosnące w miejscach zacienionych posiadają liście rosnące w jednej płaszczyźnie

i łodygi łukowato zwisające, natomiast te rosnące w stońcu ulistnione są nakrzyżległe, a ich łodygi są wyprostowane. Jest to przystosowanie do wykorzystania jak największej ilości światła. Kwiaty 5-krotne, wyrastające po 1-2 w kątach górnych liści. Kielich wąskolejkowaty, fioletowy, z sztyldastymi ząbkami na szczycie. Korona długości 2-5 cm, jasnoniebieska do ciemnoszafirowej, wyjątkowo biała, rurkowato dzwonkowata, z trójkątnymi łatkami. Kwiaty otwierają się tylko w dni słoneczne i są zapylane przez trzmiele. Kwitnienie przypada na koniec lata – sierpień i wrzesień.

Znaczenie ludowe: Zwyczajowa nazwa polska to gencjana i wywodzi się od *Gentiosa* – panującego w II w p.n.e. króla państwa Ilirów, które znajdowało się na terytorium dzisiejszej Czarnogóry. *Gentios* rzekomo odkrył jej właściwości lecznicze, stosowane przeciw dżumie. Goryczka zawiera trujące substancje, stanowiące istotny surowiec leczniczy. W smaku jest wyjątkowo gorzka – stąd jej polska nazwa – przez co omijana przez zwierzęta roślinożerne. W górach (na Podhalu) nazywana była *świecnikiem*.

Gółka długoostrogowa – *Gymnadenia conopsea*

Roślina z rodziny storczykowatych *Orchidaceae*.

Występowanie: niemal cała strefa umiarkowana Europy i znaczna część Azji, w Polsce najliczniej występuje w Karpatach, ale posiada wiele stanowisk rozproszonych po całym kraju

Fot. 69. Śródleśna polana w Beskidzie Żywieckim. Przełęcz Przysłop Potócki (fot. M. Sobala)

Siedlisko: śródleśne polany

Charakterystyka ogólna: Gółka długoostrogowa tworzy pojedyncze, dość grube, ulistnione pędy o wysokości do 60 cm, zakończone gęstym, długim nawet na 20 cm, wałkowatym kwiatostanem. Liście są podłużne, z nerwicą równoległą. Pojedyncze kwiaty nie są zbyt okazałe, jednakże posiadają zakrzywioną, cienką, długą do 2 cm ostrogę. Kwiaty zwykle mają barwę różową lub purpurową, rzadziej białą i są zapylane przez ćmy, głównie z rodziny zawisakowatych. Ich charakterystyczną cechą jest zawisanie w locie, w czym przypominają kolibry. Roślina kwitnie od maja do lipca.

Znaczenie ludowe: Ludowe nazwy tego gatunku to m.in. boża rączka, dłoń Chrystusowa, rączka Świętego Jana.

Kruszczyk błotny - *Epipactis palustris*

Roślina z rodziny storczykowatych *Orchidaceae*

Występowanie: Europa i Syberia

Siedlisko: prawie na całym obszarze, w górach po regiel dolny, wyjątkowo w reglu górnym; jest składnikiem torfowisk niskich na podłożu zasobnym w węglan wapnia oraz mokrych łąk i podmokłych zarośli.

Fot. 70. Polana Cebula w Beskidzie Śląskim (fot. M. Sobala)

Charakterystyka ogólna: Jest jednym z największych storczyków występujących w Polsce. To wieloletnia kłączowa roślina, która osiąga wysokość do 50 cm. Jej łodyga w górnej części jest delikatnie owłosiona. Posiada luźny kwiatostan złożony z 8 do 20 kwiatów, tworzących jednostronne grono. Kwiaty są szeroko otwarte, nieco zwisające, białozielonkawe z purpurowymi żyłkami, bez ostrogi. Kwiaty kruszczyka posiadają warżkę górną i dolną, które są połączone ruchomo. Sprawia to, że owad siadając na wardze dolnej silnie odgina jej część szczytową i aby utrzymać równowagę balansuje ciałem, uderzając głową w skupienia pyłku i przypadkowo go zabierając, umożliwiając jego przeniesienie na innego osobnika. Kruszczyk błotny jest gatunkiem mało zmiennym, choć może wykazywać zróżnicowanie w ubarwieniu okwiatu, tworząc formy niemal całkowicie zielone. Kwitnie od czerwca do lipca, kwiaty nie produkują nektaru.

Kukułka szerokolistna – *Dactylorhiza majalis*

Roślina wieloletnia należąca do rodziny storczykowatych *Orchidaceae*.

Występowanie: gatunek euro-azjatycki, w Polsce na całym obszarze, częsta w Beskidach Zachodnich, bardzo licznie występuje na polanach w masywie Pilska.

Fot. 71. W masywie Pilska (fot. M. Sobala)

Siedlisko: w górach sięga po regiel górny zajmując torfowiska, wilgotne łąki oraz zarośla

Charakterystyka ogólna: Kukułka szerokolistna to najpospolitszy storczyk w Beskidach. Jest rośliną bulwiastą, o pędach nadziemnych osiagających maksymalnie 60 cm wysokości. Liście mają kształt owalny lub lancetowaty i są zwykle nakrapiane, szerokie i wyraźnie odstające na boki. Kwiatostan ma kształt walcowaty, kwiaty mają kolor różowy, różowopurpurowy lub ciemnopurpurowy, ze wzorem na warżce i posiadają ostrogę. Optimum kwitnienia przypada na przełom maja i czerwca. W Beskidach można spotkać kilka gatunków kukułek, które są do siebie dość podobne i mogą się krzyżować. Na wilgotnych polanach, obok kukułki szerokolistnej, można najczęściej spotkać także kukułkę plamistą i kukułkę Fuchsa.

Znaczenie ludowe: Inna polska nazwa kukułki to stoplamek. Kukułka ma znaczenie w czarach miłosnych. W okolicach Cieszyna wierzono, że jeżeli chłopiec potajemnie zaszyje dziewczynie w ubraniu korzeń kukułki, to ona wyjdzie za niego.

Listera jajowata – *Listera ovata*

Roślina wieloletnia z rodziny storczykowatych *Orchidaceae*.

Występowanie: Europa (zarówno na niżu, jak i w górach), Kaukaz, zachodnia Syberia, Altaj, Himalaje

Siedlisko: w górach występuje po piętro kosówki, spotykana zarówno w lasach liściastych (zwłaszcza bukowych i jodłowo-bukowych), jak i w zaroślach, na łąkach, młakach, bliźniczyskach, ziołoroślach i traworoślach.

Charakterystyka ogólna: Jest jednym z najpospolitszych beskidzkich storczyków. Roślina osiąga 30-60 cm wysokości. Jej cechą charakterystyczną jest obecność 2 szerokich, eliptycznych, naprzemianległych liści. Niepozorne, zielone kwiaty są zebrane w szczytowym kwiatostanie, o długości od 7 do 25 cm i posiadają długą, żółtawą, głęboko rozciętą wargę. Kwiaty są zasobne w nektar będący pożywieniem błonkówek i chrząszczy. Roślina kwitnie od maja do drugiej połowy lipca. Lister jajowata żyje w symbiozie z grzybami, które odgrywają istotną rolę w odżywianiu się tego gatunku.

Znaczenie ludowe: Nazwa pochodzi od nazwiska angielskiego paleozoologa, nadwornego lekarza królowej Anny, Martina Listera, żyjącego na przełomie XVII i XVIII wieku. Nazwa gatunkowa wskazuje na kształt liści (w odróżnieniu od listery sercowatej).

Mieczyk dachówkowaty - *Gladiolus imbricatus*

Roślina wieloletnia z rodziny kosańcowatych *Iridaceae*.

Występowanie: obszary nizinne i górskie środkowej i wschodniej Europy po Ural, Kaukaz, Azja Mniejsza, zachodnia Syberia. Przez Polskę przebiega jego zachodnia granica występowania. W Karpatach jest ona gatunkiem nadającym nazwę najważniejszemu zbiorowisku polan górskich – łące mieczykowo-mietlicowej, w którego płatach niejednokrotnie występuje masowo. Można go obserwować na wielu łąkach położonych przy popularnych szlakach turystycznych, pod warunkiem, że są one regularnie koszone.

Siedlisko: występuje w niższych położeniach Sudetów i Karpat, na wyżynach południowej Polski oraz na nizinach, ku północy coraz rzadszy, najczęściej rośnie na łąkach kośnych oraz w uprawach owsa i jęczmienia.

Charakterystyka ogólna: Jeden z najpiękniejszych i najważniejszych gatunków polan w Beskidach. Obecnie ustępujący ze względu na zmianę użytkowania łąk oraz pozyskiwanie dla niezwykle dekoracyjnych kwiatów. Mieczyk posiada pojedynczą łodygę o wysokości osiągającej 1 m, wyrastającą z podziemnej, podwójnej bulwy. Posiada tylko 2 do 4 liści, które są szarzielone, szablaste, zastrzone i długie do 25 cm. Kwiatostan wieńczący łodygę ma postać jednostronnego grona, lekko zwieszającego się i skupiającego do kilkunastu kwiatów. Kwiaty są okazałe, purpurowoczerwone, osiągające do 2,5 cm, zapylane przez błonkówki. Kwitnie od czerwca do sierpnia.

Fot. 72. Mieczyk dachówkowaty (fot. M. Sobala)

Znaczenie ludowe: Polska nazwa „mieczyk” jest dosłownym tłumaczeniem nazwy łacińskiej *Gladiolus* i stanowi zdrobniąłą formę słowa *gladius*, oznaczającego krótki miecz rzymski, od którego pochodzi nazwa gladiator.

Niebielistka trwała - *Swertia perrenis*

Roślina wieloletnia należąca do rodziny goryczkowatych *Gentianaceae*.

Występowanie: Europa, Azja, Ameryka Północna, w Europie głównie w górach, w Polsce jest to gatunek bardzo rzadki, posiada kilka stanowisk na niżu, a poza tym występuje w Tatrach, Beskidzie Żywieckim i Karkonoszach. Jej jedyne stanowiska w Beskidach zlokalizowane są na Hali Miziowej i Hali Cebulowej.

Fot. 73. Na Hali Miziowej (fot. M. Sobala)

Siedlisko: występuje zawsze w miejscach wilgotnych, tj. na torfowiskach i w obrębie źródeł

Charakterystyka ogólna: Roślina wyjątkowej urody, blisko spokrewniona z goryczkami, stanowiąca obok czosnku syberyjskiego największą osobliwość florystyczną Pilska. Posiada łodygę o długości do 50 cm. Dolne liście są okrągławe i dużo większe od łodygowych o kształcie eliptycznym. Łodyga jest zwieńczona gałęzistym kwiatostanem. Kwiaty niebielistki trwałej zdecydowanie odróżniają się od kwiatów pozostałych roślin spotykanych w Beskidach. Mają one bardzo ciemny, fioletowo-stalowy kolor z jasnymi prążkami. Płatki przypominają pięcioramienną gwiazdę – podzielone niemal do samego dołu mają podłużny, zaokrąglony kształt. Roślina kwitnie w lipcu i sierpniu, jest zapylana przez muchówki.

Znaczenie ludowe: Znana także jako swertia lub sweertia, od nazwiska holenderskiego ogrodnika Emanuela Swerta (1552-1612). W starożytnych Indiach różne gatunki niebielistek były wykorzystywane jako lek przeciwgorączkowy.

Pełnik alpejski *Trollius altissimus*

Roślina wieloletnia z rodziny jaskrowatych *Ranunculaceae*

Występowanie: góry środkowej i południowej Europy, w Polsce: Sudety, Karpaty (Pilsko, Tatry, Pieniny, Bieszczady), dość częsty powyżej górnej granicy lasu, zwłaszcza w piętrze halnym; poza górami na Wyżynie Małopolskiej.

Fot. 74. Pilsko powyżej górnej granicy lasu (fot. M. Sobala)

Siedlisko: zajmuje traworośla i ziołorośla, a rzadziej murawy, na różnym podłożu

Charakterystyka ogólna: Jeden z najpiękniejszych kwiatów górskich polan, dość rzadki. Posiada duże liście, mocne podzielone na 3 do 5 kłap. Łodyga jest wygięta, słabo rozgałęziająca się, o długości do 35 cm. Na szczycie łodyg lub ich odgałęzień pojedynczo wyrastają duże (do 5 cm średnicy), intensywnie żółte kwiaty. Nazwę zawdzięcza koronie kwiatów przypominającej nieco nierozkwitnięte kwiaty róży (łac. *trulla*, *trulleum* = okrągłe, kuliste naczynie). Charakterystyczną cechą jest to, że są one pełne – płatki okwiatu są zwielokrotnione tak jak

u ogrodowych odmian róż. Kwitnie od maja do czerwca, przy czym kwiaty otwierają się tylko przy dobrej pogodzie. Pełniki są zapylane przez chrząszcze, błonkówki i muchówki.

Znaczenie ludowe: Kuzyn powszechnie rosnących jaskrów i podobnie do nich trujący. Ludy skandynawskie wywodzą nazwę od troli - złośliwych, nocnych skrzatów o jednym oku. Zaskoczone przez słońce pękają lub kamienieją. Być może stąd wzięta się polska ludowa nazwa pełnika "wole oko".

Podkolan biały - *Platanthera bifolia*

Roślina wieloletnia należąca do rodziny storczykowatych *Orchidaceae*.

Występowanie: prawie cała Europa, Azja i północna Afryka, w Polsce wiele stanowisk, najpospolitszy we wschodniej Polsce i w Karpatach

Siedlisko: spotykany na różnorodnych siedliskach – łąkach, skrajach lasów, zaroślach

Charakterystyka ogólna: Podkolan biały jest jednym z najczęściej spotykanych storczyków w Beskidach, posiadającym silnie i przyjemnie pachnące kwiaty. Zdarza się, że na beskidzkich polanach występuje masowo, a pojedyncze osobniki można spotkać nawet przy szlakach turystycznych, zwłaszcza w niższych położeniach górskich. Roślina posiada pojedynczą, prostą, wzniesioną łodygę, która wyrasta z podłużnych, podziemnych bulw. Osiąga ona wysokość do 50 cm i jest zakończona kwiatostanem w formie grona. Charakterystyczną cechą jest obecność dwóch szerokich, jajowatych liści odziomkowych. Pozostałe liście – łodygowe – są cienkie, lancetowate i słabo rzucają się w oczy. Kwiaty są białe lub częściowo zielone. Trzy górne płatki okwiatu są zwrócone do siebie, tworząc hełm, dwa odstające na bok tworzą skrzydełka, a jeden zwisa do dołu tworząc języczek, często zielony na końcu. Oprócz tego kwiaty posiadają długą na ponad 2 cm, białą-zieloną ostrogę. Kwiaty wydzielają intensywny, przyjemny zapach, który wabi zapylaczy – najczęściej są nimi ćmy z rodziny zawisakowatych. Roślina kwitnie od maja do lipca.

Storczyca kulista – *Trausteinera globosa*

Roślina wieloletnia należąca do rodziny storczykowatych *Orchidaceae*.

Występowanie: góry Europy, w Polsce jest spotykana głównie w Sudetach i Karpatach oraz na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej i osiąga tu północną granicę swojego zasięgu.

Siedlisko: śródleśne polany

Charakterystyka ogólna: Storzycza kulista jest jednym z rzadszych storczyków, zarazem nieprzypominającym żadnego innego z racji kulistego kwiatostanu. Posiada prostą, wzniesioną łodygę o wysokości do 70 cm, z 4-6 liśćmi, które są podługne i ustawione skrętolegle w jej dolnej części. Łodyga jest zwieńczona gęstym, główkowatym kwiatostanem, który stanowi charakterystyczną cechę tego gatunku. Nie w pełni rozwinięte kwiatostany mają kształt stożkowaty. Pojedyncze kwiaty są blad różowe lub fioletoworóżowe z ciemniejszymi plamkami i posiadają typową dla storczyków budowę wargową. Charakterystyczne dla kwiatów storczyca kulistej jest ponadto to, że pod względem barwy i kształtu przypominają one kwiaty m.in. driakwi lśniącej. Zjawisko to nazywa się mimikrą i polega na naśladowaniu innej rośliny. Podobieństwo to sprawia, że owady myślą czasem rośliny, co ma znaczenie dla jej zapylania. Roślina ta kwitnie od maja do lipca.

Znaczenie ludowe: łacińską nazwę nadano na cześć austriackiego farmaceuty Josepha Traunsteinera (1798-1850), znawcy flory Tyrolu.

Szafran spiski (krokus) - *Crocus scepusiensis*

Roślina z rodziny kosańcowatych *Iridaceae*.

Występowanie: subendemit Karpat Zachodnich, występuje w Tatrach, na Podhalu, Wzniesieniach Gubałowskich, Beskidzie Żywieckim, Beskidzie Małym, Beskidzie Wyspowym i w Gorcach, a także w Kotlinie Sandomierskiej

Siedlisko: rośnie masowo na łąkach kosnych w reglu dolnym, rzadziej w reglu górnym, a wyjątkowo w piętrze kosówki.

Fot. 75. Szafran spiski

Charakterystyka ogólna: Bardzo charakterystyczna roślina uznawana za jeden z pierwszych zwiastunów wiosny w górach. Krokus jest jedną z pierwszych roślin kwitnących w okresie przedwiośnia na polanach. Posiada podziemne bulwki, z których wyrastają wąskie, lancetowate liście z jasnym paskiem pośrodku. Następuje to po ustąpieniu śniegu. Zdarza się, że jego kwiaty wyrastają już na początku marca, często spod śniegu. Spomiędzy liści wyrasta bezlistny pęd zwieńczony pojedynczym, dużym kwiatem. Roślina osiąga do 20 cm wysokości. Kwiat ma kolor fioletowy lub rzadko biały i posiada 6 płatków. Często zdarza się, że w trakcie kwitnienia krokusów spada śnieg. Kwiaty zwijają się wtedy w pąki i rozwijają podobnie gdy śnieg stopnieje. Czasami nawet przebijają śnieg dzięki wydzielanemu ciepłu i kwitną w śniegu. Krokus jest zapylany przez różne gatunki owadów, m.in. przez trzmiele i pszczoły. Do krokusa podobny jest zimowit jesienny, także występujący na polanach, jednak krokus kwitnie wczesną wiosną, podczas gdy zimowit jesienią, często późną.

Znaczenie ludowe: Szafran spiski jest zwany powszechnie krokusem, a przez górali także kieluchami, szafranami, tulipankami lub fijałkami. Nazwa krokus pochodzi od greckiego słowa *kroke* oznaczającego nić, którym nazywano znamiona szafranu uprawnego, używane

na Bliskim Wschodzie jako przyprawa, barwnik i w lecznictwie. Znamiona ścinano ręcznie z kawałkiem szyjki po zebraniu całych kwiatów i następnie suszono na rozgrzanych kamieniach. Zawierają żółty barwnik krocynę, z którego robiono żółtą farbę "safrę" - stąd nazwa szafran. Aby otrzymać 1 kg suchego "szafranu" potrzeba 70-80 tys. kwiatów.

Śnieżyczka przebiśnieg - *Galanthus nivalis*

Roślina wieloletnia z rodziny amarylkowatych *Amaryllidaceae*.

Występowanie: środkowa i południowa Europa, Kaukaz, Azja Mniejsza, w Polsce w Sudetach, Karpatach oraz na Nizinie Śląskiej, w Kotlinie Sandomierskiej, na wyżynach oraz w Wielkopolsce.

Fot. 76. Polana Przystęp w Beskidzie Śląskim zimą (fot. M. Sobala)

Siedlisko: rośnie, niekiedy masowo, w lasach liściastych, zwłaszcza dolnoreglowych buczynach oraz na polanach w obrębie dolnego i górnego regła.

Charakterystyka ogólna: Pierwszy zwiastun wiosny, zakwitający już w lutym. Często musi się przebijać przez pokrywą śnieżną - stąd jej polska nazwa. W rozsiewaniu nasion duży udział mają mrówki żywiące się elajosomami. Śnieżyczka osiąga wysokość do 30 cm. Z kulistej cebuli wyrasta pęd kwiatowy z 2 (rzadko 3) liśćmi odziomkowymi. Kwiaty są dzwonkowate, zwisające

na szypułce, wyrastają pojedynczo na szczycie łodygi, otulone w pączku dwoma zrosniętymi ze sobą podsadkami. Roślina kwitnie od lutego do kwietnia.

Znaczenie ludowe: Śnieżyczka przebiśnieg nazywana jest także głądyszem lub śniegułką. Liście zawierają trującą galantaminę, wpływającą na tonus mięśniowy, stosowaną w leczeniu następstw paraliżu dziecięcego.

Tłustosz pospolity – *Pinguicula vulgaris*

Roślina wieloletnia należąca do rodziny pływaczowatych *Lentibulariaceae*.

Występowanie: Europa, Ameryka Północna i północna Azja, w Polsce: zachodnia część Karpat, wyżyny i Pojezierze Kaszubskie, w Beskidach gatunek ten najłatwiej zobaczyć na młakach, występujących m.in. na Hali Cebulowej i Miziowej.

Siedlisko: torfowiska i źródłiska

Charakterystyka ogólna: Jeden z nielicznych gatunków owadożernych w Polsce. O wyjątkowości tego gatunku świadczy specyficzna budowa jego liści, służących łapaniu i trawieniu owadów. Są one mięsiste, mają jajowaty kształt i są zebrane w przyziemną różyczkę. Wierzchnia ich strona jest lepka i powoduje przyklejanie się siadających na nich drobnych owadów. Na lepkich liściach tłustosza znajdują się dwa rodzaje gruczołów. Pierwsze, osadzone na trzoneczkach, produkują lepki, wabiący śluz, który powoduje przyklejanie się owadów. Drugie – położone na powierzchni liści – produkują enzymy trawienne, które rozkładają ofiary. Po złapaniu się odpowiedniej liczby owadów, liście tłustosza zwijają się, a enzymy trawią owady, które zapewniają roślinie azot. Kwiaty tłustosza znajdują się na szczycie bezlistnej szypułki, osiągającej do 20 cm wysokości i mają kolor niebieskofioletowy. Duża odległość między liśćmi a kwiatami ma na celu zminimalizowanie szansy na złapanie potencjalnych zapylaczy. Tłustosz pospolity kwitnie od maja do czerwca.

Znaczenie ludowe: W Szkocji tłustosz cieszy się dużym poważaniem i wiąże się z nim wiele wierzeń. Panny, które przed pocałunkiem umieszczą w ustach nieco tłustosza, mają sobie zapewnić dozgonne oddanie swojego kochanka. Natomiast bydło pasące się na tłustoszu miało być zdrowsze i odporne na czary wiedźm kradnących mleko. Jak w każdym wierzeniu jest w nich nieco prawdy: słodkawy sok tłustosza działa jak naturalny odświeżacz do ust, co przy dawniejszym poziomie higieny nie było bez znaczenia, a zawarte w nim witaminy i minerały rzeczywiście mogły poprawiać kondycję bydła. Sok z liści tłustosza działa ponadto

jak podpuszczka, ścinając białka zawarte w mleku. Nazwa rodzaju nawiązuje do jakby tłustego połysku liści.

Tojad mocny – *Aconitum firmum*

Gatunek rośliny należący do rodziny jaskrowatych.

Występowanie: strefa klimatu umiarkowanego Europy i Azji. W Polsce występuje w Sudetach i Karpatach: w Tatrach, na Gubałówce, na Babiej Górze i w Paśmie Policy, na Pilsku, i na Baraniej Górze.

Siedlisko: brzegi potoków, obrzeża lasów i zarośli, hale, od regla dolnego po piętro halne

Charakterystyka ogólna: Posiada silną, nierozgałęzioną łodygę, osiągającą nawet 2 m wysokości. W jej górnej części znajduje się bujny kwiatostan, tworzony przez bardzo okazałe, fioletowe kwiaty, osiągające do 4 cm długości. Liście są silnie siecznie podzielone i ustawione skrętolegle. Kielich jest przekształcony w tzw. hełm, dlatego kwiaty tojadu były nazywane pantofelkami Matki Boskiej. Taka budowa kwiatów jest przystosowaniem do ich zapylania przez trzmiele.

Fot. 77. Tojad

Roślina lecznicza, trująca, pod całkowitą ochroną. Tojad stosowany był dawniej w lecznictwie, obecnie w Polsce nie jest używany do celów leczniczych. Surowcem zielarskim był bulwiasty korzeń. Zawiera m.in. alkaloidy – akonityna, benzoakonityna, neopelina, akonina, napelina, hypoakonityna, skrobia, cukry. Tojad zwany jest mordownikiem. Korzeń zawiera bardzo trujące alkaloidy (głównie akonitynę), działające porażająco na nerwy czuciowe, płytke motoryczną i ośrodkowy układ nerwowy. Już Pliniusz Starszy nazwał ją "arszenikiem roślinnym". W starożytności używano jej do zatruwania strzał, a w okresie renesansu używano tojadu jako trucizny. Objawami zatrucia są nadmierne wydzielanie się śliny, duszność, drżenie, przyspieszenie tętna i oddechu. Już 0.3-2g bulw stanowi dawkę śmiertelną (10 mg czystej akonityny). Trucizna tojadu mocnego do dzisiaj jest używana we wschodniej Azji do polowań na niedźwiedzie i dzikie kozy. Na Alasce używano jej do polowań na wieloryby. Według mitologii greckiej tojad powstał ze śliny trójgłowego psa Cerbera, stróża Hadesu. Teofrast natomiast łacińską nazwę rodzajową tojadu (*Aconitum firmum*) wywodzi od miasta Akanos (*Aconae*).

Podgatunkiem tojadu mocnego jest tojad morawski *Aconitum firmum ssp. moravicum*, będący zachodniokarpackim endemitem o bardzo ograniczonym zasięgu występowania. Jego obecność stwierdzono tylko w Beskidzie Śląskim, Żywieckim, Śląsko-Morawskim, Tatrach i Małej Fatrze.

Znaczenie ludowe: Właściwości tojadu mają odzwierciedlenie w nazwach ludowych, takich jak mordecznik, piekielne ziele, mniszek zły czy czarnobyl. Jako ziele trujące, obcujące z ciemnymi siłami, uważany był tojad za bardzo pomocny we wszelkich czarach. Rósł on także w przydomowych ogródkach, gdyż za jego pomocą można było odebrać mleko krowie sąsiada, ale także ukarać czarownika szkodzącego dobytkowi. Tojadu używali bacowie, lecząc owce chore na skutek czarów. Skuteczne okazywało się zwłaszcza okadzanie zwierząt tym ziele. Nalewki z korzenia tojadu pomagały w dolegliwościach sercowych, leczono nią choroby wywołane przestraczem, a odwar z kwiatów zapobiegał poronieniu. Czarodziejską i leczniczą moc tojadu potęgowało poświęcenie go w dniu Matki Bożej Zielnej (15 sierpnia). Tojad skutecznie odstraszał złośliwe demony od jeszcze nieochrzczonego noworodka – zwłaszcza boginki porywające dzieci, podrzucające na miejsce zabranego maleństwa swoją pociechę, pokraczną i brzydką.

Z nazwą ludową tojadu (pantofelki, trzewiczki Matki Boskiej) związana jest legenda, która mówi, że kiedy Maryja uciekała przed siepaczami Heroda do Egiptu, podarły się jej trzewiki.

Na próżno prosiła różne rośliny, by użyczyły jej swoich liści lub kwiatów. Nad poranionymi stopami Madonny ulitował się tojad: podarował jej swoje szare, niepozorne kwiatki. Od tej pory kwiaty mają niebieski, maryjny kolor, a sama roślina – zdolność odstraszenia zła.

5. Drzewa w kulturze pasterskiej

W kulturze pasterskiej, podobnie jak w innych kulturach, niektóre rośliny, zwłaszcza drzewa, uważane były za święte (strefa sacrum). Zamieszkiwały w nich bóstwa, demony, co umożliwiało ludziom nawiązywanie kontaktów ze światem nadprzyrodzonym. Roślina była pośrednikiem, mogła pomagać, ale także szkodzić, spełniać lub odrzucać prośby.

Wśród wielu drzew obecnych w tradycyjnej kulturze mieszkańców Karpat czołowe miejsce zajmowały jodła i świerk. **Jodła** pełniła ważną funkcję w tradycyjnej wizji świata, zwłaszcza w magii i obrzędowości pasterskiej. Nazywano ją także jedlicą lub jedlą.

Jodła pospolita *Abies alba* należy do rodziny sosnowatych *Pinaceae* i występuje w stanie dzikim w górach środkowej i południowej Europy. Na niżu występuje tylko w Polsce i we Francji (w Normandii). W Polsce przebiega naturalna granica jej północnego zasięgu. Jodła jest zimozielona, posiada stożkową koronę, wyraźny strzelisty pień i konary ułożone w okółkach, a jej wysokość sięga do 55 m. Najpotężniejszym zmierzonym okazem jodły pospolitej w Polsce była 600-letnia „Gruba Jodła”, rosnąca kiedyś na północnych stokach Babiej Góry o obwodzie pnia w pierśnicy wynoszącym 676 cm. Jodła jest bardzo wrażliwa na zanieczyszczenia powietrza. Tworzy drzewostany lite lub mieszane z bukiem, rzadziej z sosną lub świerkiem. W Karpatach i Sudetach lasy jodłowo-bukowo-świerkowe stanowiły naturalne drzewostany regla dolnego, sięgającego do wysokości 1100 - 1250 m n.p.m. Dziś jodła w polskich lasach zajmuje ok. 2 % powierzchni. W Polsce populacje tego gatunku stanowią główny przedmiot ochrony szeregu rezerwatów przyrody, w tym m.in. w rezerwacie „Stok Szyndzielni” w Beskidzie Śląskim.

Jodła zajmowała wyjątkowe miejsce w tradycyjnej wizji nieomal całego kontynentu euroazjatyckiego. Pełniła rolę tzw. kolumny niebios – świętego drzewa kosmicznego (*arbor mundi*) łączącego ze sobą trzy strefy: podziemną (korzenie), ziemską (pień) i niebiańską (korona). Wiecznie zielona, smukła, potężna jodła była przez wieki symbolem trwania i dumy, ulubioną siedzibą dobrych sił niosących życie, radość i pojednanie. Zajmowała także ważne miejsce w obrzędowości dorocznej i rodzinnej. Zieloną jodełką lub jej gałązkami przystrajano

izbę na czas trwania Bożego Narodzenia. W izbie u stropu szczytem w dół wieszano wierzchołek jodły (rzadziej świerka), czyli tzw. połaźnicę (czasem zwaną także podłaźnikiem lub podłaźniczką). Ubierano ją w jabłka i kule wykonane z opłatka, czyli tzw. światy. Czasami zdobiono ją także orzechami lub główkami czosnku. Podłaźnik wieszano często nie tylko w izbie, w której spożywano wieczerzę wigilijną, ale także w innych pomieszczeniach domu i zagrody (np. wbijano ją w stertę obornika). Wywożony wiosną na pola uprawne z pierwszą furą nawozu i zostawiano na zagonie, miał zapewnić urodzaj. Istniało także przekonanie, że ten kto jako pierwszy w wigilijny poranek wytnie w lesie odpowiedni wierzchołek, będzie miał szczęście i dostatek w zagrodzie przez cały nadchodzący rok.

Podłaźnik usuwano po świecie Trzech Króli. Często był przechowywany na strychu aż do następnego Bożego Narodzenia i palony dopiero tuż przed wniesieniem do chałupy nowego. Palono go na środku izby, na klepisku lub w blaszanej brytfannie, a domownicy grzali nad tym ogniem ręce i bose stopy, by nie bolały w ciągu nadchodzącego roku.

Na początku XX w. podłaźnik stopniowo zaczęła wypierać stawiania w izbie jodełka – choinka – ubierana w jabłka, orzechy, słodycze i ozdoby wykonywane z papieru, słomki, koralików itp. Później wśród ozdób pojawiły się także bańki i zabawki ze szkła, świeczki i najpóźniej elektryczne lampki.

Gałązki jodły (ale także świerka i jałowca) służyły młodzieży do przygotowania konstrukcji sobótkowego ogniska. Wierzono, że przyniesie ono płodność stadom i urodzaj zasiewom. Z młodych jodełek budowano też bramę weselną, ubierano nimi drzwi domu weselnego i wiozące nowożeńców do ślubu konie, by nowemu stadłu zapewnić szczęście i potomstwo. Gałązką jodły uderzano bydło przy pierwszym wypędzaniu na paszę, przez jedlinę cedzono mleko, by nie zepsuła go czarownica. Jodłowa gałązka umieszczona nad drzwiami wiodącymi do pomieszczeń dla zwierząt gospodarskich chroniła je przed urokami i czarami.

Ważnym drzewem otoczonym czcią był także potężny, smukły, wyróżniający się wśród innych drzew wzrostem, majestatycznym wyglądem i odpornością **świerk**. Uważano go za siedzibę bóstw i źródło magicznych sił.

Świerk pospolity *Picea abies*, podobnie jak jodła, należy do rodziny sosnowatych *Pinaceae*. Rośnie głównie w północno-wschodniej części kraju, na południu Polski, w górach i na pogórzu. Nie występuje w sposób naturalny w centralnej i zachodniej Polsce (tzw. pas bezświerkowy). Zasięg tego gatunku rozciąga się na północy Europy od Norwegii do Rosji, występuje także

w Alpach, Sudetach, Karpatach oraz na Bałkanach. Na wschodzie sięga Uralu, gdzie stopniowo wypiera go świerk syberyjski. Północna granica występowania przebiega w Norwegii (70°N). Świerka posiada smukłą i stożkową koronę, dolne konary z wiekiem zwieszają się, górne pozostają w większości poziomo. Pień osiąga wysokość 40–50 m. Kora jest czerwobrzazowa lub szarobrzazowa, początkowo gładka, z wiekiem łuskowata.

Najwyższe zmierzone dotychczas świerki w Polsce rosną w Puszczy Białowieskiej (ok. 51,8 m) oraz w Beskidzie Żywieckim, w okolicach Wielkiej Raczy (także ok. 51,8 m). W górach bory świerkowe tworzą piętro regla górnego występując na obszarach do 2200 m n.p.m. Świerk jest gatunkiem mało odpornym na działanie wiatru, ze względu na płytko rozwijający się system korzeniowy oraz gęstą koronę, najczęściej o dużej średnicy, która zwiększa możliwość wywrotów.

Świerkowi przypisywano przede wszystkim właściwości ochronne – strzegł on ludzi i ich dobytek przed czarami, chorobami, nieszczęściami. W jego pobliżu chętnie budowano więc domy lub sadzono drzewa tuż obok ludzkich sadyb. Świerk chronił przed nieurodzajami i klęskami żywiołowymi zasiewy, zwłaszcza zboża. Wierzono, że dym snujący się z pochodni sporządzonych ze świerkowej żywicy zapewni wzrost i bezpieczeństwo uprawom.

Jako drzewo o właściwościach ochronnych, a zarazem symbol siły i życia, świerk miał swoje miejsce w obrzędach dorocznych i rodzinnych. Z jego wierzchołka, podobnie jak z wierzchołka jodły, sporządzana była podłóżniczka – drzewko wieszane u powały w izbie na czas Bożego Narodzenia. Gałązkami świerczyny ubierano w niektórych domach odrzwia na czas wesela, a także wóz wiozący państwa młodych do ślubu.

Świerk zajmował ważne miejsce w magii i obrzędowości pasterskiej. Między innymi palono go na Wawrzyńcowych hudach, związanych z obchodami dnia św. Wawrzyńca (9 sierpnia), uważanego za opiekuna pasterzy i pastwisk. W wigilię jego święta palono na wzgórzach ogniska, których dym, podobnie jak dym ogni sobótkowych, miał ochraniać pastwiska i zasiewy przed klęskami żywiołowymi i czarami. Hudy przygotowywali chłopcy kilka dni wcześniej, przy ognisku spotykała się prawie cała wieś. Młodzież tańczyła, śpiewała, dziewczęta biegały po zboczu z zapalonymi kagankami, sporządzonymi z szyszek świerkowych wydrążonych w środku i napełnionych żywicą. Wawrzyńcowe hudy bez wątpienia mają swoje źródło w przedchrześcijańskich obrzędach związanych z kultem solarnym, urodzajem i płodnością.

W Karpatach świerk uznawany był za drzewo święte, opiekuńcze, za łącznik między ludźmi a siłami nadprzyrodzonymi. Na jego gałęziach zawieszano części odzieży osób chorych, by

dobrze drzewo zabrało chorobę i oddaliło śmierć. Ofiarowywano drzewu odrobiny jedzenia, zawieszano na nim drobne przedmioty – wota, by uzyskać jego przychylność. Funkcję świętego drzewa pełnił z reguły sędziwy, okazały i dorodny świerk rosnący w pobliżu wsi, ale na odludziu.

Świerk towarzyszył pasterzom owiec przez cały sezon wypasowy. Jego gałązki przypinane były do kapeluszy przez juhasów w dniu wiosennego redyku, czyli wyjścia stad na górskie hale i polany. Wierzchołek tego drzewa umieszczali pasterze na pierwszej, wznoszonej po przybyciu na halę, zagrodzie dla owiec, czyli koszorze. Zapewniać to miało stadu zdrowie i bezpieczeństwo od czarów. Baca zaszywał gałązkę świerka w swoim pasie. To z kolei miało zabezpieczać jego samego, jak i powierzonych mu ludzi i zwierzęta przed wszelkim złem. Aby owce dobrze się doiły, a przetwory mleczne były udane, mleko cedzono przez położone na powązce, czyli lnianej szmatce, skrzyżowane świerkowe gałązki. Zaszywano też do powązki szpilkę świerkową, co skutecznie chroniło owce przed zakusami czarownika. Igły świerka stanowiły także skuteczne lekarstwo dla owiec, zwłaszcza gdy dolegliwości zostały spowodowane czarami. W tym celu zbierano je bez świadków w pierwszy piątek miesiąca, bo tylko tak zebrane były skutecznym lekiem. Najlepszą ochroną stada i opiekujących się nimi ludźmi było jednak wzniesienie pasterskiego szałasów pod świerkiem. By nie rozsierdzić potężnego drzewa, przestrzegano zakazu łamania jego gałązek, a w odległej przeszłości tylko baca miał prawo rąbać świerkowe drewno. Z kolei juhasów obowiązywał zakaz gwizdania na owce stojące w jego cieniu, żeby złe siły nie wstąpiły w stado, a przepędzanie zwierząt przez cień świerka mogło spowodować chorobę i robactwo.

W tradycyjnej kulturze dobrym, opiekuńczym drzewem była **lipa**. Dostarczała surowca na kołyski dla dzieci i na trumny, gwarantując użytkownikom spokojny sen i ochronę przed złymi mocami. Strawa spożyta lipową łyżką nie mogła zaszkodzić, a zrobione z lipowego łyka obuwie chroniło skutecznie przed ukąszeniem węża. Gałązkami lipy majono domy i budynki gospodarskie w Zielone Świąta i wigilię św. Jana Chrzciciela. Był to czas, w którym wszelkie złe moce szczególnie pragnęły szkodzić człowiekowi. Gałązki lipy, którymi zdobiono ołtarze w Boże Ciało, zabierano, umieszczając je pod strzechą, nad drzwiami, by strzegły sadyby od uderzenia pioruna, wbijano je w ziemię na miedzach, by chroniły uprawy przed szkodnikami i gradobiciem. Dymem z lipowych gałązek i szczypek okadzano bydło i przeznaczone dla niego pomieszczenia, by uchronić je przed działalnością czarownic. Przed lipowym kijem uciekały wampiry, topielce, dziwożony, boginki i demony. Lipowym łykiem można było skutecznie

związać zmorę duszącą ludzi w nocy, a na ukrecony z lipy powróż dało się złapać samego czarta, zmuszając go do pracy na rzecz człowieka. Wierzono, że w lip nigdy nie uderza piorun. W tradycyjnej kulturze Karpat echa kultu lipy można znaleźć w powszechnym uważaniu jej za drzewo poświęcone Matce Bożej i jej ulubioną siedzibę.

Ważną rolę w magii odgrywał **cis**, roślina mająca związki z zaświatami. Jest to roślina wolno rosnąca, długowieczna (osiąga ponad tysiąc lat), rosnąca na różnych glebach i w różnych warunkach nasłonecznienia. Po okresie ograniczania zasobów związanych z nadmierną eksploatacją i niszczeniem siedlisk, obecnie gatunek jest w ekspansji. Jest wszechstronnie wykorzystywany jako roślina ozdobna, lecznicza i dostarczająca wartościowego drewna. Według ludowych wierzeń należało zaskarbić sobie jego przychylność. W tym celu np. zakopywano pod cisem głowę baranka, co miało zapewnić dobry sezon wypasowy i mleczność owiec, a przede wszystkim chronić stado przed wszelkiego rodzaju czarami. Cis odgrywał też rolę w medycynie ludowej, gdyż wywarem z jego drewna i kory leczono wściekliznę u zwierząt i ludzi. Kij zrobiony z cisu miał skutecznie odpędzać jadowite węże. Wierzono także, że jeśli ktoś przestąpi cień cisu lewą nogą, to zachoruje.

Jesion był sadzony chętnie obok zagród i szop pasterskich, co miało chronić od czarów. Jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* jest gatunkiem drzewa należącym do rodziny oliwkowatych. Występuje naturalnie na większości obszaru Europy i w Azji Zachodniej (Liban, Syria oraz Kaukaz i Zakaukazie). W Polsce jest pospolity na całym obszarze. Liście jesiona mają działanie żółciopędne i moczopędne. W medycynie ludowej napary z liści używano jako środka przeczyszczającego i poprawiającego przemianę materii, a w mieszance z innymi ziołami wykorzystywano do leczenia reumatyzmu.

Jarzębina (jarząb pospolity) chroniła przed wszelkimi złymi siłami i demonami. Unikały jej wszelkie straszdyła i pokutujące dusze. Ten, kto nosił ją za pazuchą, nie musiał się bać piekielnych sił, zwłaszcza gdy roślina była poświęcona. Jarzębinę sadzono przy rozstajnych drogach, na miedzach, koło cmentarzy, czy wszędzie tam, gdzie złe chętnie przebywało. Jarząb pospolity *Sorbus aucuparia* należy do rodziny różowatych. Występuje w Europie, południowo-zachodniej Azji, zachodniej Syberii. W Polsce pospolity na całym obszarze. Łacińska nazwa rośliny w dosłownym tłumaczeniu oznacza jarzębina łowiąca ptaki. Dawniej bowiem ptasznicy używali jej owoców za przynętę w swoich pułapkach.

6. Wybrane zwierzęta związane z kulturą pasterską

Pradawna Puszcza Karpacka jeszcze w pierwszych trzech stuleciach państwowości polskiej była niemal dziewicza, a obszar pierwotnych lasów obejmował całe Beskidy i Pogórze. Puszcza ta była pełna najrozmaitszego zwierzaja. Począwszy od XV w., kiedy rozpoczęła się kolonizacja wołoska na terenie Beskidów przybywało hal i polan górskich. Jak podaje Komonicki w „Dziejopisie Żywieckim”, na przełomie XVII i XVIII w. w państwie żywieckim znajdowało się około 600 polan i hal, a wśród nich niemal wszystkie znane obecnie hale i polany grzbietowe. Dla fauny dużych zwierząt puszczańskich nie miało to jednak wielkiego znaczenia. Dalej bytowały tu największe ssaki drapieżne i kopytne. Z kolei dla fauny drobnych kręgowców i bezkręgowców pojawienie się terenów otwartych, takich jak hale i polany szczytowe, miało istotne znaczenie. Zysały one bowiem nowe obszary ekspansji i trwałego zasiedlenia. Obszary te pod względem siedliskowym przypominały obszary położone powyżej górnej granicy lasu. Obecny zasięg siwerniaka czy polnika tatrzańskiego wśród kręgowców, a także wielu gatunków bezkręgowców jest w dużej mierze skutkiem tworzenia przez pasterzy całych korytarzy łąk i pastwisk w grzbietowych partiach Beskidów. Podobne znaczenie miały spontaniczne pożary i wiatrołomy, jednakże bez trwałego użytkowania tych siedlisk, wszelka ekspansja była skazana na niepowodzenia. Na tereny takie ponownie wkraczał las.

Wprowadzona na początku XIX w. intensywna gospodarka leśna była początkiem zagłady zwierząt puszczańskich. W celu intensyfikacji przyrostu drzewostanu wprowadzono sztuczne monokultury świerkowe, a dla zapobieżenia szkód w lasach zredukowano liczbę większych zwierząt roślinożernych. Lasy ogołoczone ze zwierzyny stały się również puste dla drapieżników i myśliwych. Z rąk myśliwych w ciągu kilkunastu lat XIX wieku ubito 182 sowy, 942 myszołowy i 4275 krogulców. Obok nich ginęły ostatnie głuszce i cietrzewie. Na przełomie XIX i XX w. jeleni i sarna stały się rzadkie, licznie zachował się jedynie dzik, zaś pogrom drapieżników spowodował, że ostatnie rysie, wilki i żbiki na Żywiecczyźnie padły w latach 20. XX w. Ostatnia gawra niedźwiedzia w tych lasach została odnotowana w 1928 r.

Zwierzęta drapieżne, takie jak wilk czy niedźwiedź były powiązane z kulturą pasterską⁵.

Występowanie drapieżników było bowiem naturalnym zagrożeniem tam, gdzie podejmowano gospodarkę hodowlaną i pasterską. Zabezpieczenie stad przed wilkami i niedźwiedziami wymagało od pasterzy wiedzy, odwagi i znajomości różnych środków ochronnych, w tym

⁵ Opracowano na podstawie Justyna Masłowicz – Wilk i niedźwiedź w pasterskiej tradycji karpackiej

procedur magicznych. Stąd też obecność wilka i niedźwiedzia jest niezwykle żywa w świecie symboli, mitów, legend i wierzeń.

Wilki *Canis lupus* żyją w grupach rodzinnych (watahach), które składają się z jednej pary rodzicielskiej oraz ich młodych. W Polsce ich wielkość wynosi od 2 do 10 osobników, najczęściej 4-5 osobników. Wielkość terytorium jednej watahy wilczej wynosi ok 150-300 km², a terytoria sąsiadujących ze sobą watach zwykle w małym stopniu nakładają się na siebie. Terytorium użytkowane jest przez wilki zwykle nierównomiernie: przebywają one w obszarach najmniej penetrowanych przez ludzi i jednocześnie obfitujących w zwierzynę. Wilki znakują swoje terytorium moczem, odchodami oraz charakterystycznym drapaniem pazurami ziemi, zwykle na skrzyżowaniach dróg leśnych. Swoistym znakowaniem terenu może też być wycie, choć służy ono głównie komunikacji między osobnikami wewnątrz watahy. Podstawowy pokarm wilków stanowią dzikie ssaki kopytne. W Polsce gatunkiem ofiary najczęściej wybieranym i preferowanym przez wilki jest jeleń. Inne gatunki takie jak dziki, sarny, łosie są zabijane przez wilki zwykle rzadziej. Uzupełniającym pokarmem są zające, bobry oraz padlina. W warunkach mozaiki lasów i pastwisk wilki zabijają też zwierzęta hodowlane, szczególnie owce, krowy i kozy, nie jest to jednak istotny element ich diety. Wilki do życia wybierają obszary charakteryzujące się wysoką lesistością (powyżej 40%) oraz niskim stopniem fragmentacji kompleksów leśnych. Dodatkowo preferują tereny o wysokiej dostępności bazy pokarmowej, natomiast unikają miejsc przeludnionych, o wysokim zagęszczeniu infrastruktury drogowej. Największą, zwartą ostoją wilka w Polsce są Karpaty (od Bieszczadów po Beskid Śląski) oraz Pogórze Karpackie – występuje tam łącznie około 250 osobników.

Wilk w Polsce podlega ścisłej ochronie gatunkowej. Jest to gatunek dla którego wymagane jest ustalenie 500-metrowej strefy ochrony wokół nory lęgowej w okresie 1.04 – 15.07). Na obszarach występowania wilków należy prowadzić działania zapobiegające i łagodzące konflikty z hodowlą zwierząt gospodarskich, takie jak: edukacja hodowców, optymalizowanie praktyk hodowlanych (np. kolektywny wypas pod nadzorem) i wprowadzanie metod ochrony inwentarza przed drapieżnikami (właściwe ogrodzenia elektryczne i metalowe, fladry, psy stróżujące).

Wyjący nocami do księżycy i atakujący w ciemności na pustkowiach **wilk**, uchodził za wcielenie złych mocy i demonów. Zwierzę to do dzisiaj symbolizuje agresję, ciemność, chciwość, chytryść, demony, drapieżność, dzikość, głód, gwałt, hipokryzję, kłótniwość, krwiożerczość, łupiestwo, nędzę, nieopanowanie, nieustępliwość, noc, okrucieństwo, podstęp, przebiegłość,

strach, szatana, szybkość, tchórzostwo, upór, wojnę, zawiść, zepsucie, zimę, zniszczenie, ale także opiekę. Drapieżna bestia szkodząca dobytkowi człowieka i blisko związana ze światem wrogich mu sił budziła grozę. Pojawienie się wilka zawsze wróżyło nieszczęście, a z zachowania zwierzęcia próbowano przewidzieć, jaka plaga dotknie ludzi.

Nie mniej jednak, wilk pojawiał się także wśród istot zapraszanych na wieczerzę wigilijną i w obchodach kolędniczych. Był gościem z zaświatów, który w tym czasie współuczestniczył w odnawianiu świata, w magicznym wywoływaniu obfitości przyszłych plonów, dostatku i powodzenia. W okolicach Żywca mówiono, że „*po modlitwach młodzież wybiega w pole i woła wilka do wieczerzy tj. do pośnicka. Wilk w tym dniu ma być łagodnym barankiem całkiem dla człowieka nieszkodliwym*”. W ten sposób w obrzędach wigilijnych realizowany był powrót do sytuacji rajskiej, kiedy znowu „*wilk i baranek będą paść się razem*” (Iz. 65,25).

Niedźwiedź brunatny *Ursus arctos* to największy drapieżnik lądowy, o krępej budowie. Masa ciała dorosłych karpaccich osobników niekiedy przekracza 300 kg. Spośród zmysłów najlepiej ma wykształcony węch i słuch, natomiast słabiej wzrok.

Niedźwiedź brunatny jest typowym gatunkiem solitarnym, czyli prowadzącym samotniczy tryb życia, o słabo wykształconej strukturze socjalnej populacji. Dominują dorosłe samce, kolejne miejsce w hierarchii zajmują samice prowadzące młode, natomiast pozostałe kategorie osobników mają niższą rangę.

Niedźwiedzie zimę spędzają w gawrach, czyli w dobrze zabezpieczonych legowiskach. Gawry mogą być ziemne i powierzchniowe. Pierwsze mogą być norami samodzielnie wykopanymi przez niedźwiedzie (o głębokości do 2 m) lub jaskiniami. Z kolei drugie to ukrycia w dziuplach, wykrotach, wiatrowałach, młodnikach świerkowych, które zwierzę przystosowuje do przetrwania zimy. Gawry mogą być użytkowane przez kilka lat. W czasie łagodnych zim pewne osobniki wędrują przez cały czas, podobnie jak osobniki, którym nie udało się zgromadzić jesienią odpowiednich zapasów tłuszczu lub osobniki niepokojone i wyptószone z gawr. Sen zimowy niedźwiedzia nie jest pełnym letargiem i zwierzę w każdej chwili może go przerwać i podjąć aktywne życie.

Niedźwiedź brunatny jest gatunkiem wszystkożernym, o oportunistycznym sposobie zdobywania pokarmu. W zachodniej części Karpat, pokarm niedźwiedzia jest bardzo urozmaicony, a jego skład wykazuje zmiany sezonowe. W okresie wiosennym przeważają składniki zwierzęce – zwłaszcza padlina, potem, w miarę rozwoju roślinności, pojawiają się komponenty roślinne, a na końcu owoce. Krytyczny dla niedźwiedzia jest okres od lipca do

września, kiedy zwierzę gromadzi niezbędne dla zimowania zapasy tłuszczu. Materiałem zapewniającym zgromadzenie tych zapasów są w naszych warunkach owoce leśne oraz pokarmy wysokokaloryczne (np. owies, bukiew, leszczyna). Na obszarach występowania niedźwiedzia brunatnego, nawet w parkach narodowych, praktykowany jest zbiór owoców runa leśnego, niekiedy na skalę przemysłową. Powoduje to z jednej strony dużą konkurencję i ograniczenie zasobów pokarmowych, a z drugiej – przyczynia się do niepokojenia żerujących zwierząt i usuwania ich na gorsze żerowiska. Wszystko to powoduje, że zwierzęta napotykają na duże trudności w zgromadzeniu zapasów energetycznych.

Podstawowe środowisko niedźwiedzia w Europie Środkowej stanowią rozległe lasy nizinne i górskie o ograniczonej antropopresji. Po wytępieniu niedźwiedzi brunatnych w części niżowej Europy izolowane populacje zasiedlają najbardziej niedostępne pasma górskie (w Polsce – Karpaty).

W obrębie wykorzystywanej przestrzeni niedźwiedzie wymagają odpowiednich terenów żerowiskowych i miejsc do gawrowania. Żerowiska niedźwiedzia powinny obfitować w leśne owoce jagodowe (np. borówka czernica, borówka brusznica, malina), a także wysokokaloryczne owoce buka (zwłaszcza w latach urodzaju nasion) czy leszczyny. W rejonie potencjalnych żerowisk w sierpniu i wrześniu, a więc czasie intensywnego gromadzenia rezerw energetycznych na okres zimowy, istotne jest zachowanie spokoju i ograniczenie penetracji ludzi. W polskiej części Karpat wyróżniono 5 ości niedźwiedzia brunatnego: Beskid Żywiecki, Tatry, Beskid Sądecki, Gorce i Pieniny oraz Beskid Niski i Bieszczady.

W Polsce niedźwiedź brunatny podlega prawnej ochronie. Gwałtowny rozwój terenów zabudowanych, infrastruktury, presja na zagospodarowanie coraz większych obszarów w ostojach gatunku oraz wzrost ruchu turystycznego wpływają jednak niekorzystnie na warunki życia tego gatunku. Zasiedlone zostały niemal wszystkie dostępne dla tego gatunku tereny w naszym kraju i pojawiło się zjawisko synantropizacji.

Zachowania **niedźwiedzia**, a zwłaszcza fakt zimowego snu, sytuowały go wśród istot związanych z rytmem upływającego czasu, księżycem i światem zmarłych. Symbolika niedźwiedzia nie jest tak jednoznacznie negatywna, jak w przypadku wilka. Zwierzę to jest symbolem brutalności, brzydoty, ciemności, dzikości, gburowatości, głupoty, gniewu, groźby, niebezpieczeństwa, nieokrzesań, ociężałości, obrońcy, opieki, odwagi, szlachetności, wytrwałości, zabawy. Podobieństwo sylwetki stojącego na dwóch łapach niedźwiedzia do człowieka nasuwało szereg skojarzeń i pozwalało szukać pokrewieństwa między nimi. Z jednej

strony niedźwiedzia wiązano ze świętem Matki Bożej Gromnicznej nazywanej też Matką Bożą Niedźwiedzią (niedźwiedzie miały wtedy budzić się z zimowego snu). Z drugiej strony niedźwiedzia wiązano ze złymi mocami, których mógł być wcieleniem lub narzędziem. Postać niedźwiedzia mogły przyjmować różne leśne demony, jak i sam diabeł.

Ważną kulturową cechą niedźwiedzia zasypiającego na zimę i budzącego się wiosną był jego związek z odradzaniem się świata, płodnością oraz bogactwem. Symbolika taka znajduje odzwierciedlenie w obrzędach przełomu roku, kiedy odbywało się kreowanie nowego życia. Postać niedźwiedzia występowała bowiem często w obrzędach kolędniczych i zapustnych, gdzie symbolizował on śmierć i odradzanie się życia jednocześnie. W Beskidzie Śląskim i na Żywiecczyźnie niedźwiedzie (Medule) były powszechnie występującymi maskarami zwierzęcymi. Podczas kolędowania przebierańcy w kożuchach lub kostiumach z grochowin brali się za bary i zmagali ze sobą w tańcu. Gdy jeden padał, drugi uderzał go batem, przeskakiwał przez niego i starał się przywrócić do życia.

Wychodząc ze swymi stadami poza obręb wsi, pasterze wkraczali w naturalne środowisko drapieżników. Zdarzało się także, że to drapieżniki przekraczały granice ludzkich osad. Tak 1 1915 r. pisał W. Matlakowski: *„Czasami zawita na halę szkodnik – niedźwiedź, a znarowiony łatwym łupem nawiedza kosar na noc. Wśród głuchoj nocy, gdy pokotem śpią pasterze w położeniach bezwładnych ciał (...) gdy na bladym niebie słabo migoce Wóz, Kosa, i inne gwiazdy, a przez rzadki las smrekowy przezierna sierpiek miesięczka na wietku, gdy na ziemi cisza i spokój unosi się (...), - zwinięte w kłębuszek psy naraz zrywają się z wściekłym jakimś oddziałem w konnicy pędzie. Budzą się ludzie (...), widzą za ogrodzeniem czarną masę, wspiętą na zadnich łapach, jak przekłada wielką kufę przez płot; gdy nie ma w szatach myśliwego z dobrą strzelbą, nic sobie nie robi niedźwiedź ze szczeku psów i okrzyków ludzi; on tymczasem wpadnie, porwie jedną, dwie [owce], a zarzuciwszy sobie na kark idzie bezkarnie w las ze zdobyczą. Po takim obłowie na pewno nie ostatnie to nawiedziny (...) Strata jednej, dwóch owiec, już duża krzywda dla biedaków, ale gorzej, gdy krwiożercze zwierzę dopadłszy szatasu zdusi kilkanaście, krwi się ożłopie, a jedną na wety uniesie”.*

Zagrożenie ze strony wilków i niedźwiedzi było realne jeszcze na początku XX w. Szkody, które wyrządzały drapieżniki, bywały duże. Podczas jednego napadu ofiarą niedźwiedzia mogło paść kilka lub nawet kilkanaście owiec. Inne mogły zginąć stratowane lub przygniecione ogrodzeniem. Drapieżne, dzikie zwierzęta stanowiły poważne zagrożenie dla dobytku, który w dużym stopniu warunkował egzystencję ludzi oraz stwarzał realne i wyobrażone

niebezpieczeństwo dla życia ich samych. Do obrony przed takim zagrożeniem stosowano szereg fizycznych środków, odwoływano się także do magii i religii.

Ochrona przed drapieżnikami i walka z nimi wymagała przede wszystkim znajomości zachowań przeciwnika. Już w samym obrębie gatunku wyróżniano, na własny użytek, różne rodzaje zwierząt. I tak na przykład wyróżniano wilki gęsie, baranie, cielęce i końskie, w zależności do tego co było przedmiotem ich ataku. Z kolei wśród niedźwiedzi rozróżnić można było dużego, brunatno-siwego „niedźwiedzia”, średniego, szarego „płatnika” oraz mniejszego, czarnego, zwanego „mrowiecniokiem”.

Wilki i niedźwiedzie były poważnymi przeciwnikami pasterzy. Każdy członek wilczej watahy ma w niej swoje miejsce i rolę do spełnienia. Wilki mają nie tylko doskonały węch, dobry słuch i wzrok, ale także łatwo się uczą, mają dobrą pamięć i dobrze radzą sobie z myśleniem kombinacyjnym. Ponadto potrafią porozumiewać się między sobą i podążać za spojrzeniem innych. Ta ważna umiejętność pozwala przewidzieć kolejny ruch napastnika lub ofiary, a także śledzić ważne wydarzenia w stadzie. Z kolei niedźwiedzie są cierpliwe, uparte i przemyślne. Mają bardzo dobrą pamięć, są inteligentne, szybko się uczą i potrafią precyzyjnie posługiwać się przednimi łapami i pazurami. Nie wszystkie niedźwiedzie napadają na owce, najczęściej są to samice. Nie wszystkie też łatwo dają się odstraszyć.

W obliczu tych cech zwierząt konieczne stało się podjęcie właściwych środków zapobiegających stratom wśród zwierząt gospodarskich. Zabezpieczenie przed drapieżnikami polegało przede wszystkim na utrudnieniu im dostępu do zwierząt hodowlanych, odpędzeniu lub zabiciu. Stosowano różnego rodzaju pułapki, m.in. tzw. wilcze doły – wykopane w ziemi zapadnie, przykryte gałęziami, do których zwierzę wpadało i następnie zabijano je drągami, widłami itp. Ważną rolę w ochronie przed dzikimi zwierzętami pełnił ogień, który wzbudzał strach i którego zwierzęta unikały.

Stad na halach jednak trzeba było przede wszystkim bacznie pilnować. Tylko wtedy atak drapieżnika nie był zaskoczeniem i można go było odeprzeć z powodzeniem lub zminimalizować straty. Juhasów w stróżowaniu wspierały psy, które nie tylko wcześniej ostrzegały przed atakiem, ale jako psy bojowe potrafiły też stanąć do walki z drapieżnikiem. Jednak bywało, że nawet pełnienie warty przez całą obsadę szałasów oraz ochotników sprowadzonych na pomoc ze wsi niewiele dawało.

Podczas napaści próbowano drapieżniki przestraszyć i przepędzić. Pasterze wymachiwali płonącymi gałęziami, ciskali w niezapalone główne, krzyczeli i strzelali. Gdy jednak zuchwałe

drapieżniki radziły sobie z psami, nie bały się ognia i człowieka, i regularnie napadały stado, a do ataków dochodziło nawet w dzień, należało sięgnąć po zdecydowane środki obronne i zabić szkodliwe bestie. Na drapieżniki zakładano różnego rodzaju potrzaski, tępiono w wilczych dołach, podkładano trucizny i samopątu. Na wilki i niedźwiedzie także polowano. Zdarzało się, że bacowie byli myśliwymi, a jeśli nie mieli takich umiejętności, to o pomoc zwracano się do polowacy.

Sięgano także po metody magiczne. Podstawowym środkiem zabezpieczającym przed drapieżnikami było przestrzeganie tabu zabraniającego wypowiedziania ich imion. Bezpieczniej było nazwę zwierzęcia zastępować neutralnym określeniem – On, Ten – gdyż wezwany w niewłaściwym momencie zwierz mógł rzeczywiście zjawić się i zagrozić nieostrożnemu człowiekowi. Do dzisiaj przed prowokowaniem losu przestrzegają znane od dawna przysłowia „*O wilku mowa a wilk pode drzwiami*” czy „*Nie wywołuj wilka z lasu*”.

Splecione z religią magiczne sposoby ochrony przed drapieżnikami wyraźnie zaznaczają się w kalendarzu obrzędów dorocznych związanych ze świętami i w zwyczajach pasterskich praktykowanych podczas wypasu. W tradycji ludowej za opiekuna pasterzy i ich trzód, które chroni przed wilkami jest św. Mikołaj. Jednocześnie jest on też patronem wilków, dbając o to by nie poginęły z głodu. Panowało przekonanie, że w wigilię św. Mikołaja wilki gromadzą się w jednym miejscu, gdzie Święty wyznacza na cały rok, czyje zwierzę ma być porwane. Tego samego dnia pasterze pościli, wierząc, że dzięki temu ocalą swoje stada. W kościołach na ołtarzach składano ofiary zwane wilkami – pasma lnu i konopi, chleb, jaja, masło, a nawet gęsi, owce i barany. Ochronie przed wilkami służyła także praktykowana w Wigilię Bożego Narodzenia wieczerza dla wilków. U Górali Babiogórskich gospodarz nabierał na łyżkę lub miskę trochę grochu, kładł ją na oknie i pukając w szybę mówił: „*Wilku, wilku, chodź do grochu! Jak nie przyjdiesz do grochu, To nie przychodź do Nowego Roku!*”.

Praktyki należące do magii ochronnej realizowano także podczas wypasu na halach i śródleśnych polanach z daleka od wsi. Przy pomocy tych działań starano się zabezpieczyć stado i opiekujących się nimi ludzi przed chorobami, czarami, kaprysmi pogody, wszelkimi nieszczęściami oraz drapieżnikami. Podejmowano je zarówno na początku i na końcu wypasu, jak i podczas codziennych czynności. Ważną czynnością zabezpieczającą przed wszelkim złem, w tym przed dzikimi zwierzętami, było zakładanie watry. Przed wizytą niedźwiedzia w koszarze miał chronić obowiązujący wszystkich zakaz siadania w szałasie na zawaterniku – kłodzie umieszczonej z boku watry, służącej do podtrzymywania ognia. Na owce nie należało także

klaskać. Przed drapieżnikami chroniła ofiara z pierwszego jagnięcia narodzonego na hali. Zabite zwierzę bacia wynosił w pobliski gąszcz, pewien, że żaden drapieżnik nie będzie prześladował stada.

Przez minione stulecia na prawie całym obszarze Karpat, gdzie hodowla zwierząt była podstawą lub jedną z podstaw gospodarki, drapieżniki stanowiły zagrożenie dla stad, a tym samym dla pomyślnej egzystencji ludzi. W trudnej relacji między człowiekiem a światem dzikich zwierząt kluczową rolę pełniła wiedza o świecie będąca wynikiem doświadczeń wielu pokoleń, a także stale obecna świadomość mityczna i myślenie magiczne, które jest od zarania kultury jednym ze sposobów reakcji a świat.

Bezpośrednie jednak związki kultura pasterska wykazuje ze zwierzętami obszarów odlesionych. W obrębie Beskidu Śląskiego i Żywieckiego fauna obszarów nieleśnych związana jest z terenami rolniczymi położonymi poniżej lub w dolnej części pasa lasów reglowych oraz z górnoreglowymi halami i polanami. Ten drugi obszar ukształtowany pod wpływem osadnictwa wołoskiego miał duże znaczenie dla rozwoju wysokogórskich gatunków roślin i zwierząt. Wyrobione w lasach polany grzbietowe połączone ze szczytową partią Pilska (piętro kosodrzewiny) spowodowały wędrówkę wielu wysokogórskich gatunków i rozprzestrzenienie się ich na znacznie większym obszarze niż miało to miejsce przed przybyciem w te strony pasterzy wołoskich.

Fot. 78. Pilsko. Środowisko życia darniówki tatrzańskiej (fot. M. Sobala)

Na Pilsku występuje jedyny endemiczny zachodniokarpacki gatunek ssaka – **darniówka tatrzańska** *Microtus tatricus*, która przeżyła tu prawdopodobnie dzięki odlesieniu tego

obszaru. Zasiedla ona część Hali Miziowej, Halę Słowikową i Halę pod Kopcem na stokach Pilska oraz strefę przejścia między zaroślami kosówki i regla górnego. To ostatnie siedlisko jest jej pierwotnym siedliskiem. Gatunek ten najprawdopodobniej wykształcił się z pokrewnej darniówki zwyczajnej w okresie zlodowaceń. Jest bardziej przystosowany do warunków zimowych: jaśniej umaszczony i wyraźnie większy. Darniówka tatrzańska jest gatunkiem roślinożernym, wykazującym aktywność nocną. Jako schronienia wykorzystuje nory wykopane przez inne ssaki lub przestrzenie między kamieniami. Darniówka preferuje siedliska leśne z bujnym runem, rumoszem skalnym zlokalizowane w pobliżu cieków, porośnięte przerzedzonymi świerczynami oraz wilgotne łąki z wysoką roślinnością zielną, paprociami i gładzowiskami, unika zwartych płatów kosodrzewiny. Na Pilsku jej występowanie po raz pierwszy stwierdzono pod koniec lat 60. XX w. Liczebność tego gryzonia po polskiej stronie Pilska oszacowano na mniej niż 100 osobników, co świadczy o jego stałym zagrożeniu. Jego populacja w całym masywie Pilska nie powinna przekraczać 300-400 osobników. Gatunek ten znajduje się pod prawną ochroną. Zagrożenie dla niego może stanowić rozwój infrastruktury narciarskiej na Pilsku i gospodarka leśna. Poza Pilskiem w Polsce darniówka tatrzańska występuje jedynie w masywie Babiej Góry i w Tatrach.

Obszar hal służy nie tylko gatunkom stale tam bytującym. Zaglądają tam w poszukiwaniu żeru jelenie i dziki, jesienią na borówki zagląda niedźwiedź, a spośród mniejszych drapieżników obszar ten penetruje lis i borsuk.

Wśród gatunków drobnych ssaków pod szczytem Pilska stwierdzono 13 gatunków, w tym trzy gatunki ryjówek – aksamitną, górską i malutką, dwa gatunki pilchowatych – smużkę i orzesznicę oraz kilka gatunków drobnych gryzoni polnych, w tym mysz polną, która prawdopodobnie żeruje na resztkach wyrzucanych ze schroniska na Hali Miziowej.

Wysokogórski charakter polan grzbietowych podkreśla także obecność **siwerniaka** *Anthus spinoletta*. Jest to bowiem gatunek zamieszkujący wyższe góry, gniazdujący zwykle powyżej górnej granicy lasu. W polskich Tatrach i na Babiej Górze siwerniak gniazduje w zaroślach kosodrzewiny piętra subalpejskiego oraz na wysokogórskich murawach poprzerastanych płatami kosodrzewiny w piętrze alpejskim. Na Pilsku ptak zasiedla jego szczytowe partie, gdzie występuje mozaika płatów kosodrzewiny i łąk subalpejskich. Zajmuje on **także polany położone poniżej górnej granicy lasu**, w piętrach reglowych, najczęściej na wysokościach przekraczających 1000 m n.p.m., w okolicach Pilska wzdłuż grzbietu granicznego. Zasiedla tak różnego rodzaju siedliska otwarte: łąki i hale, murawy, borówczyska i górskie torfowiska.

Kluczową cechą siedliska warunkującą występowanie siwerniaka wydaje się obecność w siedlisku łągowym wysoko położonych obszarów porośniętych przez niską roślinność trawiastą – górskich i wysokogórskich łąk i muraw. Miejsca te są preferowanym żerowiskiem, które stanowi zasobniejsze źródło pokarmu niż krzewiaste górskie zarośla czy powierzchnie skaliste, przekładając się na wyższy sukces reprodukcyjny wykorzystujących je ptaków. Przeprowadzone w latach 90. ub. wieku badania wykazały, że na Pilsku populacja siwerniaka wynosi ok 20-25 par. Na Hali pod Kopcem siwerniak osiąga zagęszczenie 4,1 pary/10 ha i jest trzecim z kolei dominującym gatunkiem ptaka na tym obszarze. Na położonej niżej Hali Miziowej jego zagęszczenie wprawdzie spada do 3,8 pary/10 ha, jednakże jest on tu gatunkiem dominującym, obejmującym 1/3 wszystkich par łągowych występujących tutaj gatunków.

Fot. 79. Hala Cudzichowa w grupie Pilska (fot. M. Sobala)

Hale i polany śródleśne żywią również ptaki, które nie są związane bezpośrednio z tym siedliskiem. Żerują tu myszołów, jastrząb, krogulec i puchacz. Istnienie polan jest także warunkiem utrzymania się cietrzewia. Z drugiej strony pojawiają się także gatunki, które stanowią zagrożenie dla gatunków miejscowych. Przykładowo wrona niszczy m.in. gniazda siwerniaka.

Fot. 80. Masyw Pilska (fot. M. Sobala)

Z kolei rozległe obszary rolnicze niższych partii gór, z ekstensywnie użytkowaną mozaiką łąk, pastwisk, gruntów ornych i nieużytków, są także znakomitym miejscem do życia dla **derkacza** *Crex crex*, na którego ochronę kładzie się w Unii Europejskiej duży nacisk. Polska jest jednym z krajów o najliczniejszej populacji tego gatunku, a góry stanowią ważną jego ostoję. W Polsce derkacz w okresie lęgowym zasiedla dość szerokie spektrum otwartych i półotwartych siedlisk. Preferuje nieużytki, turzycowiska, ziołorośla oraz ekstensywnie użytkowane łąki i pastwiska. Istotnym elementem siedlisk lęgowych derkacza, szczególnie na obszarach wykorzystywanych rolniczo, jest obecność nieużytkowanych od co najmniej poprzedniego roku nieskoszonych fragmentów łąk, obrzeży rowów melioracyjnych porośniętych ziołoroślami, zakrzewień i pojedynczych krzewów.

Spośród gadów na polany przyszczytowe docierają jaszczurka żyworódka i żmija zygzakowata, natomiast wśród płazów wyróżnić można żabę trawną oraz traszkę górską i traszkę karpacką, spotykane nawet pod szczytem Pilska.

Bardzo bogata jest fauna bezkręgowców. Wśród motyli dziennych i kraśników wyróżnić można cztery gatunki bielinków *Pieridae*, sześć gatunków rusałek *Nymphalidae*, cztery gatunki

oczennic *Satyridae* oraz po jednym gatunku modraszaków *Lycaenidae*, powszelatków *Hesperidae* i kraśników *Zygenidae*. Spośród błonkówek pszczołowatych stwierdzono rzadki wysokogórski gatunek trzmieła – trzmiel pirenejski *Bombus pyrenaeus*, znany dotąd z Tatr i Babiej Góry, borealnogórskie gatunki – pszczolinę *Andrena lapponica* i trzmieła *Bombus jonellus*. Spośród chrząszczy występuje mezoalpejski endemit karpacki *Perostichus pilosus*.

Trzmiel pirenejski *Bombus pyrenaeus*, występuje na Pilsku i prawdopodobnie na halach grzbietowych w masywie Wielkiej Raczy. Trzmieła tego określa się jedynym wysokogórskim gatunkiem pszczół polskich.

Hale i polany przyszczytowe zachowują wiele unikatowych w Polsce gatunków bezkręgowców, jednak są one jeszcze niedostatecznie rozpoznane. Szczególnie wyróżnia się tutaj masyw Pilska i sąsiadujące z nim polany i hale grzbietowe.

Egzystencja żyjących na halach i polanach gatunków zwierząt jest silnie uzależniona od utrzymania ich powierzchni oraz zachowania ciągłości pomiędzy ich kompleksami, zwłaszcza w Beskidzie Żywieckim od Pilska po Wielką Rycerzową i Wielką Raczę. Stąd istotne jest utworzenie wielu użytków ekologicznych, podtrzymujących dotychczasowe istniejące na halach zbiorowiska roślinne, a także utrzymywanie dotychczasowych tradycyjnych form zagospodarowania, zwłaszcza pasterstwa.

Na zakończenie warto wspomnieć także o gatunkach zwierząt bezpośrednio związanych z pasterstwem. **Polska owca górska**, powszechnie dziś hodowana w Karpatach, rodowodem sięga początków XIV w., kiedy to wraz z zasiedleniem przez pasterzy pochodzących z terenów południowo-wschodniej Europy i Bałkanów przywędrowała na tereny Polski prymitywna rasa owiec górskich określana ogólną nazwą cakiel. Sposób wypasania tych owiec wytworzył kulturę pasterską będącą źródłem bogatej tradycji i folkloru górali karpackich. Wełnę i skóry wykorzystywano do wytwarzania ubrań, sprzętów i rzeczy codziennego i świątecznego użytku. Ludność żyjąca w trudnych warunkach klimatycznych dzięki jej mleku i mięsu mogła zaspokajać potrzeby żywieniowe, zwłaszcza zapotrzebowanie na białko.

Przed I wojną światową przystąpiono do uszlachetniania rasy w celu polepszenia wydajności i jakości wełny. Próby z krzyżowaniem różnych ras nie przyniosły jednak pożądanego efektu. W 1946 r. w Zakładzie Doświadczalnym w Grodźcu Śląskim rozpoczęto prace nad doskonaleniem cech użytkowych białej odmiany cackła, który był powszechnie utrzymywany w górskich i podgórskich rejonach kraju. Do doskonalenia cech użytkowości wełnistej

zastosowano tryki dwóch ras: fryza oraz cakła siedmiogrodzkiego. Intensywne prace hodowlane nad owcą górską trwały do roku 1955, kiedy to z grodzieckiego stada przekazano do Stacji Owczarstwa Górskiego w Bielance 70 elitarnych matek o najwyższej wydajności wełny. Wydajność mleczna owiec w omawianym okresie systematycznie spadała. Przyczyn spadku dopatruje się w jednokierunkowej selekcji ze względu na wełnę, a także w systematycznym eliminowaniu ze stada owiec z cechami fryza.

Współcześnie w programie ochrony zasobów genetycznych ras rodzimych w Karpatach ujęto polską owcę górską odmiany barwnej i cakła podhalańskiego. Są to odmiany starej, prymitywnej i licznej grupy rasowej cakiel o podobnej do owcy górskiej historii użytkowania. Ilość ich zmniejszyła się zwłaszcza w wyniku gwałtownego spadku pogłowia owiec, jakim dotknięte zostało całe polskie owczarstwo w końcu XX w. Natomiast wielkość populacji owiec górskich na obszarze polskich Karpat ocenia się obecnie na około 60 tys. sztuk.

Obok owiec podstawą bytu góralskich gospodarstw było **bydło**. Hodowano głównie krowy i woły, rzadziej byki. Najwięcej magicznych zabiegów wiązało się z krowami i ich mlecznością. Już w momencie nabywania krowy czy byka starano się zapewnić sobie pomyślność w hodowli. Gwarancją darzenia się w hodowli bydła miało być uderzenie krów palmą wielkanocną. Zabieg ten wykonywali gospodarz lub gospodyni zaraz po przyjściu z kościoła. Innym niezawodnym sposobem było podanie jałowca wraz z karmą mąki i soli podarowanych przez żebraka. Aby krowa szybko została cielna, należało zaprowadzić ją do byka do sąsiedniej wsi. Najlepiej jeśli była poganiana zieloną, świeżo urwaną gałązką.

Najwięcej zabiegów mających zagwarantować dobrą tuszę i kondycję bydła wykonywano podczas pierwszego wypędzenia na pastwisko. W Beskidzie Żywieckim, aby bydło miało dużo paszy i okazało się ładne, pasterz powinien mieć wówczas przy sobie świeżo ułamany pręt do poganiania, najlepiej leszczynowy. Ścisłe przestrzegano zakazu używania do tego celu suchej gałęzi, okorowanego kija lub uschniętego badyła (także przez cały sezon wypasowy), gdyż zwierzęta – zamiast przybierać na wadze – uschłyby jak ów kij. Aby zwierzęta nie łamały nóg na pastwisku, stosowano polewanie nóg wodą, w której gotowano jajka dla pasterzy. W tym samym celu pasterz pędzący je na pierwszą paszę musiał mieć na nogach buty.

Oprócz owiec i bydła na halach i górskich polanach często wypasano **kozy**. Wierzono, że obecność tego zwierzęcia chroni owce i mleko przed czarami. Gdy koza przechodziła przez czary podrzucone na drogę, niwelowała je, a sama pozostawała nietknięta. Jest to więc zwierzę, którego nie można zczarować. Z tego powodu kilka kropel koziego mleka dodawano

do mleka owczego, co sprawiało, że to ostatnie stawało się odporne na czary. Na hali hodowano tzw. kozę prowodyrkę, przewodniczkę stada, całkowicie posłuszną bacy, który wcześniej odpowiednio ją zauroczył. Chroniła owce przed ukąszeniami żmij.

7. Elementy przyrody nieożywionej związane z kulturą pasterską

Duże znaczenie dla działalności pasterskiej w przeszłości miały elementy przyrody nieożywionej. Część z nich, jak poziomy zrównań grzbietowych i stokowych, czy występowanie źródeł miało bezpośredni wpływ na lokalizację śródleśnych polan i hal. Inne – skałki, jaskinie, z biegiem czasu nabierały znaczenia magicznego, były źródłem wielu podań i wierzeń.

Wieloletowy rozwój rzeźby Beskidów pozostawił po sobie fragmenty powierzchni zrównań w postaci ciągu spłaszczeń grzbietowych i stokowych, na których często lokalizowano hale. Znaczenie dla prowadzenia gospodarki pasterskiej miały także wypłaszczenia osuwiskowe obfitujące w żyzne gleby i wody. Z czasem, gdy od poł. XVIII w. nasiliło się zjawisko „głodu ziemi” niewielkie nachylenie stoków w obrębie osuwisk umożliwiało także prowadzenie prac polowych.

Fot. 81. Beskidzki poziom zrównania tworzący wypłaszczenie w grzbiecie Magurki Radziechowskiej

Pasterze wędrujący z owcami na hale często mijali po drodze liczne formy skałkowe i jaskinie. Ich występowanie jest szczególnie liczne w Beskidzie Śląskim. Miejsca te zlokalizowane w mniej dostępnych częściach lasów z biegiem czasu opatrzone były nazwami, a skałkom i jaskiniom nadawano magicznego znaczenia, tworząc legendy i opowiadania, które ich dotyczyły.

Jaskinie zwane też dziurami, jamami czy piwnicami traktowane były jako skalne grotty prowadzące w nieznaną otchłań, utożsamianą ze sferą ciemności, demonów i śmierci. Były one wejściem do podziemi, a nawet samych piekieł, pilnowanych przed nadprzyrodzone moce. Często odwiedzali je czarownicy i znachorzy, aby nabrać magicznej mocy i zebrać specjalne akcesoria niezbędne do czarów.

Fot. 82. Grzyby skalne na Kiczorach

W przekazach ustnych dotyczących jaskini często pojawia się motyw podziemnej grotty jako schronienia dla prześladowanych ważnych osobistości, np. zakłęci rycerze króla Bolesława Chrobrego – lub też Jana III Sobieskiego na Czantorii. Czekają oni na porę, w której przebudzą się i wyzwolą uciemiężony lud śląski. Podanie to często przewija się w twórczościach regionalnych, m.in. w dramacie Jana Łyska z muzyką Jerzego Hadyny pt. „Śpiący rycerze” czy utworach Józefa Rzymana i Alojzego Sznapki.

W jaskiniach ponadto kryły się skarby: złoto i drogie kamienie. Aby się do nich dostać należało znać odpowiednie zaklęcia i posiadać ziele otwierające wszelkie kłódki i zamki. Jaskinie zawierające największe skarby otwierały się jednak tylko w wybrane dni roku i tylko na kilka chwil. Śmiałek, który zdołał wejść do środka, musiał bardzo uważać – nie dać się opętać rządzy bogactwa i nie przeoczyć momentu zamknięcia otworu wejściowego. Jeżeli się tak stało, musiał pozostać w jaskini na okrągły rok. W całych Karpatach Zachodnich występuje legenda o kobiecie, która weszła do jaskini z dzieckiem, ale owładnięta chciwością, podczas ucieczki zapomniała o potomku. Odnalazła go w jaskini za rok – żywego.

Według ludowych przekazów, w ustronnych kamyszach leśnych na Stożku zbójnicy ukryli skarby, zrabowane w ustrońskim dworze. *„Po ów skarb wyprawiono się raz w Wielki Piątek (skarby bowiem otwierają się w czasie czytania pasji w kościele) trzech górali. Znaleźli tajemniczą jamkę. Dwóch zaczęło kopać, trzeci zaś czytał w księdze zaklęć. Nagle z ziemi wytoczył się kociołek pełen złotych dukatów. Górale skoczyli, aby go podnieść, kociołek jednak okazał się dla dwóch za ciężki. Trzeci zapomniawszy o przestrodze, że w żadnym przypadku nie należy odkładać księgi, rzucił ją na trawę i skoczył kamratom z pomocą. Wtedy z dołka buchnął płomień, a skarb osunął się głębiej w ziemię”* (W. Sikora – Wielokropki. Szkice o kulturze Śląska Cieszyńskiego).

Skarby kryją się także na Muńcule. Według legendy w górze ukryte są piwnice ze skarbami, do których można dostać się tylko raz w roku, kiedy podczas procesji Bożego Ciała ksiądz czyta przy czterech kolejnych ołtarzach Ewangelie. Wejście do zbójnickich piwnic wymaga jednak nie lada odwagi, ponieważ skarbów pilnuje zły duch przybierający często postać czarnego barana.

Najstarsze opisy dróg prowadzących w głąb jaskiń, do kosztowności, można odnaleźć w tzw. spiskach, czyli przewodnikach ręcznie spisanych na potrzeby poszukiwaczy skarbów.

Wśród niezliczonych form skałkowych wymienić można m.in. Krzakowską Skałę na Kobyli, Dorkową Skałę na Szarcu czy Skałkę na Gańczorce. Nie sposób wymienić tutaj wszystkich obiektów, które zostały zinwentaryzowane przez Zofię Alexandrowicz.

Fot. 83. Wychodnie skalne na Magurce Radziechowskiej

Szczególne miejsce w życiu pasterzy miał żywioł wody. Woda wypływająca z głębi ziemi miała moc oczyszczającą, natomiast spadająca w formie deszczu lub rosa – moc zapładniającą. Każda pasterska wspólnota otaczała opieką wodę, ponieważ miała ona istotne znaczenie dla pasterzy przebywających na hali. O lokalizacji hal w dużym stopniu decydowała dostępność wody, bliskość do źródeł. Miejsca źródliskowe, szczególnie tzw. zimne wody (miejsca, w których woda zimą nie zamarzała) pozwalały przez cały pobyt na halach mieć pewność, że nawet w trakcie suszy nie trzeba będzie schodzić na dół. W celu dobrego dostępu do wody ustawiano drewniane żłoby, przez które przepływała stale świeża woda. Wyjątkowe znaczenie miały również tzw. slanice, słone wody, które dostarczały wypasanim zwierzętom soli. Stąd do dziś – zarówno „zimna woda”, jak i „slanice” mają swoje stałe miejsca w kulturze pasterskiej Karpat i do dzisiaj baca na sałaszu wita się w pierwszej kolejności z wodą. Pasterzy obowiązywał zakaz mycia gielet w bieżącej wodzie, żeby mleko z nią nie odpłynęło. Woda, którą w szałasie płukano gielety, należało wylewać na krzyż przez wejście do koszar lub pod świerk, aby nie

zabrać owcom mleka. W tym samym celu przestrzegano zakazu mycia w potoku rąk i kadzi, w której robiono ser, aż do dnia św. Jana Chrzciciela.

Fot. 84. Ujęcie źródła jako wodopój dla owiec.

Podobnie, jak w przypadku skałek, nie sposób zliczyć wszystkich źródeł w Beskidach. Wymieniając tylko najbardziej znane i charakterystyczne należy wspomnieć o trzech źródłach na Hali Rycerzowej, Hali Radziechowskiej, Hali Cebulowej, Hali Janoszkowej, na Muńcole i wielu, wielu innych. Współcześnie na halach, gdzie występują bazy namiotowe (np. Hala Górowa, Przysłop Potócki), źródła te wykorzystywane są przez turystów.

Spis fotografii

Fot. 1. Kosodrzewina na Pilsku	9
Fot. 2. Bacówka na Hali Baraniej	10
Fot. 3. Zarastająca polana na Cisowym Groniu.....	11
Fot. 4. Cienków Niżni.....	14
Fot. 5. Cieńków Postrzedni	15
Fot. 6. Cieńków Wyszni.....	15
Fot. 7. Mała Czantoria (fot. A. Łęczyńska).....	17
Fot. 8. Czantoria Wielka w okresie międzywojennym – wypas owiec (źródło: fotopolska.eu).....	18
Fot. 9. Hala Jaskowa zarastająca borówczyskami	20
Fot. 10. Wypas owiec na Malince.....	22
Fot. 11. Poidła dla owiec na Ochodzitej (fot. A. Łęczyńska)	24
Fot. 12. Owce na Ochodzitej.....	25
Fot. 13. Orłowa.....	26
Fot. 14. Szopki w dolnej części Hali Ostre.....	26
Fot. 15. Hala Ostre	27
Fot. 16. Wypas owiec na Hali Radziechowskiej.....	29
Fot. 17. Widok z Tułu w kierunku Małej Czantorii.....	31
Fot. 18. Tyniok.....	33
Fot. 19. Złoty Groń (fot. A. Łęczyńska).....	35
Fot. 20. Abrahamów.....	37
Fot. 21. Hala Bacmańska.....	38
Fot. 22. Widok z Hali Bendoszki na Małą Fatrę.....	39
Fot. 23. Hala Bieguńska.....	40
Fot. 24. Zniszczenia w pokrywie roślinnej na Polanie Buczynka	42
Fot. 25. Hala Cebulowa	43
Fot. 26. Hala Cudzichowa.....	44
Fot. 27. Hala Boracza	45
Fot. 28. Zabudowania przysiółka Milówki na Hali Boraczej.....	46
Fot. 29. Hala Cukiernica	47
Fot. 30. Bacówka w Soblówce	48
Fot. 31. Baza namiotowa na Hali Górowej.....	50
Fot. 32. Postępująca sukcesja wtórna lasu na Hali Górowej.....	50
Fot. 33. Hala Janoszkowa.....	52
Fot. 34. Hala Jodłowcowa z widokiem na Pilsko	53
Fot. 35. Hala Kamińskiego.....	54
Fot. 36. Bacówka PTTK na Hali Krawculi	55
Fot. 37. Panorama Małej Fatry z Krawculi	56
Fot. 38. Hala na Raczy.....	61
Fot. 39. Hala Miziowa ze schroniskiem PTTK	62
Fot. 40. Widok z Hali na Muńcole.....	64
Fot. 41. Widok z Hali Lipowskiej.....	65
Fot. 42. Płaty szczawiu alpejskiego na Hali Pawlusiej.....	66
Fot. 43. Widok z Hali Praszywka	67
Fot. 44. Prusów.....	68
Fot. 45. Nowa bacówka na Przystopie Potóckim.....	69
Fot. 46. Przystop Potócki	70
Fot. 47. Baza namiotowa na Przystopie Potóckim	70
Fot. 48. Panorama Małej Fatry z Hali Redykalnej	71

Fot. 49. Hala Rycerzowa	73
Fot. 50. Pamorama z Hali Rysianka w kierunku Pilska i Babiej Góry.....	74
Fot. 51. Widok z Hali Śrubita na Halę na Raczy.....	76
Fot. 52. Babia Góra widoczna z Hali Malorka	77
Fot. 53. Wypas owiec w ramach programu Owca Plus na Hali Radziechowskiej.....	79
Fot. 54. Bliźniczka psia trawka na Hali Radziechowskiej.....	81
Fot. 55. Murawa bliźniczkowa na Hali Radziechowskiej	82
Fot. 56. Macierzanka.....	85
Fot. 57. Sił rozpierzchły	89
Fot. 58. Brodawnik zwyczajny	91
Fot. 59. Dziurawiec czteroboczny.....	92
Fot. 60. Wełnianka	93
Fot. 61. Kwaśna młaka górską na Hali Radziechowskiej.....	96
Fot. 62. Boróczyśko na Hali Radziechowskiej	98
Fot. 63. Płaty wykoszone szczawiu na Hali Pawlusiej	99
Fot. 64. Ciemiężca zielona	100
Fot. 65. Dziewięciśli beżłodygowy.....	103
Fot. 66. Dzwonek piłkowany	105
Fot. 67. Dzwonek rozpierzchły.....	106
Fot. 68. Goryczka trojeściowa	107
Fot. 69. Śródleśna polana w Beskidzie Żywieckim. Przełęcz Przysłop Potócki (fot. M. Sobala)	108
Fot. 70. Polana Cebula w Beskidzie Śląskim (fot. M. Sobala)	109
Fot. 71. W masywie Pilska (fot. M. Sobala).....	110
Fot. 72. Mieczyk dachówkowaty (fot. M. Sobala)	113
Fot. 73. Na Hali Miziowej (fot. M. Sobala)	114
Fot. 74. Polsko powyżej górnej granicy lasu (fot. M. Sobala).....	115
Fot. 75. Szafran spiski.....	118
Fot. 76. Polana Przysłop w Beskidzie Śląskim zimą (fot. M. Sobala)	119
Fot. 77. Tojad	121
Fot. 78. Pilsko. Środowisko życia darniówki tatrzańskiej (fot. M. Sobala)	135
Fot. 79. Hala Cudzichowa w grupie Pilska (fot. M. Sobala).....	137
Fot. 80. Masyw Pilska (fot. M. Sobala).....	138
Fot. 81. Beskidzki poziom zrównania tworzący wypłaszczenie w grzbiecie Magurki Radziechowskiej.....	141
Fot. 82. Grzyby skalne na Kiczorach	142
Fot. 83. Wychodnie skalne na Magurce Radziechowskiej.....	144
Fot. 84. Ujęcie źródła jako wodopój dla owiec.....	145

Spis literatury

1. Bula R., Kloczkowska A., Parusel J.B., Romańczyk M., Sokół K., 201: Monitoring przyrodniczy Programu aktywizacji gospodarczej oraz zachowania dziedzictwa kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej Owca Plus na lata 2010 – 2014 Raport 2014. Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice
2. Barański M., 1995: Pasma Klimczoka i Równicy. PTTK Kraj, Warszawa
3. Barański M., 1996: Pasma Srożka i Czantorii. PTTK Kraj, Warszawa
4. Barański M., 1998: Grupa Wielkiej Raczy. PTTK Kraj, Warszawa
5. Barański M., 1999: Grupa Pilska. PTTK Kraj, Warszawa
6. Barański M., 1999: Pasma Baraniej Góry. PTTK Kraj, Warszawa
7. Chylarecki P., Sikota A., Cenian Z., Chodkiewicz T., 2015: Monitoring ptaków lęgowych. Poradnik metodyczny. Bibliotek Monitoringu Środowiska, Warszawa
8. Fałera B., Kasztelnik W., 2009: Program aktywizacji gospodarczej oraz zachowania dziedzictwa kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej Owca Plus na lata 2010-2014. Śląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Katowice.
9. Fisher A., 2016: Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. PTL, Wrocław (reprint)
10. Janicka-Krzywda U., 2013: Magia pasterska [w:] U. Janicka-Krzywda (red.) Kultura pasterska w rejonie Babiej Góry. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 29. „Babiogórskiej Jesieni” przez BCK i Urząd Gminy w Zawoi, 20 września 2013 r.
11. Janicka-Krzywda U., 2014: Kult świętych drzew w Karpatach [w:] U. Janicka-Krzywda (red.) Kultura pasterska łuku Karpat i jej oddziaływanie na kulturę Babiogórców. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 30. „Babiogórskiej Jesieni” przez BCK, 19 września 2014 r.
12. Janicka-Krzywda U., Ceklarz K., 2014: Czary góralskie. Magia Podtatrz i Beskidów Zachodnich. Wyd. TPN, Zakopane
13. Janicka-Krzywda U., 2015: Elementy kosmiczne w karpackiej magii pasterskiej. Prace Komisji Kultury T. III. PTH, Nowy Targ
14. Korlacka I., 2005: Walory przyrodnicze Góry Tuł. Harnaś 17.
15. Łajczak A., 2007: Pilsko i okolice. Charakterystyka przyrodniczo-społeczna. Wydawnictwo Wierchy, Sosnowiec.
16. Makomaska-Juchiewicz M., 2010: Monitoring gatunków zwierząt. Przewodnik metodyczny. IOŚ, Warszawa
17. Masłowiec J., 2014: Wilk i niedźwiedź w pasterskiej tradycji karpackiej [w:] U. Janicka-Krzywda (red.) Kultura pasterska łuku Karpat i jej oddziaływanie na kulturę Babiogórców. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 30. „Babiogórskiej Jesieni” przez BCK, 19 września 2014 r.
18. Mróz W., 2010: Monitoring siedlisk przyrodniczych. Przewodnik metodyczny. IOŚ, Warszawa
19. Perzanowska J., 2010: Monitoring gatunków roślin. Przewodnik metodyczny. IOŚ, Warszawa
20. Pępkowska-Król A., Bobrek R., Wilk T., 2013: Przyroda polskich Karpat. Przewodnik krajoznawczy. OTOP, Marki.
21. Piękoś-Mirkowa H., Mirek Z., 2016: Rośliny górskie. Multico, Warszawa
22. Przyroda Żywieckiego Parku Krajobrazowego (opracowanie zbiorowe), 1998. Colgraf-Press, Poznań.
23. Sobala M., 2012: Obszary wielkich zrębów w krajobrazie Beskidu Śląskiego, Beskidy. Magazyn Aktualności Turystycznych, nr 3 (60)

24. Sobala M., 2014: Krajobrazy pasterskie w Polsce i Europie - wybrane typy, przykłady i formy ich ochrony, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG Nr 25
25. Sobala M., 2016: Zmiany krajobrazów pasterskich Beskidu Śląskiego i Żywieckiego. Biuletyn Informacyjny Oddziału Biura ZPKWŚ w Żywcu 2
26. Sobala M., 2016: Landscape effects of conflicts in space management. A historical approach based on the Silesian and Żywiec Beskids (West Carpathians, Poland). *Environmental & Socio-economic studies* 4, 4
27. Styczyński M., 2012: Zielnik podróżny. Rośliny w tradycji Karpat i Bałkanów. Przewodnik alternatywny. Wyd. Ruthenus, Krosno.
28. Tylkowa D., 1989: Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat Polskich. Ossolineum, Wrocław
29. Warszńska J. (red.), 1995: Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność. UJ, Kraków.
30. Wilczek Z., 1995: Zespoły leśne Beskidu Śląskiego i zachodniej części Beskidu Żywieckiego na tle zbiorowisk leśnych Karpat Zachodnich. Wyd. UŚ, Katowice
31. Wilczek Z., 2006: Fitosocjologiczne uwarunkowania ochrony przyrody Beskidu Śląskiego. Wyd. UŚ, Katowice
32. Wilczek Z. (red.), 2015: Poradnik dobrych praktyk pasterskich. ZPKWŚ, Będzin
33. Wilczek Z., Kowal J., Michniok J., 2016: Cenna szata roślinna Polany Krawcuła w Beskdzie Żywieckim i problemy jej ochrony. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 72 (4): 278–287.